

KATOLÍCKA UNIVERZITA V RUŽOMBERKU

| TEOLOGICKÁ FAKULTA

INŠTITÚT CIRKEVNÝCH DEJÍN

NOTITIÆ HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ

Ružomberok 2018

Notitiæ historiæ ecclesiasticæ

vedecký recenzovaný časopis | *Scientific peer-reviewed journal*

ročník | *Volume 7, číslo | Issue 1, rok | Year 2018*

vychádza 2x ročne | *Frequency: twice a year*

Hlavný redaktor | *Editor-In-Chief*: prof. PhDr. ThDr. Štefan LENČIŠ, PhD.

Redakčná rada | *Editorial Board*:

ThDr. Konštantín Daniel BOLEŠ O.Praem. – *Rád premonštrátov – Opátstvo Jasov*

doc. ThDr. Peter BORZA, PhD. – *FF, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach*

Dr. Viliam Štefan DÓCI OP – *Istituto storico domenicano Roma*

Mgr. Peter FEDORČÁK, PhD. – *FF, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach*

prof. ThDr. Cyril HIŠEM, PhD. – *TF, Katolícka univerzita v Ružomberku*

HEDr. Ľuboslav HROMJÁK, PhD. – *TI TF, Katolícka univerzita v Ružomberku*

doc. PhDr. Ivan CHALUPECKÝ – *TF, Katolícka univerzita v Ružomberku*

prof. Dr. István KÄFER, PhD. – *Gál Ferenc Főiskola Szeged*

doc. Viktor KICHERA, PhD. – *Uzhhorod National University, Faculty of History*

Mons. HELic. Jozef KRIŠTOF – *Segreteria di Stato, Citta del Vaticano*

ThDr. Angelus Štefan KURUC O.Praem., PhD. – *Rád premonštrátov – Opátstvo Jasov*

ThDr. Radoslav LOJAN, PhD. – *TF, Katolícka univerzita v Ružomberku*

prof. Dr hab. Józef MARECKI – *Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie*

prof. PaedDr. ThLic. Martin WEIS, ThD. – *TF, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích*

Jazykový redaktor:

- **slovenského textu** | *Slovak text Editor*: Mgr. Eva BODNÁROVÁ
- **anglického textu** | *English text Editor*: Mgr. Katarína CHOVANCOVÁ
- **českého textu** | *Czech text Editor*: Petra VLČKOVÁ

Technický redaktor | *Technical Editor*: Marián HUMENSKÝ

Návrh obálky | *Cover design*: Ján MIŠKO

Adresa vydavateľa | *Addres of Editorial Publisher*:

© 2018 Verbum – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku

Hrabovská cesta 1A, 034 01 Ružomberok

web: www.ku.sk

Adresa redakcie | *Addres of Editorial Office*:

© Inštitút cirkevných dejín, Teologická fakulta

Katolícka univerzita v Ružomberku

Hlavná 89, 041 21 Košice

web: www.icd.ktfke.sk

email: icd@ktfke.sk

OBSAH | CONTENTS

ÚVOD EDITORIAL	5
Počiatky a vývoj majetku Delňa vo svetle písomnosti z rokov 1247 – 1347	7
<i>The origin and development of Delňa possession in the light of the documents from 1247 – 1347</i>	
Daniel Boleš	
Najvýznamnejšie jezuitské osobnosti pôsobiace na Humenskom panstve v 17. storočí.....	18
<i>The most significant Jesuit personages of the Humenné manor in the 17th century</i>	
Štefan Lenčič	
Drevený kostolík sv. Michala archanjela z Novej Sedlice.....	33
<i>Wooden church of Saint Michael the Archangel in Nová Sedlica</i>	
Miroslav Strakoš	
Odras doby v díle Karla Rebana	58
<i>Karel Reban's work as a reflection of his time</i>	
Pavčina Moučková	
Niektoré aspekty duchovnej a odbornej formácie kňazov v Spišskej diecéze v dobe biskupa Jána Vojtaššáka	68
<i>Some aspects of the professional and the spiritual formation of the priests in the of diocese Spiš in the time of bishop Ján Vojtaššák</i>	
Štefan Angelo Kuruc	
Communist secret services' measures taken towards the Pax association in Poland in the years 1945 – 1989	85
<i>Opatrenia komunistických tajných služieb prijaté voči asociácii Pax v Poľsku v rokoch 1945 – 1989</i>	
Cecylia Kuta	

Darovacia listina Štefana V. Mladšieho uhorského kráľa a údelného sedmohradského vojvodu z roku 1261.....	97
<i>The Donation list of Stephen V. of the younger King of Hungary and The Ruling Duke of Transylvania from 1261</i>	
Daniel Boľeš	
Vojtech Klimkovič: Krst Krista, svätý Ján Krstiteľ.....	100
<i>Vojtech Klimkovič: The baptism of Christ, saint John Thebaptist</i>	
Dana Kataniková	
Správy z konfercií Reports of conferences.....	107
Recenzenti príspevkov Reviewers.....	113

ÚVOD | EDITORIAL

Vážení čitatelia!

Jeden z najväčších rímskych rečníkov a prozaikov Marcus Tullius Cicero vo svojom filozofickom diele *De officiis*, okrem iného konštatuje aj toto: „...každého z nás vedie a strhuje neodolateľná túžba po poznaní a ak niečo v tomto smere vyniká, považujeme to za niečo krásne, kým neistotu, omyl, nevedomosť a klam za zlo a niečo hanebné“. Túžba po poznaní a následne po odovzdávaní je vlastná aj pre redakciu ako aj autorov tohto časopisu. Aj preto vydávame tento časopis.

Prvé tohtoročné číslo *Notitiæ historiæ ecclesiasticæ 1/2018* prichádza opäť a ponúka šesť príspevkov na špecifické historické témy z oblasti cirkevných dejín a obsah časopisu dopĺňajú ešte: preklad latinského textu, predstavenie umeleckej osobnosti a správa z konferencie.

Časopis otvára svojím príspevkom zo stredovekých dejín Daniel Boleš, ktorý je venovaný regiónu Šariš a v ňom uskutočnený písomný výskum lokality v údolí rieky Delne v rokoch 1247 – 1347.

Obdobiu 17. storočia sa venuje Štefan Lenčíš, ktorý svojím príspevkom chce vyzdvihnúť najvýznamnejšie jezuitské osobnosti, ktoré pôsobili na humenskom panstve v tomto storočí (Štefan Pongrác, Leonard Klasovič a Juraj Dobronoky).

Pracovník Vihorlatského múzea v Humennom, Miroslav Strakoš, ponúka čitateľom zaujímavý príspevok o drevenom kostolíku sv. Michala archanjela z Novej Sedlice z roku 1746, ktorý sa v súčasnosti nachádza v skanzene v Humennom. Podrobný popis tejto sakrálnej pamiatky poukazuje na skutočnosť, že tieto stavby z Karpát majú svoje špecifické historické pozadie a osobitný architektonicko-umelecký výraz.

Ďalšou autorkou je Pavlína Moučková z Českých Budějovic, ktorá svoju pozornosť výskumu sústredila na Karla Rebanu (1892 – 1957). Išlo o významnú osobnosť z členov českobudějovickej kapituly sv. Mikuláša, ktorý sa venoval, okrem iného, charitatívnej činnosti a zároveň bol veľmi aktívnym teológom a spisovateľom.

Angelus Štefan Kuruc vo svojom príspevku veľmi podrobne mapuje pôsobenie spišského biskupa Jána Vojaššáka z pohľadu duchovnej a odbornej formácie kňazov jeho diecézy v 20. – 40. rokoch minulého storočia. Táto formácia pozostávala zo základnej teologickej a duchovnej formácie.

Poľská autorka Cecylia Kuta si pripravila svoj príspevok v anglickom jazyku a v ňom analyzuje činnosť komunistických tajných služieb pôsobiacich v Poľsku po druhej svetovej vojne proti združeniu PAX. Išlo o jednu z dôležitých organizácií laických katolíkov pôsobiacich v tom čase v Poľsku.

V samostatnej časti nášho časopisu *Pramene a preklady*, ponúka Daniel Boleš preklad darovacej listiny kráľa Štefana V. mladšieho uhorského kráľa a údelného

Sedmohradského vojvodu z roku 1261. Táto listina je svedectvom o existencii už zaniknutej dediny Szent László, medzi tokmi rieky Torysy a riečky Sekčova v Šariši.

Zaujímavý príspevok ponúka Dana Kataniková, ktorá predstavuje košického maliara Vojtecha Klimkoviča (1833 – 1885) a jeho sakrálne umelecké diela, z ktorých vyzdvihla predovšetkým diela: Krst Krista a Svätý Ján Krstiteľ.

Posledným príspevkom – spojený s obrazovou prílohou – v časopise je správa z konferencie o JUDr. Františkovi Panákovi SJ, ktorá bola realizovaná Ústavom pamäti národa v spolupráci s Teologickou fakultou v Košiciach Katolíckej univerzity v Ružomberku a Teologickou fakultou Trnavskej univerzity v dňoch 24. a 25. januára 2018.

Túžba po poznaní nech sprevádza našich čitateľov pri čítaní toho časopisu a nech so sebou prinesie veľa nových, pekných a tvorivých myšlienok.

Redakcia časopisu

POČIATKY A VÝVOJ MAJETKU DELŇA VO SVETLE PÍSOMNOSTI Z ROKOV 1247 – 1347

Daniel Boleš

THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF DELŇA POSSESSION IN THE LIGHT OF THE DOCUMENTS FROM 1247 – 1347

Abstract: While examining the ancient past, it is inevitable to examine individual parts thoroughly. It is necessary to take into consideration both local urban or rural conditions and the relevant period of time, e.g. the century or the period of reign. This way of carrying out the research stem from the relation between the entity and its parts.

Historical research of the Šariš region supports the research of its individual areas. One of them is the valley of the Delňa river which represented an economically prosperous area under the reign of Belo IV. Certainly, the salt mine in nearby Solivar contributed to this fact significantly. Villa regalis is an evidence of a smart facility for cultivating larger areas of land. As its Latin name indicates, it was a well-functioning industrial unit which not only contributed to increase the number of people living in this area, but also conditioned its development in a positive way. Therefore it is necessary to draw attention to the development of these economically efficient facilities and villa Delňa can serves as a good example.

Anyway, it arouses a question: How large was the area which belonged to villa Delňa and what other villae were established there? The answer to this question is a key to the understanding of the topic as well as of the process of Šariš settlement which has been being solved by Slovak historians for more than half a century. It also provides us with historical relations of the “late” formation of Šariš komitát (a territorial unit).

Keywords: possession Delňa, Solivar, villa regis, Šariš komitát, medieval settlement, Haniska pri Prešove.

I. Majetok Delňa – Haniska pri Prešove

Úvod

V listine Belu IV., vydanéj pre bardejovských cistercitov 7. novembra v roku 1247, je zmienka o majetku Delnafew.¹ Písomnosti, ktoré vznikli neskôr, popri tomuto

¹ „...Item prima meta praedii Delnafew, quod pertinet ad fratres praedictos...“. – FEJER, Carolus. Codex diplomaticus Hungariae civilis ecclesiasticusque. VI., 2, Budae: Typ. Typog. R. Universit. Ung, 1830, s. 377; SZENTPÉTERY, Imre. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I. kötet 2 füzet. Budapest, 1927, nr. 864, s. 260.

majetku hovoria aj o inom majetku s názvom Delna alebo Delne. Takže sa možno domnievať, že predtým mohol jestvovať súvislý majetok, ktorý sa tiahol po celej dĺžke toku rieky Delňa. Na listinu majú niektorí historici, z pohľadu jej pravosti, výhrady,² predsa však môže poslúžiť ako východisko pre odkrytie ďalších skutočností. Tie nám môžu viac priblížiť dobu, do ktorej siahajú počiatku komitátu a neskôr župy Šariš.

Vyhodnocovanie poznatkov z pramenného materiálu a skladanie ich do akéhosi zmysluplného celku nám pomôžu uľahčiť isté zvyklosti, ktoré v 13. – 14. storočí mali silu zákona. V konkrétnosti sa jedná o zakladanie dedín – villae, na území staršej dediny. Z doteraz skúmaných listín z obdobia 13. – 14. storočia je dokázateľný nielen tento spôsob, ktorým sa určilo miesto pre novú dedinu, ale je dokázateľné aj isté právo zakladať dediny. Mnohé takéto „staršie“ dediny sa označovali ako kráľovské dediny – villa regalis. Iste ich poväčšine založil kráľ a keďže boli obklopené rozsiahlym územím, svedčí to o kráľovskej držbe. Týmto spôsobom sa vytvoril systém postupného zaľudnenia daného územia. Boli tiež ohraňované a spravidla zakladané v údolí riek a potokov. Za medzníky boli pôvodne pokladané kopce, rieky, stromy, skaly a iné výtvory prírody. Neskôr to boli navrhované kopy zeminy – meta terrea, alebo kamenia – meta lapidea. Okrem práva založenia dediny je tu ešte právo kráľa získať dediny od vlastníkov, a to formou akejsi náhrady. Tým, že si kráľ zobral väčšie a výnosnejšie dediny pre potreby kráľovského hradu, dal pôvodnému majiteľovi menšiu s príľahlými kráľovskými lesmi. Lesy boli totiž priestorom, na ktorom mohol na to oprávnený človek dať založiť dedinu s výnosom pre seba. V tom čase boli okrem kráľovských lesov – silva regalis, ktoré strážili kráľovi ľudia – custodes silvarum, aj lesy darované šľachte. Zdôraznil by som v tejto súvislosti vážny zjav v tej dobe, že tieto lesy patriace príslušníkom šľachty boli v spoločnom užívaní celého rodu alebo komposesorátu – in usu communi.

Nakoľko predpokladám, že majetok Delne bol takisto pôvodne súvislý celok uprostred lesov, cieľom tohto príspevku je to zdokumentovať na základe písomných prameňov. Keďže sa jedná o rozsiahlu látku spracovania údajov a argumentácia, na základe písomných zmienok by sa mohla stať nepriehľadnou, rozdelil som text do troch akoby osobitných celkov. Najprv bude reč o majetku Delne, ktorý sa rozprestieral na sútoku Delne a Torysy. Potom podrobne rozoberiem materiál

² Varsík považuje listinu za falzum, nakoľko sa „...nedá obsah listiny z roku 1247 potvrdiť ani overiť nijakými inými dokumentami...“. – VARSÍK, Branislav. *Osídlenie košickej kotliny*. zv.2. Bratislava : SAV, 1973, s. 309; Historik Beňko ju považuje za pravú v rozsahu jej „základných údajov“ s výnimkou „sfalšovanej časti listiny“. – BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslov. vydavač., 1985, s. 187; Uličný sa na ňu odvoláva v celom rozsahu, teda ju považuje za pravú. – ULICHNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 23; Podobne i kritické vydania listiny ju zaradzujú k hodnoverným prameňom. – SZENTPÉTERY, Imre. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke*, I. kötet 2 füzet., nr. 864, s. 260; KATONA, Stephanus. *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata*. Tom.VI., Budae : Typis R. Universit., 1782, s. 103 – 105.

týkajúci sa majetku Delne, ktorý historici spájajú s dejinami obce Kokošovce. Nakoniec, v tretej časti, bude na rade majetok Delnafew, ktorého prvá písomná zmienka túto štúdiu podnietila.

II. Dolná časť majetku Delňa 1285 – 1288

Skúmanie jednotlivých častí sa nezaobíde bez toho, aby sme si všímali celok. Je to akýsi rámeček, v ktorom určitá časť má svoje miesto – „locus“. Pri historickom skúmaní lokality, samozrejme zohľadňujeme aj časový horizont, v ktorom vystupuje do popredia duch tohto miesta v danej dobe – „genius loci“.

Územie skúmaného majetku Delňa bolo súčasťou rozvíjajúceho sa komitátu Šariš, ktorý sa – podľa mienky Uličného – začal tvoriť stavbou hradu Šariš v 12. storočí.³ Stredoveký majetok Delňa stotožňujú niektorí historici s obcou Kokošovce. V súvislosti s darovacou listinou Ladislava IV. z roku 1285, ktorou kráľ daroval majetky Sovar, Sopotok a Delne Jurajovi synovi Šimona. Varsík interpretuje názov majetku Delne v tom zmysle, že sa jedná o územie obce Kokošovce.⁴ Historik Uličný sa odvoláva na archeologické nálezy črepov z dolnej časti toku rieky Delne a z toho vyvodzuje existenciu dediny Delňa, ktorá sa spomína koncom 13. a začiatkom 14. storočia. Nakoľko sa podľa mienky tohto historika jedná o starobylý názov dediny, ktorým sa označovalo i územie i dedina Kokošovce, dedina Delňa patrila k najstarším v okolí.⁵

Pre skúmanie počiatkov a vývoja majetku Delne sú k dispozícii listiny z rokov 1285 – 1291. Dve sú datované 8. januárom 1285,⁶ dve pochádzajú z roku 1288⁷ a jedna je z 28. augusta 1291.⁸ Prvé dve sú pokladané za falzát, ostatné sú pokladané za pravé. Pri zbežnom prečítaní textu uvedených listín si možno všimnúť, že dedina Delne bola kráľovskou dedinou – villa regalis.⁹ Možno predpokladať, že ju založil kráľ. Nepriamo to tiež potvrdzujú listiny kráľa Ladislava IV. v listine vydané v roku 1288¹⁰ a kráľa Andreja III., ktorý daroval kráľovské dediny spomínanému Jurajovi 28. augusta 1291.¹¹ Podľa toho by ju mal založiť kráľ Belo IV., ktorý pano-

³ ULIČNÝ, Ferdinand. Vznik a vývin Šarišskej stolice v 13. – 14. storočí. In *Slovenská archivistika*, 1978, roč. 13, č.1, s. 144.

⁴ VARSÍK, Branislav. *Osídlenie košickej kotliny*, s. 282.

⁵ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*, s. 60.

⁶ WENZEL, Gusztáv. *Árpádkori új okmánytár*. XII., Budaest : Eggenberger Ferdinand M. Akad. Könyvtárnál, 1874, nr. 369, s. 434 – 437 a nr. 470, s. 438 – 441.

⁷ WAGNER, Carolus. *Diplomatarium comitatus Saros. Posonii – Cassoviae*, 1780, s. 48, 301; SZENTPÉTERY, Imre. *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke* II. kötet 2-3. füzet 1272–1290, Budapest : Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 9, 1961, nr. 3503, s. 398.

⁸ WAGNER, Carolus. *Diplomatarium comitatus Saros*, s. 306; SZENTPÉTERY, Imre. *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke* II. kötet, 4. füzet 1290–1301, Budapest : Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 13, 1987, nr. 3803, s. 75.

⁹ „...quasdam villas nostras regales Sovar, ...Delnam...“. - WENZEL, Gusztáv. *Árpádkori új okmánytár*. XII., nr. 369, s. 435.

¹⁰ WAGNER, Carolus. *Diplomatarium comitatus Saros*, s. 48.

¹¹ WAGNER, Carolus. *Diplomatarium comitatus Saros*, s. 306.

val v rokoch 1235 – 1270. Rozsah majetku Delna nám pomôže určiť opis hraníc. Existujú však dve verzie opisu hraníc majetku Delne z 8. januára 1285. Sú to dve podobné listiny, ktoré sa líšia v predmete darovania. Kým v jednej, nazveme ju verzia (A), je zmienka o kráľovských dedinách Sowar, Sowpatak, Delna, Zarbouth a Chedezdeth, tak v druhej, verzia (B) sa spomínajú iba kráľovské dediny Sowar, Sowpatak a Delne. Obe uverejnil vo svojej edícii Gustáv Wenzel.¹² Obidve však sú pokladané za falošné.¹³ Pri popise hraníc sú v oboch prípadoch isté rozdielnosti pri uvádzaní lokalít, ktoré boli v 13. – 14. storočí považované za hraničné medzníky. Rozdiel je zaznačenie postupnosti pri opise hranice, lebo vo verzii (A) začína od východu a vo verzii (B) od západu. Napriek týmto rozdielom hraničná čiara sa zdá, že ani v jednom ani v druhom prípade sa nemení a tvorí tú istú líniu. Dalo by sa povedať, že jeden opis dopĺňa druhý, než by ho popieral.

Majetok Delne ležal na sútoku riek Delne a Torysy. Bol, zdá sa, od počiatku súčasťou súvislého majetkového celku spolu so Solivarom a Solnou Baňou, ako jeho západná časť. Preto najprv predstavím jeho západnú hranicu, južnú a severnú hranicu a nakoniec, keďže bol vyčlenený z majetkov Juraja zo Solivaru, aj východnú hranicu. V súvislosti s kritériom posudzovania listín, akým bol zvyk zakladať dedinu na území už dávnejšie založenej dediny, sa natíska otázka: Mohli byť vytvorené aj tieto dediny na území dediny, ktorá bola založená pred dobou vlády kráľa Bela IV.? Z formulácie, ktorá je uvedená v kráľovských listinách z roku 1288 a 1291, by sa zdalo, že všetky tri dediny by boli založené súčasne. Doslova sa uvádza, že tieto dediny kráľ daruje „... v starobylých a pôvodných hraniciach ako majetok, ktorý bol takto za doby kráľa Belu...“.¹⁴ Je tu však jeden detail. V listine z roku 1288 sa to výslovne hovorí iba o dvoch dedinách, a to Sowar a Sowpotok. Až v neskoršej listine sa v tomto zmysle k nim pripísala aj dedina Delna. Zatiaľ možno vidieť, vzhľadom na listinu zo 7. novembra 1247, jednu súvislosť. Územie majetku Delnafew siahalo až k rieke Topľa, čo sa pri ohraničení majetku v roku 1333 nespomína.¹⁵ Územie sa totiž uvádzalo od roku 1288, ako súčasť majetku Sowar. V listine z roku 1315 sa susedný majetok Delne, uvádza ako „... tertia pars terrae Delne...“ čiže tretina územia Delne. Je tu otázka, či dedina Sowar nebola založená po roku 1247 a územie bolo vyčlenené z majetku z tejto tretiny majetku Delne? Keďže však bola založená aj ďalšia dedina Sowpotok, ktorá bola v susedstve Sowar, ubralo sa z chotára Delnafew. Je to nateraz len otázka. Rozsah územia majetku Delne, pri sú-

¹² WENZEL, Gusztáv. *Árpádkori új okmánytár*. XII., nr. 369, s. 434 – 437 a nr. 470, s. 438 – 441.

¹³ SZENTPÉTERY, Imre. *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* II. kötet 2-3. füzet 1272 – 1290, nr. 3350, s. 348 a nr. 3351, s. 349.

¹⁴ V darovacej listine kráľa Ladislava IV. z roku 1288, ktorá je vo všeobecnosti prijímaná ako pravá, sa v súvislosti s donáciou kráľovských dedín Sowar, Sowpotok a Delna; uvádza, že tieto dediny sú „...sub metis antiquis et prioribus distinctionibus terminorum sicut tempore domini regis Belae avi nostri...eadem terrae habitae sunt seu possessae...“. To isté sa uvádza i v listine kráľa Andreja III. z 28. augusta 1291 – WAGNER, Carolus. *Diplomatarium comitatus Saros*, s. 51, 306.

¹⁵ Biskupský úrad Spišská kapitula, Hodnoverné miesto Spišská kapitula, metales Saros, scr. 3, fasc. 1, nr. 5.

toku riek Delňa a Torysa, ktorý bol súčasťou majetkov Sowar a Sowpotok, možno približne určiť z verzii (A) a (B).

V darovacej listiny (A) z roku 1285 sa ako západná hranica uvádza tá, ktorá „... vedie ku Kychespotoka a prechádza na sever až siaha ku Mylpotoka a prejde na východ k ceste medzníka a odtiaľ vchádza do Borbuthpotoka...“.¹⁶ Vo verzii (B), popis hraníc začína od západu kde „...prvý medzník, ktorý oddeľuje od zeme Kendy ... v prameni istého potoka, ktorý sa ľudovo nazýva Hyhus Pothok...“.¹⁷ Nič viac o západnej hranici sa v tejto verzii opisu neuvádza. Spomína sa iba miesto Berkuslaza. V opise je uvedená hneď južná hranica, ktorá „... zostupuje k inému potoku, ktorý sa nazýva Zenegethv Pothok, po ktorom zostupuje do rieky Torysa; kde ju prekračuje oproti miestu Berkuslaza...“. Toto miesto sa teda chápalo ako západná hranica uvedených majetkov.¹⁸ Ďalšia listina z roku 1288, ktorú Szentpétery datuje pred 3. septembrom, neobsahuje popis hranice. Kráľ daroval dediny Sowar a Sowpotok spolu s lesom, ktorý „... sa tiahne k Topli...“.¹⁹ Podobne i listina kráľa Andreja III. z 28. augusta 1291 obsahuje túto zmienku o lese, pritom sa vzťahuje na kráľovské dediny Sowar, Sowpotok a Delna.²⁰

Južnú hranicu vo verzii (A) tvorila spojnica, medzi potokom Zarazpotoka a miestom Mogoshid, „... odkiaľ (hranica) zostupuje do Torysy, po ktorej stúpa na sever a vychádza nad Senegethopataka smerom na západ. Nakoniec vyjde a pokračuje k ceste Kyrokertyra až príde na miesto nazývané Wojtchvaris odkiaľ ide k Kihespataka...“.²¹ Vo verzii (B) hranica začína na mieste, kde „... prvý medzník, ktorý ho oddeľuje od zeme Kendice, začína na západ v prameni istého potoka, ktorý sa ľudovo nazýva Hyhus Pothok a odtiaľ hranica zostupuje k inému potoku, ktorý nazýva Zenegethv Pothok, po ktorom zostupuje do rieky Torysa, ktorú prejde oproti Berkuslaza a po tejto rieke zostupuje na juh. Hranica siaha až k rieke Mogoshyd Pothoka, ktorá oddeľuje majetok od zeme Izbegh a odtiaľ po tejto rieke tiahne značnú vzdialenosť na východ až k potoku, ktorý sa nazýva Zaroz Pothok...“.²² Šmilauer identifikuje Hyhus Pothok alebo Kychespotoka ako Kövespatak – Kamenný potok, ktorý tečie severne od Drienovskej Novej Vsi. Tiež Zenegethv Pothok ako Szénégetöpatak – Uhliarov potok, ktorý preteká Drienovskou Novou Vsou a Zaros Pothok ako Szárázpatak – Suchý potok na sever od Solivaru.²³

Severná hranica sa napája vo verzii (A) na Borbuthpotoka „... a schádza nižšie a pokračuje k už spomínanej rieke Torysa. Po tejto rieke Torysa vedie nahor, sme-

¹⁶ WENZEL, Gusztáv. *Árpádkori új okmánytár*. XII., nr. 369, s. 436.

¹⁷ WENZEL, Gusztáv. *Árpádkori új okmánytár*. XII., nr. 370, s. 440.

¹⁸ WENZEL, Gusztáv. *Árpádkori új okmánytár*. XII., s. 441.

¹⁹ FEJER, Carolus. *Codex diplomaticus Hungariae*, V,3, s. 396.

²⁰ WAGNER, Carolus. *Diplomatarium comitatus Saros*, s. 306.

²¹ WENZEL, Gusztáv. *Árpádkori új okmánytár*. XII., s. 436.

²² WENZEL, Gusztáv. *Árpádkori új okmánytár*. XII., s. 440.

²³ SCHMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*. Bratislava : Nákl. učené spoločnosti Šafáříkovy, 1932, s. 410.

rom na sever, do značnej vzdialenosti a príde k miestu, ktoré sa nazýva Nodnyu v tejto rieke Sekčov...“.²⁴ Verzia (B) poskytuje opis z opačnej strany, teda „... schádza k rieke Sekčov k miestu, kde je prechod. Po tomto toku schádza na juh až na miesto, kde sa tok vlieva do rieky Torysa oproti dedina Marka syna Ech. Po rieke Torysa zostupuje v značnej vzdialenosti opäť k miestu, ktoré sa volá Berkuslaza...“.²⁵ Z opisu hraníc sa však nedá vyčítať východná hranica majetku Delňa, lebo listiny uvádzajú hraničnú čiaru, za ktorou ležali aj majetky Sowar, Sowpotok. Pri vytyčovaní hraníc majetku Hassag – Záborské v roku 1340 severná hranica bola pri Suchom potoku, ktorá sa v listine uvádza, že „... prichádza k Sarospataka, kde sú dva medzníky z navršenej zeminy, ktoré oddeľujú Hassag od Delne...“.²⁶ Nateraz možno len povedať, že cesta, ktorá viedla z Košíc do Prešova, delila majetok Delne na dve časti, západnú a východnú. Západná časť sa stala vlastníctvom šľachticov zo Szalaszend a východná ostala vo vlastníctve šľachticov nazývaných Soós zo Solivaru.

III. Majetok Delne – Enyzke 1288 – 1311

Dva uvedené opisy hraníc sa dajú porovnať s opisom hraníc majetku Delne v listine zo 6. októbra 1288.²⁷ Vtedy Gregor, syn Šimona „... de genere Boxa...“, daroval časť získaného majetku Delne svojmu familiárovi Petrovi „... de Zend...“ (dnes Szalaszend, Maďarsko). Historik Uličný v tejto súvislosti hovorí o tom, že už šľachtic Peter získal Hanisku a predpokladá jej vznik pred rokom 1288.²⁸ Je však isté, že v darovacej listine z roku 1288 nie je zmienka o Haniske, ale o „... čiastke zo získaného ... majetku Delne...“. Získaný sa chápe v zmysle získaný darovaním (*acquisita*), nie dedením (*hereditaria*). Existuje ešte listina Spišskej kapituly z 2. februára 1295, ktorá dosvedčuje darovanie čiastky majetku Delne, ktorá leží „... pri riekach Torysa a Delne...“.²⁹ Z toho vyplýva, že Juraj z rodu Boxa nedaroval celý majetok Delňa ale iba jeho časť. Preto východnú hranicu majetku, ktorá je uvedená v oboch listinách, treba v skutočnosti chápať ako hranicu „čiastky“ Delne, nie celého majetku. V oboch listinách sú uvedené opisy hraníc darovaného majetku a sú zhodné. Popis hraníc v listine z roku 1288 začína z južnej strany, „... pri rieke Torysa, odkiaľ vedie k jednému potoku, ktorý sa volá Senegeteupatak, a to smerom na západ. Z tohto

²⁴ WENZEL, Gusztáv. *Árpádkori új okmánytár*. XII., s. 437.

²⁵ WENZEL, Gusztáv. *Árpádkori új okmánytár*. XII., s. 441.

²⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (ďalej MNL OL OL OL), *Diplomatikai levéltár*, (ďalej len Dl). – MNL OL OL Dl 103942.

²⁷ Regest je publikovaný u Iványiho. Listina je prepísaná *in extenso* u Wágnera, hoci v jednom mieste je prepis porušený a opis hraníc uvedený nie je. Wagner namiesto pôvodnej vety, ako je uvedená v transumpte Spišskej kapituly z roku 1417 a neskôr i v úradnom prepise z roku 1774, „... *particulam terrae de possessione nostra acquisita Delne vocata abscissam*...“ prepisuje „... *particulam terrae de possessione nostra acquisita Enyecke vocata abscissam* - IVÁNYI, Béla. *Eperjes szabad királyi város levéltára*. 1245-1526., Szeged : Szeged városi nyomda, 1931, nr. 4, s.10; WAGNER, Carolus. *Diplomatarium comitatus Saros*, s. 301 – 302; ŠOBA Prešov, Stredoveké listiny, nr. 115; MNL OL OL Dl 70 436.

²⁸ Odvoláva sa pritom na edíciu listiny u Wágnera. - ULICHNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenie Šariša*, s. 86.

²⁹ MNL OL OL Dl 70436.

potoka vedie k miestu, ktoré sa nazýva Kereukerte a odtiaľ ku Kyhespatak...“. Opis hraníc začína v rieke Torysa a časť južnej hranice vedie i k tejto rieke od východu od medzníka, ktorý „... je pri zemi Synka odkiaľ zostupuje na západ, kde je iný medzník a odtiaľ do rieky Torysy...“. V listine z roku 1295 opísaná hranica rovnako začína z juhu „... pri rieke Torysa odkiaľ vedie na západ k potoku Senegeteupatak, z ktorého potom vedie na sever ku potoku, ktorý sa nazýva Melpatak...“. Podobne od východu za riekou Torysou vedie druhá časť južnej hranice od medzníka, „... po pri zemi Synka a zostupuje smerom na západ k rieke Torysa k počiatku hranice...“.³⁰ Zmienka o južnej a západnej hranici z roku 1295 neobsahuje hraničný medzník Kereukerte – Okrúhla záhrada a Kyhespatak – Kamenný potok.

V listine z roku 1288 západná hranica vedie „... ku Kihsapatak a odtiaľ prejde smerom na sever až príde k jednému potoku, ktorý sa nazýva Melypatak. Potom ide na východ k miestu, ktoré sa volá Borkutpataka...“. V listine z roku 1295 je opis hranice zjednodušený, takže akoby západnú hranicu tvorila spojnica medzi Senegeteupatak – Uhliarovým a Melpatak – Hlbokým potokom.³¹ Severná hranica v listine z roku 1288 vedie od Hlbokého potoka „... na východ a schádza k miestu, ktoré sa volá Burkutpatak. Odtiaľ schádza k potoku Scelespatak a pokračuje ďalej nižšie až k rieke Torysa, ktorú keď prejde, je tam jeden medzník. Potom vystupuje odtiaľ na kopec smerom na východ a vedie ku veľkej ceste, ktorá vedie do Košíc a aj tam je medzník...“. Aj táto hranica je v listine z roku 1295 uvedená akoby v skrátenej podobe. Opisuje hranicu, ktorá vedie od Melpatak „... smerom na východ k miestu Borkutapatak, odkiaľ zostupuje nižšie do rieky Torysa, ktorú keď prejde, vedie ďalej na východ až k veľkej ceste, ktorá vedie do Košíc a tam je medzník...“.³² Východnú hranicu tvorila spomínaná cesta – via magna; pri ktorej bol tiež jeden medzník.

Z opisu chotárnej hranice vyplýva, že dedina Delne určite zostala mimo tohto územia, išlo o čiastku z majetku nie o dedinu. Preto je pochopiteľné, že Peter v krátkom čase toto územie osídlil, čo sa i stalo. Založil medzi rokmi 1295 – 1311 dedinu, ktorá sa nazýva Haniska – Enyzke. V listine jasovskej prepozitúry z 1. novembra 1311, ktorá je svedectvom o dohode medzi Petrom zvaným Hruška a jeho bratom Jánom, že i napriek zvykovému právu, podľa ktorého si majú bratia podeliť nielen majetky zdedené po otcovi, ale i jednotlivo získané; získaný majetok Haniska pripadne Petrovi jeho dedičom. Prítomní boli aj synovia Juraja zo Solivaru, Ján a Peter, ktorí súhlasili s tým, aby majetok, „... ktorý, sa volá Haniska a leží v okrsku Šariš pri rieke Torysa, nakoľko ho získal Peter od Juraja zo Solivaru...“ Petrovi vskutku i patrilo naďalej.³³ I keď sa na prvý pohľad zdá, že dedinu – villa Hanisku

³⁰ ŠOBA Prešov, nr. 115; MNL OL OL D1 70436.

³¹ ŠOBA Prešov, nr. 115; MNL OL OL D1 70436.

³² ŠOBA Prešov, nr. 115; MNL OL OL D1 70436.

³³ SEDLÁK, Vincent. *Regesta diplomatica necnon epistolaria Slovaciae*. I., Bratislava : SAV, 1980, nr. 922, s. 397.

daroval Petrovi už Juraj zo Solivaru, predsa je reč o majetku – possessio, ktorý sa už prestal volať Delne a začal sa volať Enyzke. Toto rozlišovanie je dôležité, lebo pri postupnom drobení predtým rozsiahlych území kráľovských dedín sa nedrobili tieto dediny. Ale popri nich na tom istom území vznikali ďalšie. Po smrti Petra zdedil po ňom majetok jeho syn Ján, ktorý v roku 1337 daroval južnú polovicu Benediktovi, synovi Detrika a svojej sestre Alžbete. V roku 1343 požiadala vdova Petra zvaného Pyrus spolu so svojím synom Jánom jasovský konvent, aby transumovali listinu z roku 1311 o dohode medzi už teraz nebohým manželom a jeho bratom Pavlom ohľadom majetku Haniska.

Záver

Na základe prieskumu v písomnostiach, ktoré sa týkajú majetku Delne, možno potvrdiť zvykové právo, ktorým sa zakladali dediny už na území predtým jestvujúcej dediny. Tým sa nechce povedať, žeby boli iba veľké územia kráľovských dedín, ktoré sa potom zaľudňovali. Dediny boli zakladané nielen „na“ území takejto dediny, ale aj „blízko“ územia v lese, ktorý bol pre tento účel vyklčovaný. Majetok Delne sa vskutku v roku 1288 rozdelil a bola založená nová dedina Enyzke, dnes Haniska pri Prešove.

Natíska sa tu ale celý rad otázok: Pokiaľ siahalo územie dediny Delne, ktorá ležala niekde na dolnom toku rieky Delne, a tým poslúžilo neskôr k založeniu ďalších dedín? Potom tiež nemenej dôležité je, že o ktoré dediny sa jedná? Kedy boli tieto dediny založené a kým? Aké obyvateľstvo, z národnostného hľadiska, ich obývalo? Nateraz sa to nedá presne určiť a ani jasne zdokumentovať. Je potrebné preskúmať písomnosti týkajúce sa dediny Delne, ktorá sa neskôr premenovala na Kokošovce a dediny Delnafew, ktorá ležala na hornom toku tejto rieky.

RESUMÉ

Hlavným dôvodom vzniku tohto príspevku je hľadanie súvislostí, ktoré v 2. pol. 13. – 1. pol. 14. storočia hrali dôležitú úlohu pri formovaní komitátu Šariš. Nakoľko tento komitát je oproti susedným komitátom Spiš, Abaujvár a Zemplín najmladší, natíska sa otázka o príčinách, ktoré túto dejinnú skutočnosť zapríčinili. Javí sa tu akási disproporcia, lebo kým západná časť Slovenska už za kráľa Štefana bola začlenená do sústavy komitátnych hradov, východná časť je začlenená omnoho neskôr.

Príspevok o počiatkoch a vývoji majetku Delňa, pod ktorým sa chápe územie prináležiace dedine Delňa, je sondou, ktorá má odhaliť pomery v dobe vzniku a rozvoja Šarišského komitátu v 2. pol. 13. a 1. pol. 14. storočia. Už skutočnosť, že tento komitát patrí medzi najmladšie v rámci budovania Uhorského štátu, púta pozornosť a vzbudzuje viaceré otázky. Jednou z hlavných otázok dozaista je, prečo až po vyše dvesto rokoch sa severo-východná časť Slovenska stala súčasťou komitátne-

ho systému, keď západná časť Slovenska bola v ňom už dávno začlenená? Malo to iste svoje príčiny, ktoré pomôžu odhaliť súvislosti.

Jednou z nich sú vzťahy – kráľovský majetok – komitát, komitát – kráľovstvo, villa – majetok. Pojem villa pochádza z rímskeho prostredia, v ktorom znamenal hospodárstvo. Preto i pri stredovekých písomnostiach viac vyvoláva predstavu hospodársky funkčnej jednotky než spoločensko-politickej. Zdá sa teda, že pri súčasných interpretáciách historikov akoby prevládala predstava dediny – v zmysle obce (communitas, község) z 2. pol. 19. storočia. Existuje azda v tomto zmysle jediná výnimka – privilegované komunity hostí (Nemci, Taliani). Pod pojmom villa treba nutne hľadať, okrem podstatného prvku, ktorým je poľnohospodárska produkcia, aj právny podklad. Z listín sa dozvedáme, že existoval termín *facultas villam fundandi* – oprávnenie založiť dedinu. Tu sa ukazuje preklad pojmu villa, v zmysle dediny, ako nie príliš zodpovedajúci skutočnosti. Podobne aj v stredovekej spoločnosti mal vidiek druhoradé postavenie a nebol politicky a ani spoločensky dôležitý; no hospodársky nevyhnutný. Naozaj priliehavo bol už vtedy zvolený iný termín *possessio* – majetok, ktorý úplne nenahrádza pojem villa. Lebo platilo, že villa to bol majetok *possessio*, ale nie vždy *possessio* bola aj villa, ako ukazuje téma tohto príspevku. Kto mohol dať toto oprávnenie? Na prvom mieste kráľ, lebo povýšením do radu šľachty či vôbec darovaním majetku, bolo toto právo prenesené na šľachticu, cirkevného predstaveného alebo mestskú komunitu či komunitu hostí – Hospites. Preto sa v písomnostiach možno stretnúť okrem villa *regalis* aj s pojmom villa *episcopalis* či jednoducho villa, ktorá patrila príslušníkom šľachty alebo mestám.

Z pohľadu hospodárskeho sa zrejme nelíšili, boli zložené z tých istých častí – obytné budovy, hospodárske budovy, ornej pôdy, záhrady, lúky, pasienku, lesa či v niektorých prípadoch vinohradu a chmeľnice. Z pohľadu právneho tu rozdiely boli. Určite sa odlišovalo toto právo podľa istých zvyklostí daných jazykovo – kultúrnou príslušnosťou; podľa zvyku Uhrov – *more Ungarorum*, Slovákov – *more Slavorum*, alebo spišských Sasov *more Saxonum* či *more Teutonico*. Toto rozlíšenie dozaista v sebe zahŕňa isté rozdiely v oprávnení jej obyvateľov využívať možnosti spojené s hospodárením na území villy – klčovanie nových plôch, rybolov, poľovanie, varenie piva, či predaj vína a pod.

Brať do úvahy tieto vskutku praktické veci, s ktorými sa každodenne vtedajší sedliak – *colonus* stretával a boli jeho spôsobom života; ponúka i pre výskum počiatku a vývoju majetku Delne ďalší rozmer. Naučiť sa vnímať stredovekého človeka takého, aký bol, nie v perspektíve modernej doby. Z písomného materiálu o majetku Delne sa dá vyvodiť, že villa Delne bola založená kráľom Belom IV. počas jeho vlády (1235 – 1247). Ležala niekde na dolnom toku rieky Delňa nad cestou, ktorá viedla z Košíc do Prešova. Jej územie, nakoľko je doteraz známe, siahalo po prameň rieky Delňa. Bolo by však zaujímavé zistiť, aký bol pôvodný rozsah tohto

kráľovského majetku. Zistenie by zaiste posunulo ďalej naše poznanie nielen tejto lokality, ale i života v stredoveku vôbec.

SUMMARY

The aim of this article is to reveal the relations which played an important role in the formation of Šariš komitát (territorial unit) between the 2nd half of the 13th and the 1st half of the 14th centuries. As this komitát is the youngest one in comparison with the adjacent komitáts of Spiš, Abaujvár and Zemplín, it arouses a question: what caused such happening. We can observe a certain discrepancy as the Western part of Slovakia was incorporated in the system of komitát already during the reign of King Stephen while the Eastern part was incorporated much later.

The article on the origin and the development of Delňa possession belonging to the area of Delňa village is an insight into its history revealing the conditions of the origin and the development of Šariš komitát in the 2nd half of the 13th and the 1st half of the 14th centuries. The fact that this komitát belongs to the youngest ones within the Kingdom of Hungary draw attention and arouses several questions, e.g. why did it take more than 200 years till the North-Eastern part of Slovakia became a part of the territorial system whereas the Western part of Slovakia had been incorporated a long time ago. It happened for certain reasons which can help us to reveal the relations regarding the issue.

One of them is the relation between the king's possession and komitát, komitát and the kingdom and villa and possession. The concept of villa comes from the Roman environment and it meant economy. Therefore in medieval documents it evokes more the impression of an economically functional unit rather than a social and political one. It seems that the conception of a village in the sense of a municipality (communitas, község) prevails from the 2nd half of the 19th century in the current historians' interpretations. There is only one exception – the privileged communities of guests (Germans, Italians).

Describing the term “villa“, it is necessary to take into consideration not only the important agricultural production, but also its legal background. We can learn from the historical letters that there was a term *facultas villam fundandi* which meant the right to establish a village. The translation of villa in the sense of a village can be seen as not totally corresponding with reality. Similarly, even in medieval society, a countryside was second-rate and neither politically, nor socially important. However, villages were economically inevitable. At that time another term – *possessio* (possession) – emerged. It does not completely replace the concept of villa as the term villa meant *possessio*, but *possessio* did not always stand for villa as shown in this article. So, who could grant this right? In the first place it was the king who could grant it because by ennoblement or by donating possessions this right was transferred to a nobleman, churchman, municipal council or to

the community of guests – hospites. That is why we can find in historical documents not only the term villa regalis, but also villa episcopalis or just villa which belonged to noblemen or towns.

They might not be different from the economical point of view because they consisted of the same parts – domestic buildings, farm buildings, farmland, gardens, meadows, pastures, forests and in some cases of vineyards and hop garden. However, there were some differences from the legal point of view. This right differed according to certain customs based on the language and cultural identity. For Hungarians it was Ungarorum, for Slovaks Slavorum and for Saxons Saxonum or Teutonico. This distinction includes certain differences in the rights of citizens to profit from the possibilities related to the activities within villa – clear-cutting, fishing, hunting, beer brewing, selling wine etc.

Taking into consideration all these practical things a farmer (colonus) had to encounter every day, it provides us with another perspective related to the research of the origin and the development of Delňa possession. It is important to learn how not to look upon a medieval man from the perspective of modern times. We can deduce from the written documents on Delňa possession that villa Delňa was founded by King Belo IV during his reign in 1235 – 1247. It was situated down the Delňa river above the road leading from Košice to Prešov. Its territory, as known up to now, reached as far as the spring of the Delňa river. However, it would be interesting to find out what was the original extent of this king's possession. The findings would broaden not only our knowledge about this area, but also about the way of living in Medieval Ages.

Adresa autora:

ThDr. Konštantín Daniel Boleš, O.Praem.

Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach

Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice

e-mail:danielb.posta@gmail.com

NAJVÝZNAMNEJŠIE JEZUITSKÉ OSOBNOSTI PÔSOBIACE NA HUMENSKOM PANSTVE V 17. STOROČÍ

Štefan Lenciš

THE MOST SIGNIFICANT JESUIT PERSONAGES OF THE HUMENNÉ MANOR IN THE 17TH CENTURY

Abstract: In the first half of the 17th century, the Society of Jesus carried out its missionary activities within the process of recatholization on the territory of a very important noble family of Druget living in Zemplínska župa (a territorial unit). In their hometown of Humenné, Jesuits provided their missionary services from 1608 until 1645, with a short break from 1619-1630. The monks usually worked in a missionary, pastoral and pedagogical field. This community comprising 15 to 20 men achieved very good results. They aimed their attention mainly to the grammar school which greatly contributed to the religious renaissance of the society. Significant contribution is being ascribed to personages such as Štefan Pongrác, Leonard Klasovič and Juraj Dobronoky. In the following contribution we would like to briefly recall their curricula.

Keywords: Druget. The Society of Jesus. Grammar school. Mission. Personages. Saint.

Jedna z veľmi významných a dôležitých reholí, ktoré vstúpili do procesu rekatolizácie, boli práve jezuiti. Ich úspech je treba pripísať predovšetkým tomu, že dokázali na vzniknutú spoločenskú a náboženskú situáciu veľmi promptne reagovať. Ich zmysel pre priam vojenskú disciplínu a obrovské osobné nasadenie sa pre duchovné hodnoty prinášal svoje ovocie. Mali odvahu do svojej práce priniesť nové prvky a vedeli sa prispôbiť novým požiadavkám vtedajšej doby. Veľký dôraz kládli na školstvo a misijnú činnosť, čo im prinieslo značný úspech. Jezuiti na druhej strane neboli všeobecne vítaní, čo je pochopiteľné, najmä tam, kde prevládalo protestantské obyvateľstvo.¹

¹ NEMEŠ, Jaroslav. Prehľad dejín Spoločnosti Ježišovej v Uhorsku a Sedmohradsku v 16. storočí. In ZMÁTLÓ, Peter, (ed.) *Ružomberský historický zborník I.* Ružomberok 2007, s. 141, 152.

Veľmi významnú úlohu v procese rekatolizácie zohrali jezuiti aj v Zemplínskej a Užskej stolici, v ktorej najväčšie majetky mala šľachtická rodina Drugetovcov. Hlavným protagonistom sa stal gróf Juraj III. Druget, ktorý sa po skončení svojich štúdií u jezuitov v Prahe vrátil domov v roku 1605. Jeho návrat domov a záujem o povznesenie svojho panstva prinieslo nový rozkvet. Veľmi výstižne to zhodnotil jezuita Michal Lacko, keď uverejnil v časopise *Mosts* svoj príspevok s názvom: *Humenné. Politické, kultúrne a náboženské stredisko na východnom Slovensku v 17. storočí*.²

Šľachtic Druget sa usiloval v Humennom o znovupozdvihnutie katolíckej viery. Podarilo sa mu to v roku 1608, keď mu Pavol Rákoci poslal do Humenného dvoch jezuitských pátrov, jedného ako kaplána pre grófsku rodinu a druhého pre pastoračiu v meste a pre okolie.³ Na základe podrobných jezuitských správ môžeme sledovať prácu jezuitov v troch základných oblastiach: v pastoračnej práci v Humennom a širokom okolí, v školskej činnosti a na šľachtických misiách spojených s mnohými konverziami.⁴

Rekatolizačnej práci v Humennom a okolí značne pomohlo aj to, že v roku 1609 sa Juraj III. Druget stal zemplínskym županom. Práca jezuitov sa tak mohla ľahšie rozvíjať nielen do šírky, ale aj do hĺbky. V tom istom roku veľkou posilou pre jezuitskú komunitu v Humennom bol aj páter Alexander Dobokai, ktorý sa stal superiorom tejto misie. Jezuiti boli ubytovaní v grófskom kaštieli. Misionársku prácu vykonávali nielen v meste, ale aj po okolí.⁵ Pastoračná a misijná činnosť jezuitov sa požehnanne rozšírila, a tak sa Humenné v rokoch 1615 – 1618 stalo centrálnym domom misijnej činnosti v Hornom Uhorsku, keďže spravovalo až 9 misijných staníc: misiu užhorodskú, mukačevskú, seredniansku, satmársku, rákociovskú, kišvardianskú, pácinskú, parchovanskú a košickú. Jedna z významných jezuitských misií sa uskutočnila v prvej polovici 17. storočia aj na panstve humenských Drugetovcov.⁶

Juraj III. Druget – pod vplyvom úspešnej misionárskej a pastoračnej práce jezuitov – začal uvažovať aj o založení gymnázia. Preto roku 1612 svoj list adresoval generálnemu predstavenému pátrovi Klaudiovi Aquavivovi do Ríma, aby mohlo byť v Humennom zriadené kolégium. Predstavení jezuitov začali humenskú komunitu postupne zväčšovať o ďalších členov už 23. novembra v roku 1612. Pre ich pô-

² LACKO, Michal. *Humenné. Politické, kultúrne a náboženské stredisko na východnom Slovensku v 17. storočí*. In. *Most* 2, 1957, s. 49 – 55.

³ KRAPKA, Emil. - MIKULA, Vojtech. *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*. Cambridge (Ontario) : Dobrá kniha, 1990, s. 211.

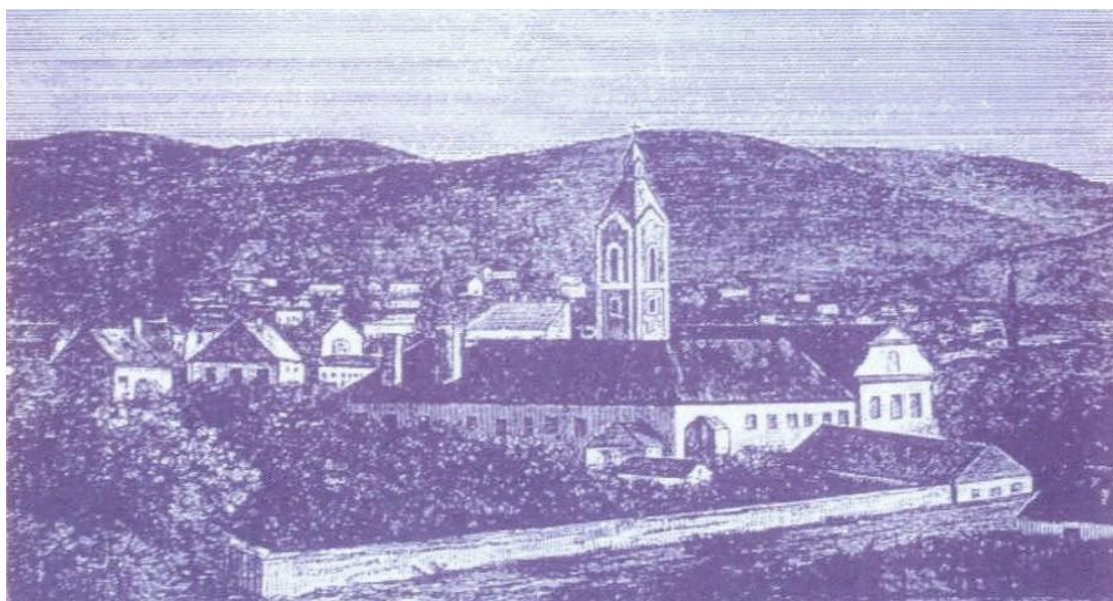
⁴ LUKÁCS, László - MOLNÁR, Antal. A homonnai jezsuita kollégium (1615 – 1619). In Balázs, Mihály, et al., eds. *Művelődési törekvések a korai újkorban*. Szeged : JATE Régi Magyar Irodalom Tanszék, 1997, s. 364.

⁵ STOLÁRIK, Stanislav. *Humenské kolégium a traja košickí mučeníci*. Regionálne kultúrne stredisko, Humenné, 1995, s. 22 – 24.

⁶ ARSI – Archivum Romanum Societatis Jesu, Rome Austr. - Provincia Austriae. 133, Fol. 188 – 189 r.

sobenie v Humennom dal gróf opraviť zničený františkánsky kláštor s kostolom. Zároveň založil aj potrebnú základinu pre zabezpečenie hmotných potrieb kláštora a kostola. Jezuiti sa tak plne zapojili do pastoračnej činnosti. Vo farskom kostole kázali po slovensky a vo svojom kostole po maďarsky. Postupne začali svoju misijnú prácu aj po okolitých dedinách a s veľkým úspechom.

O dva roky neskôr (r. 1614) sa personálne posilnila komunita až na pätnásť členov. V nasledujúcom roku schválil generálny predstavený rehole páter Klaudius Aquaviva zriadenie rezidencie a gymnázia v Humennom. Následne 2. júla (v tom istom roku) vydal Juraj III. Druget v Užhorode zakladajúcu listinu kolégia. Obsah tejto listiny je veľmi bohatý a pekne vyjadruje šľachetný úmysel jeho zakladateľa. Okrem iného v nej čítame: *„Keď sme sa presvedčili, že najúčinnnejším prostriedkom na to bude, keď sa naša mládež bude už od útleho veku správne vyučovať pomocou vážnych a na to súcich mužov, ktorí by ju vyučovali, aby svedomitosťou a kresťanskými mravmi bola ozdobená, presvedčili sme sa, že na to sú najpovolanejší rehoľníci Spoločnosti Ježišovej“*.⁷

Jezuitské kolégium v Humennom

Zakladajúca listina kolégia bola potvrdená aj cisárom Matejom II. Za prvého rektora bol menovaný P. Alexander Dobokai. Vývoj a úroveň školy rástli tak úspešne, že v roku 1619 bola v Humennom už úplná stredná škola, ktorá mala aj triedu rétoriky.

Pokojný život gymnázia bol narušený v roku 1619, keď vypuklo povstanie Gabriela Betlena. Pred jeho útokom utiekol Juraj Druget do Poľska, kde ho nasledovali aj jezuiti. Pracovali tam v rôznych kolégiách a rezidenciách svojej Spoločnos-

⁷ KRAPKA, Emil. - MIKULA, Vojtech. *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*. Cambridge (Ontario) : Dobrá kniha, 1990, s. 50.

ti. Od roku 1619 bolo vyučovanie na humenskom gymnáziu prerušené, ako aj ďalšia jezuitská činnosť. Do tohto obdobia spadá aj smrť Juraja III. Drugeta (+1620).⁸ Na smrteľnej posteli prosil svojho syna Jána X., aby sa postaral o jezuitov. Jezuitom sa podarilo vrátiť do Humenného až okolo roku 1629 (alebo 1630) a hneď začali s prípravou obnovenia gymnázia. V roku 1632 už začalo riadne vyučovanie. Rektorm sa stal Michal Besko, neskôr Gregor Forró a Tomáš Jazberéni. Gróf Ján X. Druget otcove slová, aby sa postaral o rehoľníkov, zobral vážne.

Pokojná činnosť rehoľníkov opäť netrvala dlho. V roku 1643 vypuklo povstanie Juraja Rákociho, pred ktorým utiekol Ján X. Druget do Užhorodu, kde bolo bezpečnejšie. Tak isto reagovali aj jezuiti a nasledovali grófa. Keď sa Juraj Rákoci so svojimi vojakmi dostal do Humenného, plný zlosti zničil celé mesto a hrady Jaseňova Brekov. Časť jezuitov sa po 1. decembri 1645 síce vrátila do Humenného, ale kolégium už neobnovili. Sústredili sa len na pastoračnú prácu v meste a v okolí.⁹

Jezuitov už Ján X. Druget ponechal v Užhorode, kde bolo bezpečnejšie, založili si tam kolégium. Užhorodské kolégium svoju činnosť začalo už v roku 1636. Zakladajúca listina pre toto kolégium bola vystavená 31. júla 1640. Ale úradné preloženie kolégia z Humenného dala grófka Anna Drugetová, rodená Jakušičová, až 8. októbra 1648. Jezuiti v Užhorode pracovali s úspechom na gymnáziu i v pastorácii až do zrušenia rehole v roku 1773.¹⁰

Celá jezuitská pastoračná, pedagogická a misijná práca si vyžadoval okrem iného aj vzdelaných, horlivých a duchovne zreých ľudí, ktorí sa do tejto práce nasadzovali naplno. Prísna jezuitská disciplína a úprimný vzťah k Bohu, ich pretvárali na „vojakov sv. Ignáca“. Pri rekatolizácii Humenného a jeho širokého okolia pracoval v 17. storočí veľký počet jezuitov. Medzi tých najvýznamnejších patrili aj títo jezuiti: Štefan Pongrác, Leonard Klasovič a Juraj Dobronoky. V krátkosti si chceme pripomenúť ich curricula.

Štefan Pongrác

Jezuitské kolégium v Humennom sa môže pochváliť vynikajúcou osobnosťou a svätcom Štefanom Pongrácom, ktorý pôsobil v humenskom kolégiu v rokoch 1616 – 1618.

Štefan Pongrác (Pongrácz de Szentmiklós et Óvár) sa narodil v roku 1582 v obci Alvinc (dnešné Vințu de Jos) pri meste Alba Iulia v Sedmohradsku, terajšom Rumunsku. Svoj pôvod odvodzoval zo sedmohradskej vetvy šľachtického rodu Pongrácovcov (Pongrácz, Pankrác), ktorí sa v 13. storočí usadili v Liptove. Ako 18-

⁸ SZIRMAY, Antonius. *Notitia historica, politica, oeconomica montium, et locorum viniferorum comitatus Zempleniensis*. Cassoviae, 1798, s. 150.

⁹ STOLÁRIK, Stanislav. *Humenské kolégium a traja košickí mučeníci*. Regionálne kultúrne stredisko, Humenné, 1995, s. 34.

¹⁰ DONGÓ, G. Gyéza. *A Homonnai Druget-kollegium jezsuiták vezetése alatt*. In Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. 1909, s. 30 – 32.

ročného ho rodičia poslali do jezuitského gymnázia v Koložvári (Cluj – Rumunsko). Ich túžbou bolo, aby sa dal ich syn na vojenskú alebo politickú kariéru. Štefan mal však veľkú túžbu vstúpiť k jezuitom. Narazil tým na odpor svojich rodičov, ale nakoniec zvíťazilo mladíkove rozhodnutie. Štefanov rozhodný a jasný postoj vo veci svojho životného povolania dokumentuje aj list, ktorý napísal svojim rodičom, z ktorého vyberáme niekoľko hlbokých myšlienok: „*Nebol by som pravdovravný, keby som Vám nepovedal, že by som bol i voči sebe nanajvyš nespravodlivý, keby som nepočúvol hlas svojho svedomia. Preto Vás prosím, nevyhrážajte sa mi, lebo verte, aj tak sa nad tým len usmejem. A hoc by ste ma chceli uvrhnúť do väzenia len preto, aby som zmenil svoje rozhodnutie stať sa kňazom-jezuitom, neodradilo by ma to. Väzenie by sa mi stalo noviciátom, kde by som sa utužoval v kresťanskej viere a v láske za vyšším cieľom – kňazským povolaním. A keby ste mi dali aj reťaze a chceli by ste ma nimi pripútať k tomuto svetu, a tým odvrátiť od môjho cieľa, ešte lepšie by ste ma spútali s Ježišom Kristom, za ktorým tak veľmi túžim...*“¹¹

Štefanove svedectvo o povolaní je veľmi povzbudzujúce, a preto nečudo, že svojej myšlienky sa nevzdal a napokon 8. júla 1602 vstúpil v Brne k jezuitom. Po dvojročnom noviciáte tam zložil 11. júla 1604 prvé rehoľné sľuby. Po nich ho predstavení poslali na štúdiá do Prahy. Počas vlastného štúdia súčasne učil aj v nižších triedach jezuitského gymnázia v tomto meste. V roku 1607 pokračoval vo filozofických štúdiách v Ľubľane. V nasledujúcom roku ich ukončil v Klagenfurte s titulom magister. Tam ho poverili, aby učil latinčinu až do roku 1611. Po tejto dôkladnej príprave ho poslali do Štajerského Hradca na štvorročné teologické štúdiá. Tieto štúdiá skončil s výbornými výsledkami a v máji roku 1615 bol vysvätený za kňaza. Vtedy mal 32 rokov.¹²

Predstavení mladého, vzdelaného a čnostného kňaza poslali s misionárskym poslaním do Humenného. V tom čase bol predstaveným humenskej rezidencie páter Alexander Dobokaj, ktorému pomáhali na gymnáziu, v pastoračnej práci a tiež v misiách ďalší členovia: šiesti pátri, dvaja domáci misionári, piati misionári na vzdialených panstvách a traja bratia zabezpečujúci chod domu.¹³ Prvou povinnosťou Štefana Pongráca v Humennom bolo zastávať úlohu domáceho kazateľa v ich v jezuitskom kostole. Kazateľská činnosť bola súčasťou pastoračnej a aj misijnej činnosti jezuitov. Dobře pripravená kázeň bola zároveň katechézou, kde sa dával dôraz na vysvetľovanie učenia Katolíckej cirkvi a mravného života.

¹¹ STOLÁRIK, Stanislav. *Humenské kolégium a traja košickí mučeníci*. Regionálne kultúrne stredisko, Humenné, 1995, s. 43 – 44.

¹² LUKÁCS, Ladislaus. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. Vol. 2. (1601 – 1640)*. Romae 1982, s. 710; ONDRUŠ, Rajdmud. *Blízki Bohu i ľuďom*. Bratislava 1991, s. 454; HENNIG, Alojz. *Život, smrť a oslávenie Troch košických mučeníkov*. Trnava 1904, s. 23 – 24.

¹³ LUKÁCS, Ladislaus. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. Vol. 2. (1601 – 1640)*. Romae 1982, s. 184 – 185.

Na základe personálnych katalógov sa dozvedáme, že v nasledujúcich rokoch 1617 až 1618 zastával páter Pongrác v Humennom okrem kazateľskej úlohy, aj veľmi dôležitú úlohu, keď bol menovaný za prefekta gymnázia.¹⁴ Hlavný dozor nad jezuitskými školami patrilo provinciálovi, ktorý svoju právomoc delegoval rektorom alebo superiorom. Títo sa však nepodieľali priamo na pedagogickej činnosti školy a ani na jej riadení. Hlavnú zodpovednosť za celkové vzdelávanie a výchovu mali na starosti prefekti, ktorí sa na gymnáziách nazývali – *prefectus scholarum*. Samotný vyučovací proces prefekt riadil prostredníctvom učiteľského zboru, ktorý sa pravidelne zúčastňoval rôznych porád, menovaním skúšobných komisií, postupov do ďalšieho ročníka a iným úlohám.¹⁵

O Pongrácovej práci na gymnázium a tiež o pastoračnej práci svedčí aj nasledujúce svedectvo: *„Keď prišiel Pongrác do Humenného... boli mu zverené dve úlohy: aby ako správca viedol vyučovanie a výchovu mládeže v ústave; a potom, aby ako kazateľ v Humennom a na okolí pracoval na spásu katolíkov. Jeho účinkovanie bolo v oboch smeroch neúnavné, a preto aj nad mieru zdarilé. Presvedčený o veľkej dôležitosti dobrej výchovy, kresťanskej mládeže, nešetril žiadne obete pri vykonávaní tejto úlohy. Rovnakú horlivosť vyvíjal i v duchovnej správe. Kedykoľvek mu to dovoľovali školské povinnosti, chodieval po Humennom a vidieku, sám vyhľadával katolíkov. Vyučoval ich a utvrdzoval ich vo svätej viere a úkonoch nábožnosti. Čokoľvek uznal za potrebné k vykonávaní náboženstva, s horlivosťou to vykonával. Zvláštnu starostlivosť vykonával na záchranu zblúdivých. Táto starostlivosť takmer celkom strávila a vyčerpala jeho sily.“*¹⁶

Horlivá práca jezuitov prinášala veľmi pekné výsledky, pozornosť, ale i závisť. O ich práci sa hovorilo medzi protestantmi i katolíkmi. Jezuitská vzdelanosť a asketický život oslovovali mnohých. Mnohí katolíci nadšení výsledkami jezuitov konštatovali napr. aj takto: *„Oveľa viac poznania je v malíčku nášho (katolíckeho) kňaza, ako v ktoromkoľvek mozgu kazateľa.“*¹⁷

Po krátkom účinkovaní v Humennom predstavení poslali pátra Pongráca v roku 1618 na ďalšiu misijnú prácu. Boli to Košice, kde ho pozval cisársky kapitán kráľovského mesta Košíc Andrej Dóci. Jezuiti, ktorí pracovali v Košiciach, patrili ešte pod misiu v Humennom. Úlohou Štefana Pongráca bolo osamostatniť túto misiu a pracovať pre košických veriacich. V Košiciach mali v tom čase katolíci, ktorých nebolo veľa, k dispozícii malú kaplnku v kráľovskom dome. Pongrác spolu s ďalšími spolubratmi pracovali medzi veriacimi nie len v Košiciach, ale aj

¹⁴ LUKÁCS, Ladislaus. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I.* Vol. 2. (1601 – 1640). Romae 1982, s. 184 – 185, 195, 209.

¹⁵ BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina. *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*. Praha 2006, s. 61 – 62.

¹⁶ HENNIG, Alojz. *Život, smrť a oslávenie Troch košických mučeníkov*. Trnava 1904, s. 19.

¹⁷ MACHALA, Jozef. *Die Jesuiten in der Ostslowakei zur Zeit der Gegenreformation*. Innsbruck 1937, s. 19. - „Plus esse litterarum in minimo nostri sacerdotis digito, quam in licet amplissimo praedicantis cerebro“.

v blízkom okolí. To bola, okrem iného, aj príležitosť stretnúť sa s kanonikom Markom Križinom, ktorý bol správcom majetkov bývalého benediktínskeho opátstva v Krásnej nad Hornádom. V spojitosti s kanonikom Marekom Križinom vieme aj o skutočnosti, že obaja si v júli 1619 vykonali duchovné cvičenia v Humennom. Nimi sa dobre pripravili na blížiace sa dni utrpenia.¹⁸

Podobizeň sv. Štefana Pongráca sa nachádza na priečeli farského kostola Všetkých svätých v Humennom.¹⁹

¹⁸ STOLÁRIK, Stanislav. *Tristoosemdesiate výročie Humenského kolégia*. In Humenné – zborník príspevkov k histórii mesta. Humenné 1998, s. 27; GENZOR, Jozef. Traja mučeníci z Košíc. In *Historická revue* 7, 1995, s. 31.

¹⁹ Autorom tejto podobizne je Humenčan Ján Miško.

V tom istom roku, v septembri, Pongráca spolu s kanonikom Marekom Križinom a Melicharom Grodzieckim čakala krutá mučenícka smrť.²⁰ Dôvodom bol Juraj I. Rákoci, ktorý 5. septembra 1619 vtrhol s vojskom do Košíc a uväznil hlavného kapitána Andreja Dóciho. Prevažná časť obyvateľov Košíc boli evanjelici, a preto privítali vojakov. Štefan Pongrác, Marek Križin a Melichar Grodziecki boli násilím držaní v kráľovskom dome, kde mali jezuiti kaplnku, od 5. do 6. septembra. Počas týchto dní boli vystavení mnohým násilnostiam a prehováraniam, aby zapreli svoju vieru. Zo 6. na 7. septembra podstúpili od vojakov všetci traja kňazi kruté mučenie a nakoniec smrť. Telá mŕtvych potom hodili vojaci do odpadovej jamy. Štefan Pongrác ešte niekoľko hodín žil až nakoniec 8. septembra zomrel.²¹

Každá mučenícka smrť je veľkou obetou, ktorú nedokáže každý podstúpiť. Aby bol človek pripravený k takejto obeti, okrem Božej pomoci, je tu dôležitý aj život, ktorý postupne vyúsťuje do takéhoto heroického svedectva. U Štefana Pongráca je možné vidieť isté konkrétne dozrievanie aj v liste, ktorý napísal svojim rodičom pred vstupom k jezuitom: „Teda čo? Azda brozbami, hladovaním, smädom a zimou ma chcete odstrašiť od môjho rozhodnutia a presvedčenia? Ubezpečujem vás, že nebude blažený ten, kto netrpel. Nedávajte mi za príklad mojich predkov. Či oni žili šťastne? Či nie sú najväčším šťastím nebesá, po ktorých tak túžim?...

A nech by bola rehoľa akokoľvek prísna, ako mi to ustavične pripomínate, vždy ostane mojim cieľom a mojou veľkou láskou. Ved' skôr či neskôr, tak ako Vy, aj ja musím zomrieť. Aby však Vaša i moja smrť bola šťastná, obraciam svoje myšlienky na tento cieľ a modlím sa. Myslíte aj Vy na seba, drahí rodičia...“²²

Telá mučeníkov získala manželka uhorského palatína Žigmunda Forgáča, Katarína, rodená Pálffyová. Ich pozostatky dala previesť do Nižnej Šebastovej, potom do Hertníka. Neskôr boli uložené v kostole klaristiek v Trnave, následne v kostole uršulínok v Trnave. V roku 1905 sa dostali do jezuitského kostola v Trnave.

²⁰ Spolu so Štefanom Pongrácom bol v Košiciach umučený aj jezuita Melichar Grodziecki a kanonik Marek Križin. Preto uvedieme aspoň v krátkosti ich životopisy.

Melichar Grodziecki sa narodil v roku 1584 v sliezskom Tešíne. Na viedenskom jezuitskom gymnáziu spoznal jezuitov a rozhodol sa vstúpiť k nim. Noviciát si vykonal spolu so Štefanom Pongrácom v Brne. V máji 1605 zložil rehoľné sľuby. Učil latinčinu a neskôr ho poslali predstavení do Neuhausenu študovať rétoriku. Filozofiu študoval ďalej v Prahe a v Štajerskom Hradci. Teológiu absolvoval v Prahe a v roku 1614 bol vysvätený za kňaza. V Prahe aj zostal pracovať v konvikte sv. Václava pre chudobných žiakov. V decembri 1619 sa dostal na misiu do Košíc.

Marek Križin (Kőrösy) sa narodil v roku 1589 v Križevci (Chorvátsko). Ako dvanásťročný odišiel študovať na gymnázium do Viedne. V roku 1607 začal študovať filozofiu v Štajerskom Hradci. Teológiu vyštudoval v Ríme a tam bol v roku 1615 vysvätený za kňaza. Po vysviacke pôsobil v rodisku. V roku 1616 sa stal profesorom a riaditeľom kapitulnej školy v Trnave a kanonikom ostrihomskej kapituly. O dva roky bol menovaný za komárňanského arcidiakona. V tom istom roku (1618) ho ustanovili za správcu bývalého benediktínskeho opátstva v Krásnej nad Hornádom. Počas pôsobenia v Krásnej nad Hornádom pomáhal aj jezuitom v Košiciach.

²¹ BAGIN, Anton. De beatis martyribus Cassoviensibus I. In *Duchovný pastier* 10, 1989, s. 445 – 446.

²² STOLÁRIK, Stanislav. *Humenské kolégium a traja košickí mučeníci*. Regionálne kultúrne stredisko, Humenné, 1995, s. 43 – 44.

Hlavu Križina dali do katedrálneho kostola v Ostrihome. Ostrihomský arcibiskup Peter Pázmaň v roku 1628 dal preskúmať prípad košických mučeníkov a poslal ho do Ríma so žiadosťou o kanonický proces. Za blahoslavených ich vyhlásil až pápež Pius X. 15. januára 1905 v Chráme sv. Petra v Ríme. Ich svätorečenie sa uskutočnilo počas druhej návštevy pápeža Jána Pavla II. na Slovensku, 2. júla 1995 na letisku v Košiciach.²³

Leonard Klasovič

Páter Leonard Klasovič patrí do zoznamu humenských jezuitov ako veľmi nadaný, aktívny rehoľník a navyše sa o ňou šírila aj povest', že to bol človek svätého života.

Páter Leonard Klasovič (Leonardus Classovicius/ Classovitius) sa narodil v roku 1554 na Spišskej Kapitule. Od detstva bol nábožný a veľmi nadaný. Jeho strýko ho dal študovať na jezuitské gymnázium vo Viedni a po jeho skončení bol prijatý do noviciátu vo Viedni 7. decembra 1575. Doživotné sľuby zložil 24. februára v roku 1597. Za kňaza bol vysvätený v roku 1583. V roku 1582 vyučoval rétoriku vo viedenskom kolégiu a v rokoch 1584 – 1587 vyučoval filozofiu vo Viedni. V roku 1598 študoval maďarský jazyk v Šali. V rokoch 1590 – 1592 pôsobil v Kláštore pod Znievom, kde aj vyučoval rétoriku v rokoch 1593 – 1605. V kolégiu v Olomouci účinkoval ako študijný prefekt, kazateľ, katechéta, spovedník pre Čechov a Nemcov a pomocných exhortátorom²⁴ v rokoch 1606 – 1608. V roku 1609 bol poslaný na misijnú činnosť do Humenného, z ktorého odchádzal účinkovať na panstvo grófa Žigmunda Forgáča spolu s pátrom Jurajom Vasarhelim.²⁵ Po ročnom pôsobení bol poslaný opäť do Olomouca v úlohe študijného prefekta a katechétu v rokoch 1610 – 1614. V roku 1615 bol opäť poslaný do Humenného,²⁶ kde nakoniec 20. júna 1619 aj zomrel a tam ho aj pochovali.²⁷

Z jeho života poznáme niekoľko malých udalostí a svedectiev, ktoré naznačujú jeho veľkú osobnosť. Môžeme spokojne predpokladať, že pre jeho duchovný rast malo veľký význam aj stretnutie na gymnaziálnych štúdiách vo Viedni so šľachticom Stanislavom Kostkom, ktorý neskôr vstúpil v Ríme do Spoločnosti Ježišovej a stal sa svätcom. Vzájomné stretnutia týchto študentov vyústili do priateľstva.²⁸

Pátrovi Leonardovi sa pripisuje aj istá zásluha na tom, že jezuiti boli pozvaní do Kláštora pod Znievom. Pri príležitosti odovzdania kardinálskeho klobúka arcibiskupovi

²³ KRAPKA, Emil. - MIKULA, Vojtech. *Dejiny spoločnosti Ježišovej na Slovensku*. Cambridge : Dobrá kniha 1990, s. 53 – 54. Časť relikvií sa dostali aj do Záhrebu, Križevca, Košíc a Tešína.

²⁴ ARSI – *Archivum Romanum Societatis Jesu, Rome Austr.* Annuae literae provinciae Austriae 1608 – 1616. nur. 59V (132/778).

²⁵ LUKÁCS, Ladislaus. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I.* II (1601 – 1640), Romae 1982, s. 91.

²⁶ LUKÁCS, Ladislaus. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I.* I (1551 – 1600), Romae 1978, s. 645.

²⁷ FEJÉR, Josephus. *Defuncti primi saeculi societatis Jesu 1540 – 1640. I.* Romae 1982, s. 54.

²⁸ VENCKO, Ján. *Z dejín okolia Spišského Hradu*. Spišské Podhradie, 1941, s. 300 – 301.

biskupovi Jurajovi Draškovičovi v dome Spoločnosti Ježišovej, bola vo februári 1586 usporiadaná akadémia na jeho počesť, a pri tejto príležitosti predniesol páter Leonard slávnostnú reč, ktorá dala podnet pre usadenie jezuitov v Kláštore pod Znievom.²⁹

Počas jeho pôsobenia v Kláštore pod Znievom sa stal vedúcim slovenských misionárov. Dával misie v Turcia na Spiši. Na krátko bol poslaný aj do Liptovských Sliachov. Historici spomínajú na jednu udalosť spojenú s pátrom Leonardom, ktorý tam aj pastoračne vypomáhal. Počas desiatich mesiacov sa mu podarilo priviesť do Katolíckej cirkvi pomerne veľa veriacich. Keď to videl luteránsky senior, zažaloval ho u liptovského župana grófa Štefana Ilešháziho. Pri následnom vyšetrovaní luteránmi bol páter Leonard veľmi presvedčivý a veľmi trefne vedel odpovedať na všetky položené otázky. Jednou z nich bola aj otázka, ktorú mu položil senior: „*Máte ženu*“? Na to mu páter spokojne odpovedal, že áno, má. V tej chvíli bol všetkými prítomnými označený za klamára. Páter Leonard však opäť pokojne odpovedal: „*Mám, veru mám. Je mojou pomocnicou v práci, útechou v trápení a mojím útočiskom v krížoch. Volá sa Matka Božia*“. Gróf sa nad tým všetkým zasmial a celý súd sa skončil.³⁰

Počas pôsobenia pátra Leonarda v Humennom sa spomína na jednu udalosť, ktorá veľmi výrazne zmenila pohľad ľudí na tohto jezuitu. Kronikár v krátkosti opísal jednu udalosť: „*Tu sa stalo, že traja žiaci a jeden starší muž ho videli vo sv. vytržení, ako stál pred krížom nie na zemi, ale vznášajúc sa niekoľko stôp vo vzduchu s rukami zloženými na prsiach. Tak sa rýchlo rozhlásilo a verilo, že je to človek svätý*“.³¹

O pátrovi Leonardovi sa dozvedáme aj to, že bol aj literárne činný. Počas jeho pôsobenia v Olomouci bol v roku 1605 na krátko poslaný spolu s pátrom Krištofom Dombrinusom na misijnú činnosť do mesta Głogówki (dnešné Poľsko), kde boli pozvaní barónom Georgom II. Osspersdorffom. Počas ich misijnej aktivity sa dokázali jezuiti angažovať aj v umeleckej sfére, ktorá mala napomôcť rekatolizačnej činnosti. Podľa hodnotenia poľského autora Tomáša Ježa „...*vo veľkej miere stimulovali a podporovali hudobnú tradíciu mesta. Ich činnosť nesie stopy experimentu, a to ako tak v pastoračnej ako aj umeleckej oblasti*“.³²

Z jeho zachovanej literárnej činnosti poznáme aj drámu s názvom *S. Wenceslaus Martyr, Boemiae Moraviaeque Patronus* (Sv. Václav mučeník, patrón Čiech a Moravy).³³ Napísal ju spolu so svojimi spolubratmi Havelom Zeidlhuberom

²⁹ KRAPKA, Emil. - MIKULA, Vojtech. *Dejiny spoločnosti Ježišovej na Slovensku*. Cambridge : Dobrá kniha 1990, s. 38 – 39.

³⁰ VENCKO, Ján. *Z dejín okolia Spišského Hradu*. Spišské Podhradie, 1941, s. 301.

³¹ VENCKO, Ján. *Z dejín okolia Spišského Hradu*. Spišské Podhradie, 1941, s. 301.

³² JEŽ, Tomasz. Muzyczne konteksty jezuickiego duszpasterstwa w barokowym Głogówku. In *Portret. Rocznik Głogówecki*, 4 (2010), s. 221.

³³ Wenceslaus, Martyr, Boemiae Moraviaeque patronus tragoedia quinque actuum versibus concinnata et a juvente accademiae Olomucensis S. J. a 1614 representata.

a Jurajom Dingenauerom. Dráma bola prvýkrát hraná 17. júla 1614 k pocte arcikniežaťa Ferdinanda, ktorý prišiel na snem do Olomouca. Pri predstavení bolo použité poschodové javisko; lešenie s hudobníkmi sa počas predstavenia zrútilo, ale nikomu sa nič vážne nestalo. Jedná sa o päťaktovú drámu s prológom a epilóg, využívajúce zbory aj početné scénické efekty. Obsah deja opisuje ako sa Drahomíra prepadne do zeme, na scéne sa odohrávajú vraždy, bitky a pod.³⁴

Juraj Dobronoky

Páter Juraj Dobronoky patrí medzi významné jezuitské osobnosti, pretože po viacerých dôležitých úlohách v Spoločnosti Ježišovej, bol v rokoch 1631 – 1636 a 1645 – 1649 aj rektorom slávnej Trnavskej univerzity.

Páter Juraj Dobronoky (Dobronoki) sa narodil 2. marca 1588 v Lendave v Srbsku. Pochádzal zo šľachtického rodu. Do Spoločnosti Ježišovej vstúpil 22. októbra 1610 v Brne, kde absolvoval noviciát v rokoch 1611 – 1612. Filozofické štúdiá absolvoval v Štajerskom Hradci v rokoch 1613 – 1615). Po filozofii bol poslaný do Humenného, aby ako magister vyučoval gramatiku a humanitné náuky v kolégiu v rokoch 1616 – 1618. Následne pokračoval ďalej v teologických štúdiách v Štajerskom Hradci v roku 1619 a v Ríme v rokoch 1620 – 1622. Svoje štúdiá završil doktorátom z filozofie a teológie. Po skončených štúdiách ho predstavení ponechali v rokoch 1623 – 1626 na univerzite v Štajerskom Hradci, aby tam pôsobil ako profesor filozofie a kazateľ. V nasledujúcom roku 1627 účinkoval ako kazateľ v Rábe. Po úspešnom zvládnutí predošlých úloh, ho predstavení poverili ešte väčšími úlohami, a to úlohou rektora záhrebského kolégia v rokoch 1628 – 1630, a potom rektorom kolégia a univerzity v Trnave v rokoch 1631 – 1636. V spojitosti s mestom Trnava, dostal Dobronoky ešte ďalšiu úlohu, a to riadiť stavbu univerzitného kostola v rokoch 1636 – 1637. Po skončení aj tejto úlohy bol poslaný za superiora rehoľného domu v Šoprone v rokoch 1638 – 1639. V nasledujúcich rokoch 1640 – 1644 sa dostal do Humenného, aby tam prijal funkciu rektora kolégia. Jeho posledným miestom účinkovania sa stala opäť Trnava, kde v rokoch 1645 – 1649 znova zastával funkciu rektora Trnavskej univerzity.

Večné sľuby zložil 10. augusta 1629 vo Viedni. Zomrel v Trnave 27. mája 1649.

Jeho život bol úzko spätý s kardinálom Petrom Pázmaňom, s ním spolupracoval a veľmi účinne sa podieľal pri zriadení a príprave Trnavskej univerzity, ktorej sa stal aj prvým rektorom.

³⁴ JACKOVÁ, Magdaléna. Leonardus CLASSOVICIUS. In JAKUBCOVÁ, Alena a kol. *Starší divadlo v českých zemích do konce 18. století. Osobnosti a díla*. Praha : Divadelní ústav – Academia 2007, s. 116 – 117; SCHMIDL, Joannes. *Historiae Societatis Jesu provinciae Bohemiae*. II, Pragae 1749, s. 731.

P. Juraj Forró SJ zľava, kardinál Peter Pázmán a P. Juraj Dobronoky SJ

Páter Juraj Dobronoky bol aj literárne činný. O svojom pôsobení v Trnave si viedol denník, a práce o dejinách rehole v Uhorsku a Sedmohradsku zostali v rukopise.³⁵

Knižne vydal dielo:

Phrases latino-hungaricae. (Latinsko-maďarské frázy). Trnava 1607.

Ostatné jeho diela zostali v rukopise:

Actuum academicorum collegii S.J. Tyrnaviae... seu diarios eventus collegii et Academiae... inchoatus anno 1636 auctore Georgio Dobronoki. (Denník akademického kolégia SJ v Trnave od r. 1636).

Historia de ingressu S.J. in Austriam et Hungariam. (Dejiny príchodu Spoločnosti Ježišovej do Rakúska a Uhorska).

Historia S.J. Hungariae et Transylvaniae. (Dejiny Spoločnosti Ježišovej v Uhorsku a Sedmohradsku).

Elogium breve Petri Pazmani. (Krátka výpoveď o Petrovi Pázmaňovi).

Historia collegii Soproniensis. (Dejiny šopronského kolégia).

³⁵ LUKÁCS, Ladislaus. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I.* II (1601 – 1640), Romae 1982, s. 575; SLANÝ, Július. Dobronoky Juraj SJ. In PAŠTEKA, Július a kol. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska.* Bratislava : Lúč 2000, s. 248 – 249.

Conscriptio sacerdotiorum XXV.e. beneficiorum a civibus Sopron erectorum. (Súpis základín založených obyvateľmi Šopronu).³⁶

Páter Juraj Dobronoky prišiel do Humenného v roku 1640 a v jeho komunite mal každý rok okolo 8 pátrov, troch až štyroch misionárov a rovnaký počet bratov.³⁷ Mal veľkú zodpovednosť za veľkú komunitu bratov a jej široké pole pôsobnosti v misiách, v pastoračnej práci a gymnáziu.

Horlivá práca jezuitov priniesla veľmi pekné výsledky, pozornosť, ale i závisť. Misia jezuitov nebola v Humennom a v jeho okolí časovo dlhá. Jej počiatok bol v roku 1608 a postupne sa sľubne rozvinula až do roku 1619. Po tomto roku museli jezuiti mesto kvôli politickej situácii opustiť a mohli sa vrátiť až v roku 1630. Ich pôsobenie potom trvalo až do roku 1645. Napriek, nie dlhému časovému trvaniu, jezuiti zanechali hlbokú náboženskú brázdú. Dokázali svojou misijnou a pastoračnou prácou osloviť veľké množstvo ľudí a priviesť ich do Katolíckej cirkvi. Špecificky vo svojom gymnáziu dokázali vychovávať a formovať mladých ľudí nielen po ľudskej a intelektuálnej stránke, ale aj viesť k praktickému kresťanskému životu. Vďaka nim mohli šľachtickí i chudobní študenti pokračovať ďalej v šírení intelektuálneho, hospodárskeho, kultúrneho i náboženského života v župách Horného Uhorska. Z ich obetavej práce vidíme dodnes bohaté duchovné ovocie. Je nesporné, že medzi jezuitami bolo veľa veľkých osobností, ktorí svoj život prežívali v duchu svojho zakladateľa: *Ad maiorem Dei gloriam*.

RESUMÉ

Mestečko Humenné, nachádzajúce sa v Zemplínskej župe, sa v prvej polovici 17. storočia stalo podľa jezuitu Michala Lacka „*politickým, kultúrnym a náboženským strediskom na východnom Slovensku v 17. storočí*“. Toto ocenenie sa mu dostalo predovšetkým zásluhou grófa Juraja Drugeta a jezuitov, ktorým boli vytvorené podmienky pre rekatolizáciu tohto panstva.

Jezuiti, členovia Spoločnosti Ježišovej, prijali pozvanie do Humenného od grófa Drugeta a s úspechom pôsobili v tomto meste a širokom okolí od roku 1608 s jednou prestávkou (1619 – 1630) až do roku 1645. Svoju prácu najskôr sústredili na misijnú prácu na dvore Drugetovcov, potom v meste a nakoniec aj v širokom okolí. Misijnú prácu spájali s pastoračnou prácou a navyše rozšírili svoju činnosť aj na pedagogickú činnosť. Už v roku 1615 bolo v Humennom zriadené jezuitské gymnázium, kde mali možnosť vzdelávať sa, ale aj ľudskí a duchovne sa formovať šľachtickí, ale aj chudobní študenti Horného Uhorska.

³⁶ *Slovenský biografický slovník* I. Martin 1990, s. 480.

³⁷ Pozri hlavne diela: LUKÁCS, Ladislaus. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I. I* (1551 – 1600), Romae 1978; LUKÁCS, Ladislaus. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I. II* (1601 – 1640), Romae 1982.

Komunita rehoľníkov v počte približne 15 – 20 mužov dosahovala veľmi pekné výsledky. Významnú zásluhu na tom mali aj silné osobnosti, medzi ktorých môžeme zaradiť hlavne: Štefana Pongráca, Leonarda Klasoviča a Juraja Dobronokyho. Ich krátke curricula majú za cieľ priblížiť si ich život a ich prácu.

Pre jezuitu Štefana Pongráca bolo prvou povinnosťou v Humennom od roku 1615 zastávať úlohu domáceho kazateľa v ich v jezuitskom kostole. V nasledujúcich rokoch 1617 až 1618, okrem kazateľskej úlohy, mal aj veľmi dôležitú úlohu, keď bol menovaný za prefekta gymnázia. V nasledujúcom roku 1619 (september), Pongráca spolu s kanonikom Marekom Križinom a Melicharom Grodzieckim čakala krutá mučenícka smrť v Košiciach. Tá im priniesla 15. januára 1905 blahorečenie a 2. júla 1995 svätorečenie v Košiciach.

K ďalšej významnej osobnosti pôsobiacej v Humennom bol páter Leonar Klasovič. V roku 1609 bol poslaný na misijnú činnosť do Humenného, z ktorého odchádzal účinkovať na panstvo grófa Žigmunda Forgáča spolu s pátrom Jurajom Vasarhelim. Po ročnom pôsobení bol poslaný opäť do Olomouca v úlohe študijného prefekta a katechéta v rokoch 1610 – 1614. V roku 1615 bol opäť poslaný do Humenného, kde nakoniec 20. júna 1619 aj zomrel a tam ho aj pochovali.

Patrí do zoznamu humenských jezuitov ako veľmi nadaný, aktívny rehoľník a navyše sa o ňom šírila aj povest', že to bol človek svätého života, keď ho očití svedkovia videli ako pred krížom levitoval.

Medzi významné jezuitské osobnosti patrí aj páter Juraj Dobronoky. Po viacerých dôležitých úlohách v Spoločnosti Ježišovej, bol v rokoch 1631 – 1636 a 1645 – 1649 aj rektorom slávnej Trnavskej univerzity. Do Humenného bol poslaný po štúdiu filozofie, aby ako magister vyučoval gramatiku a humanitné náuky v kolégiu v rokoch 1616 – 1618. Do Humenného bol poslaný aj druhýkrát, rokoch 1640 – 1644, aby tam prijal funkciu rektora kolégia.

SUMMARY

In the first half of the 17th century, the town of Humenné located in Zemplínska župa (territorial unit) became a "political, cultural and religious centre of the Eastern Slovakia in the 17th century" according to Jesuit Michael Lacko. It was mainly thanks the Count Juraj Druget and the Jesuits who created conditions for the recatholicization of this manor.

The Jesuits, members of the Society of Jesus, were invited to come to Humenné by the Count Druget. They successfully worked in this town and in its surrounding areas since 1608 until 1645 (with a short break from 1619 – 1630). The Jesuits originally focuses on missionary work within the Druget's manor, then in the city and finally in the further afield. This missionary work was associated with pastoral work and, in addition, expanded to pedagogical activity. Already in 1615

a Jesuit grammar school was established in Humenné where the Jesuits did not educate only themselves, but also the noble and poor students of Upper Hungary.

The community of monks comprising 15 to 20 men achieved very good results. Significant contribution is being ascribed to personages such as Štefan Pongráč, Leonard Klasovič and Juraj Dobronoky. The aim of the presented short curricula is to describe their lives and work.

The first duty of the Jesuit Štefan Pongráč was to work as a local preacher in the Jesuit church in Humenné from 1615. In the following years 1617 – 1618, besides the role of a preacher, he also played a very important role when he was appointed as a prefect of the grammar school. In the following year 1619 (September), Pongráč together with canonist Marek Križin and Melichar Grodziecki were brutally tortured what led to their death in Košice. They were beatified on January 15, 1905 and canonized on July 2, 1995 in Košice.

Another important personage of Humenné was Pope Leonar Klasovic. In 1609, he was sent as a missionary to Humenné. Then he left the town together with a priest Juraj Vasarhelim to work on the manor of the Count Žigmund Forgáč. After a year he was sent back to Olomouc where he worked as a prefect and catechist in the years 1610-1614. In 1615 he was again sent to Humenné where he finally died on June 20, 1619. He is also buried there.

He is considered to be a talented and active Jesuit. He is also believed to be a Saint as he was allegedly seen to levitate in front of the cross.

Pope Juraj Dobronoky also belongs to the remarkable Jesuit personages. After the completion of several important tasks for the Society of Jesus, he also worked as a rector of the famous Trnava University in 1631 - 1636 and 1645 – 1649. After the completion of his philosophical studies he was sent to Humenné to teach grammar and liberal arts at the Collegium in 1616 – 1618 as a Master. In fact, he was sent to Humenné twice. Secondly between the years 1640 and 1644 to take over the position of a rector of the Collegium.

Adresa autora:

prof. PhDr. ThDr. Štefan Lenciš, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach

Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice

e-mail:stefan.lencis@ku.sk

DREVENÝ KOSTOLÍK SV. MICHALA ARCHANJELA Z NOVEJ SEDLICE

Miroslav Strakoš

WOODEN CHURCH OF SAINT MICHAEL THE ARCHANGEL IN NOVÁ SEDLICA

Abstract: This article deals with a precious sacral monument which was moved from Nová Sedlica to Humenné – the wooden church of Saint Michael the Archangel – in 1970's. The fir wood structure was constructed during the reign of Maria Theresa in 1764. The monument represents a piece of Carpathian architecture in which both Lemko and Boyko constructional traditions can be found. Its well-preserved iconostasis reflects mainly elements of the Baroque style typical for 18th century though it comprises icons which, according to scientists, can date back to the second half of 17th century and they may not originate in Slovakia. Although the interior was originally decorated with some other precious and interesting icons which are currently placed in two other Slovak museums, undoubtedly, it is still interesting for both scientific as well as general public. The church or cerkva of Saint Michael the Archangel is the most significant landmark of the Exposition of folk architecture and living of the Vihorlat Museum located in Humenné and attracts more than 8 000 visitors a year.

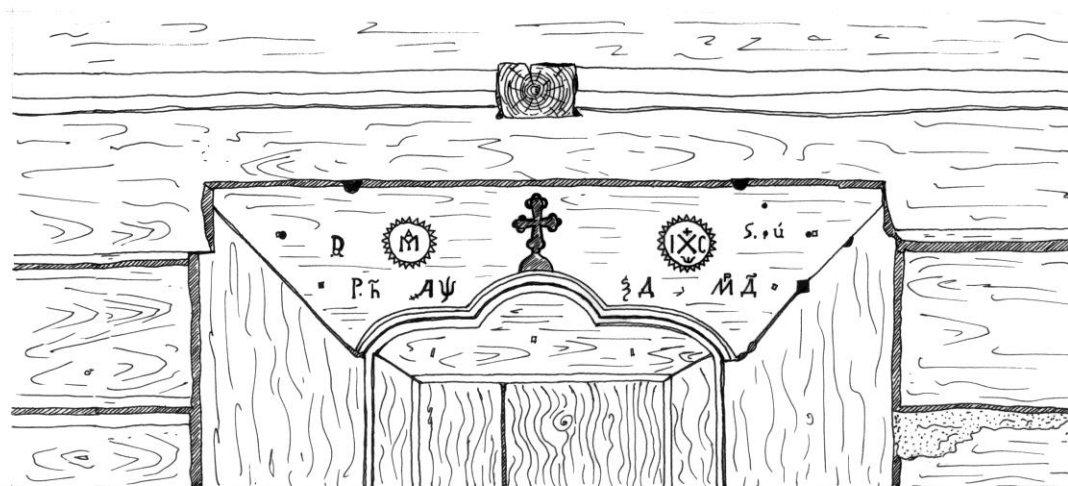
Keywords: wooden sacral architecture, church, cerkva, timbered structure, dendrochronology, Baroque, iconostasis, icon, iconography, Christianity, Byzantine (Byzantine-Slavic) rite, Church Slavonic, Church Union, Uniates, Greek Catholics, Slovakia, Nová Sedlica, Humenné, museum, open-air museum, exposition of folk architecture.

Úvod

Od roku 1974 sa v Expozícii ľudovej architektúry a bývania Vihorlatského múzea v Humennom nachádza pozoruhodná pamiatka, drevený kostolík sv. Michala archanjela pochádzajúci z Novej Sedlice. Podľa údaju vyrytého nad portálom jeho vstupných dverí vznikol v roku 1764. Letopočet by sme však márne hľadali v podobe klasických arabských či rímskych číslíc, lebo je udaný v znakoch gréckej abecedy.¹

¹ V priebehu storočí sa pôvodná cyrilo-metodská hlaholika mení na cyriliku a jazyk transformuje na tzv. cirkevno-slovanský, ktorý sa v priebehu 12. – 17. storočia stáva liturgickým jazykom cirkví východného obradu. Pritom na vyjadrenie číselných hodnôt sa podobne ako v gréckom jazyku používali znaky abecedy

DETAIL VSTUPNÉHO PORTÁLU KOSTOLÍKA

Letopočet vzniku stavby (1764) v znakoch alfabety

0 50 cm

Drevený kostolík sv. Michala archanjela z Novej Sedlice

Autor ilustrácie: PhDr. Miroslav Strakoš

Datovanie kostolíka je síce jednoznačné, no okolnosti jeho vzniku nie sú celkom jasné. Postavený bol počas panovania Márie Terézie (1740 – 1780) a na osvetlenie historického a konfesionálneho pozadia tejto časti monarchie treba dodať, že oblasť Novej Sedlice spadala do pôsobenia Mukačevskej eparchie, kde sídlili baziliáni východného obradu a kde v kláštore na Černečej hore pri Mukačeve bolo aj sídlo biskupa. Nepokojná doba v 16. a 17. storočí spôsobila, že oblasť sa dostala pod správu sedmohradských kniežat, ktorí boli protestanti. Vzájomné mocenské, kultúrne i náboženské súperenie kresťanov východného (gréckeho) obradu, západného (latinského) ako aj protestantov stupňovalo napätie, a tak sa začala šíriť myšlienka únie s Rímom, ktorá vyústila do podpísania tzv. Užhorodskej únie. Táto bola postupne uvádzaná do života v jednotlivých župách, medzi iným aj v Zemplínskej (1690), takže na území Mukačevskej eparchie v roku 1759 už prakticky nebolo nezjednotených veriacich.² Hoci už v roku 1651 sa objavuje myšlienka na zriadenie samostat-

(cyriliky), ktoré dopĺňala tzv. titla. Tieto znaky je možné vidieť vyryté nad portálom vstupných dverí (1764). ŠTEC, Mikuláš. *Cirkevná slovančina*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2005, s. 78 – 79.

² Únia bola uzatvorená 24.4.1646 v hradnej kaplnke Drughetovcov v Užhorode za prítomnosti jágerského biskupa Jakušiča, grófkyni Anny Jakušičovej (vdova po Jánovi Drugetovi), baziliánov Petra Parthéna Petroviča a Gabriela Kosovického, ako aj 63 kňazov východného obradu. Táto únia bola potvrdená v roku 1648 ostrihomským arcibiskupom a prímasom Uhorska Jurajom Lippayom a následne v roku 1651

ného grécko-katolíckeho biskupstva, tieto nádeje sa podarilo naplniť až v roku 1771, kedy sa celá „Uniátska cirkev“ v Uhorsku dočkala oficiálneho kanonického ustanovenia Mukačevskej eparchie. Stalo sa to za biskupa Jána Bradáča, kedy pápež Klement XIV. bulou *Eximia Regalium Principum* toto biskupstvo erigoval a podriadil ho ostrihomskému arcibiskupovi, ako svojmu metropolitovi. Dovtedy bol Mukačevský biskup podriadený pod jágorského biskupa.³ Na dokreslenie doby, ktorá bola blízka vzniku kostolíka v Novej Sedlici, dodávame, že z kanonickej vizitácie z roku 1750 vyplýva výrazná cirkevná orientácia východného Slovenska na poľský Przemisel. V tomto období tu podľa záznamov vysvätili vyše 60 kňazov z východného Slovenska. Mária Terézia sa po roku 1772 snažila o rovnoprávne postavenie gréckeho (uniátskeho) a latinského kléru. V tej súvislosti nariadila, aby sa nepoužíval pojem uniát, ale gréckokatolík. Pre výchovu nových kňazov východného obradu v roku 1774 zriadila vo Viedni samostatný gréckokatolícky seminár, tzv. *Barbareum*.⁴

Čo sa týka samotnej obce Nová Sedlica podľa neoverených správ jestvovala už v 13. storočí pod názvom Storožnica a skromné historické záznamy zachytávajú jej presťahovanie z vrchu Rozdiel (Rozcell - Rozgyel) do doliny Zbojského potoka.⁵ Hoci v portálnom súpise Zemplínskej stolice v roku 1569 Nová Sedlica nefiguruje, neznamená to, že vtedy nejestvovala. Záznam spomína iba zdanené obce a usadlosti humenského panstva, ktoré boli založené na valašskom práve, ďalšie obce boli pre zlé majetkové a sociálne pomery zdaňované iba sporadicky. Napríklad v roku 1585 sa pri zdaňovaní spomína pod názvom Rozgyel vel *Nouoszedlicz* už aj Nová Sedlica.⁶ Je to najstarší zachovalý zápis z daňového registra, kedy boli tamojšie poddanské domácnosti povinné zaplatiť kráľovi daň. V roku 1588 boli tamojšie valašské usadlosti zdanené od 1,5 porty, v roku 1600 tu stálo 6 poddanských domov a jeden alebo dva šoltýske. Obec je spomínaná pod názvami Rozell, resp. Rozgiel. Začiatkom 17. storočia obec zaniká, no v roku 1623 je obnovená a spomína sa ako Rozgyel. V zdaňovacích záznamoch z roku 1635 je spomínaná ako Rozciel vel *Novo Szelicze*.⁷ Ako vyplýva zo štúdia historických listín, drevené cerkvi nachádzajúce sa v obciach založených na valašskom práve, boli už v 15. a 16. storočí majetkom obce.⁸ V čase vzniku kostolíka (1764) patrilo územie obce v rámci humenského panstva rodine Csáky.

schválená i v Ríme. ŠTURÁK, Peter. *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 – 1989*. Prešov : Petra, 2008, s. 16.

³ DROZD, Vlastimír. *Dejiny gréckokatolíkov od Užhorodskej únie po erigovanie Prešovskej eparchie*. Svidník, 2004, s. 68.

⁴ TKÁČ, Štefan. *Ikony zo 16. – 17. storočia na severovýchodnom Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 52 – 53.

⁵ Viď oficiálnu stránku obce Nová Sedlica: <http://www.obecnovasedlica.sk/-historia> (15.3.2018).

⁶ BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 269 – 270.

⁷ ULICHŇÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce : Zemplínska spoločnosť, 2001, s. 361.

⁸ TKÁČ, Štefan. *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 16.

V roku 1972, kedy sa prišlo k rozoberaniu a sťahovaniu pamiatky, jej technický stav už nebol práve najlepší. Miestna cirkev si už v roku 1966 postavila nový murovaný chrám⁹ a starý drevený bol dlhšie pre verejnosť uzatvorený. Treba dodať, že v roku 1968 bolo uznesením Slovenskej národnej rady vyhlásených 27 drevených kostolíkov na východe Slovenska za národno - kultúrne pamiatky.¹⁰ O to naliehavejšou bola otázka, ako postupovať v prípade kostolíka sv. Michala archanjela. Ako jediným dobrým riešením sa napokon ukázalo stavbu odborne rozobrať, previesť a zakonzervovanú a zreštaurovanú znovu postaviť na novej lokalite. Spoluprácou Vlastivedného múzea v Humennom a Okresnej pamiatkovej správy bola vybraná parcela v Humennom, na ktorej sa v tom čase nachádzal iba starší ovocný sad a zaniknuté skleníky, kde bývalí majitelia panstva a kaštieľa v Humennom Andrassyovci pestovali exotické rastliny. Hoci ochrana pamiatok transferom mala v tom čase vo svete už pomerne dlhú tradíciu, v tamojšom regióne s touto problematikou mnoho skúseností nebolo.¹¹ Rozobratie stavby v Novej Sedlici zverili pracovníkom prevádzky pridruženej výroby ŠM Stakčín, ktorí mali s prácou s drevom skúsenosti. Dielo sa podarilo úspešne zrealizovať, a tak už v roku 1974 bolo možné kostolík znovu obdivovať, vrátane jeho ikonostasu, ktorý zreštaurovala akademická maliarka Andrea Dobošová z Bratislavy. Počas nasledujúcich rokov na ploche necelých dvoch hektárov postupne pribúdali ku kostolíku ďalšie vzácne objekty ľudového staviteľstva, ktoré dnes tvoria Expozíciu ľudovej architektúry a bývania v Humennom patriacej do správy Vihorlatského múzea v Humennom.

Architektúra stavby

Drevený kostolík z hľadiska architektonicko-dispozičného predstavuje drevenú trojpriestorovú zrubovú stavbu na kamennej podmurovke, kde nad každým vnútorným priestorom je situovaná veža ukončená železným kovaným krížom. Prvá a zároveň najvyššia sa nachádza nad vstupnou časťou nazývanou ľudovo babinec, čo je vlastne chrámová predsieň (nartex). Priamo nad ním je vo vnútri veže situovaný takzvaný chór (empora), prístupný dreveným schodišťom z vnútra lode. Druhá veža je postavená nad centrálnou časťou kostolíka, ktorou je loď – najväčší z vnútorných priestorov a posledná – tretia sa nachádza nad svätyňou. Priestor pre laikov tak tvorila chrámová predsieň a chrámová loď, ale tiež chór určený pre mužov (na rozdiel od babinca určeného výhradne ženám). Podľa tradície, v starších dobách do babinca vchádzali 40. deň po pôrode ženy k obradu očisťovania, a tiež je známe, že

⁹ Viď oficiálnu stránku obce Nová Sedlica: <http://www.obecnovasedlica.sk/-cirkev> (26.3.2018).

¹⁰ SOPOLIGA, Miroslav. Drevené „cerkvi“ na východnom Slovensku. In *Pamiatky a múzeá 3/1999*. Bratislava : SNM, s. 8; https://howlingpixel.com/wiki-sk/V%C3%BDchodoslovensk%C3%A9_dreven%C3%A9_kostoly (26.3.2018).

¹¹ Jeden z prvých takýchto projektov sa v rámci ČSR uskutočnil v roku 1927, kedy z lokality Kožuchovce previezli do Košíc drevený kostolík sv. Mikuláša. SOPOLIGA, Miroslav. *Perly ľudovej architektúry*. Prešov : Dino, 1996, s. 53.

tu často bývala umiestnená krstiteľnica (na ľavej strane za dverami). Tu sa tiež konali aj pohrebné obrady, či posväcovanie pokrmov v deň Paschy.¹² Trojpriestorovosť stavby, ktorá pripomínala Svätú Trojicu¹³, vyplývala aj z praktických dôvodov, lebo každý z priestorov mal odlišné poslanie. Chrámy boli stavané na vyvýšených miestach a orientované dlhšou osou v smere východ - západ, pričom vstup bol na západe a oltár na východe.¹⁴ Súviselo to s prastarou tradíciou, podľa ktorej pôvodný domov človeka – pozemský raj, bol na Východe a z východu prichádza i svetlo. Zároveň sa z pohľadu Európana na Východe narodil aj Spasiteľ (svetlo sveta) a tak, ako jeho Zmŕtvychvstanie, tak aj druhý príchod Krista príde od východu.¹⁵

Znalec problematiky drevených chrámov v karpatskej oblasti Peter Vološčuk rozlišuje u stavieb východného obradu dva základné typy. Prvým sú takzvané huculské, ktorých pôdorys vychádza z tvaru rovnoramenného gréckeho kríža, no tieto sa u nás nevyskytujú. Druhým typom, ku ktorému podľa neho patrí aj chrám z Novej Sedlice, sú bojkovské s lemkovskou modifikáciou. Dakedy sa stretávame aj s triedením na tri skupiny – huculské, lemkovské a bojkovské, no Peter Vološčuk pripomína, že lemkovské kostoly sa v zásade nelíšia od bojkovských, lebo ich spoločným znakom je trojpriestorovosť, keďže v pozdĺžnej osi západ-východ sú zoradené všetky tri vnútorné priestory (babiniec, loď i svätyňa). Iba u lemkovských stavieb sa väčšmi prejavil vplyv západného sakrálneho staviteľstva. Jedným zo znakov je aj výrazná veža nad babincom, teda nad vstupom do chrámu.¹⁶

V tej súvislosti Ivan Gojdič konštatuje, že na našom území sa v čistej forme vyskytuje iba typ lemkovský, ktorý bol výrazne ovplyvnený barokom a sú preň typické aj cibulkovité ukončenia veží. Spomínaný bojkovský typ chrámu, pre ktorý je charakteristická dominantná najvyššia veža nad centrálnym priestorom (loďou), sa v čistej podobe na Slovensku vyskytuje iba v jednom prípade. Ide však o drevený chrám postavený architektom Volodymirom Sičinským až v roku 1938 v Nižnom Komárniku.¹⁷

¹² MIRKOVIČ, Lazar. *Pravoslávna liturgika - I*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 1994, s. 98.

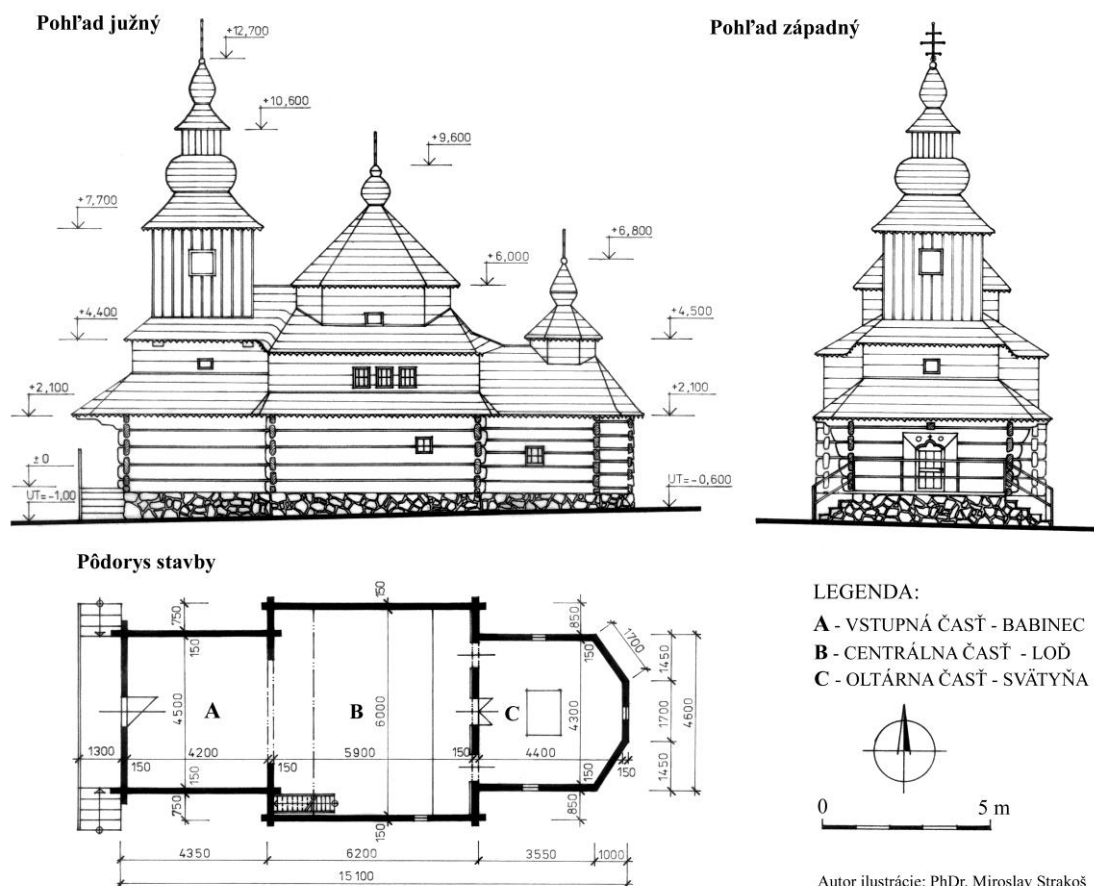
¹³ SOPOLIGA, Miroslav. *Perly ľudovej architektúry*. Prešov : Dino, 1996, s. 81.

¹⁴ Najstarším nariadením o orientácii apsidy kresťanského chrámu na východ nachádzame v spise *Constitutiones apostolicae*, ktorý vznikol okolo roku 380. Od 8. storočia sa takáto orientácia kostolov stala všeobecne akceptovanou a po roku 1000 dokonca prikázaná. MORDEL, Štefan. *Kresťanská archeológia*. Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojaššáka, 2004, s. 163 – 164; MIRKOVIČ, Lazar. *Pravoslávna liturgika - I*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 1994, s. 81.

¹⁵ KARLOVSKÝ, Vladimír – STOPKOVÁ, Eva. *Astronomická orientácia kostolov na Slovensku*. Hlohovec, 2016, s. 1. Dostupné na: https://www.researchgate.net/profile/Vladimir_Karlovsky/publication/310600191_V_Karlovsky_E_Stopkova_Astronomicka_orientacia_kostolov_na_Slovensku/links/5832eb1808ae138f1c0a7187/V-Karlovsky-E-Stopkova-Astronomicka-orientacia-kostolov-na-Slovensku.pdf (10.4.2018).

¹⁶ VOLOŠČUK, Peter. Typológia drevených kostolov, ich ochrana a obnova. In *Pamiatky a múzeá 3/1999*, s. 9 – 11.

¹⁷ GOJDIČ, Ivan. Drevená sakrálna architektúra na Slovensku. In *Pamiatky a múzeá 3/1999*, s. 3 – 4.

Drevený kostolík sv. Michala archanjela z Novej Sedlice

Môžeme teda konštatovať, že chrám sv. Michala archanjela z Novej Sedlice je vytvorený na pôdoryse bojkovského chrámu s výraznou prednou vežou, ktorý ho robí zároveň lemkovským, a tak ide o akúsi syntézu oboch typov. Miroslav Sopoliga spomína kostolík z Novej Sedlice v súvislosti s barokovými makovičkami veží ako príklad vplyvu domáceho slovenského staviteľstva.¹⁸ Celkove objekt vyznieva ako kompaktná zrubová stavba s gradovanou hmotou, pokrytá drevenými šindľami, ktoré prechádzajú aj na zvislé steny veží a lode. Silueta stavby harmonicky kopírovala okolitý horský terén, klesajúc od prednej veže smerom dozadu ku svätyni a citlivo zapadala do prírodného prostredia. Na stavbu zrubu bolo použité jedľové drevo, čo bolo v oblasti bohatej na tento rastlinný druh vcelku prirodzené. Jedľa biela (*Abies alba*) rastie ako pôvodný karpatský druh (endemit) ešte i dnes v okolí Novej Sedlice, a to najmä v priestoroch Stužického pralesa. Hoci je známe, že jedľové drevo nevyniká zvlášť veľkou trvácnosťou (oveľa vhodnejším by bol napríklad červený smrek), zachovala sa stavba odhliadnuc od niektorých reparovaných častí z väčšej časti neporušená.

¹⁸ SOPOLIGA, Miroslav. *Perly ľudovej architektúry*. Prešov : Dino, 1996, s. 95.

V súvislosti s použitým stavebným materiálom je na mieste spomenúť, že podľa analýz sa u 27 kostolíkov z dreva, ktoré boli vyhlásené za NKP, zistilo, že v 22 prípadoch bolo hlavným konštrukčným materiálom drevo z jedle.¹⁹ V súvislosti s datovaním stavby sa v rámci dendrochronologického výskumu regiónu získavali letokruhové rady jak zo živých jedincov (vrátane Stužickej prírodnej rezervácie), tak aj z historických objektov. V rámci tohto výskumu boli predmetom záujmu aj drevené kostolíky v Zakarpatsku a z nášho územia práve kostolík z Novej Sedlice. Údaje sa porovnávali s údajmi z južného Poľska, pričom sa získali letokruhové rady v rozpätí 360 rokov (1646 – 2005). Vzorky drevín, ktoré sa odobrali v novosedlickom chráme prezradili, že jedľové drevo na výstavbu chrámu stínali po roku 1759. Bližší dátum nebolo možné získať, nakoľko sa na trámoch nezachovali kľúčové podkôrne letokruhy. Napriek tomu údaj nebol v rozpore s tým, čo prezrádza letopočet nad portálom – dátum dokončenia stavby 1764.²⁰

Krytinu tvorili štiepané drevené šindle (pôvodne snád' bukové),²¹ pričom časti zrubovej konštrukcie a krovu boli spájané bez pomoci železa iba tesárskymi spojmi (zámkami) a drevenými klinmi. Nosná zrubová konštrukcia lode je v hornej časti spevnená vzájomným zostužením aj priečne položeným väzným trámom, pričom návštevníkov zvyčajne upúta najmä drevená konštrukcia slúžiaca na zavesenie lustra, ktorá je na tento trám opretá.²² Tento vešiak sa pomocou tiahla mierne stiahol nadol a po zapálení sviečok samovoľne vytiahol luster hore za pomoci dômyselne zhotoveného protizávažia, využívajúceho princíp páky. Nepochybne zaujímavým a cenným konštrukčným detailom je aj výzdoba týchto križujúcich sa trámov, keďže priamo z vnútra lode je možné sledovať detaily ich výzdoby v podobe vrubových ornamentov a symbolov. Medzi nimi nachádzame symboly Ježiša Krista a Márie, ako aj rôzne typy krížov a hviezdicovito – rastlinné ornamenty.

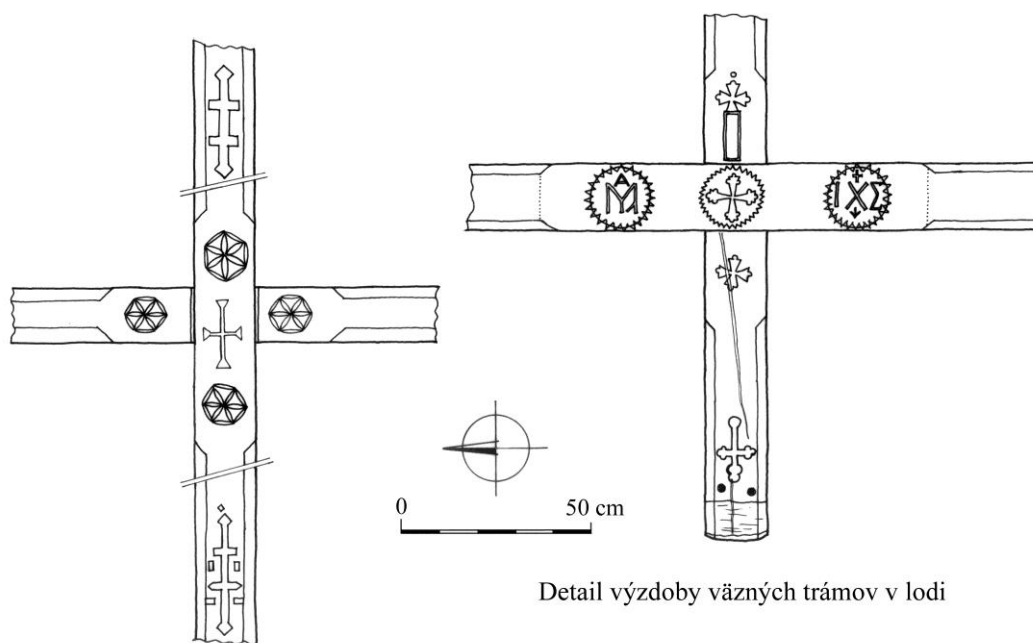
¹⁹ CEBECAUEROVÁ, Daniela – KLUČKOVÁ, Eva. Prieskum drevených zrubových objektov. In *Pamiatky a múzeá* – 3/1999. Bratislava : SNM a Pamiatkový úrad v Bratislave, 1999, s. 41.

²⁰ Výskum prevádzal Ing. Josef Kyncl z Brna. <http://www.dendrochronologie.cz/laboratore> (15. júla 2011).

²¹ Hoci zavádzanie šindľovej krytiny u bežných obytno-hospodárskych stavieb sa v Hornom Zemplíne masovejšie rozširuje až na začiatku 20. storočia, u sakrálnych objektov sa od počiatku využíval zásadne šindeľ. PODOLÁK, Ján a kol. *Horná Cirocha*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 309; SO-POLIGA, Miroslav. *Perly ľudovej architektúry*. Prešov : Dino, 1996, s. 94.

²² Tento detail výstižne zachytáva aj ilustrácia publikovaná na začiatku 70 rokov vo vedeckom zborníku Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku, ktorý približuje aj výzor pôvodného sviečkového lustra. Navyše, zborník zmapoval aj pôvodný kovaný kríž nad strednou vežou, ktorý bol neskôr po prevoze do expozície v skanzene nahradený nie veľmi šťastne zhotovenou kópiou zo zváraných profilov. KOVAČIČOVÁ – PUŠKÁROVÁ, Blanka - PUŠKÁR, Imrich. *Drevené kostoly východného rútu na Slovensku*. Bratislava : SPN, 1971, s. 337 a 338.

DETAILY DREVENÝCH TRÁMOV

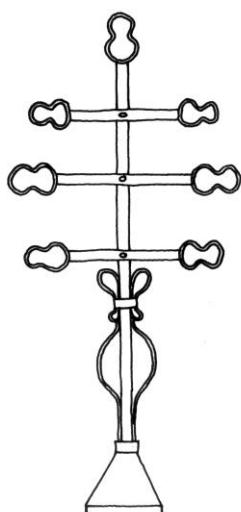
Detail výzdoby stropných trámov
v centrálnej veži nad loďou

Detail výzdoby väzných trámov v lodi

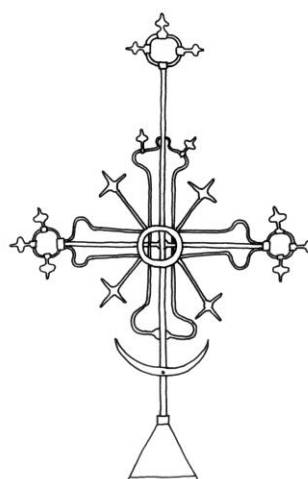
Drevený kostolík sv. Michala archanjela z Novej Sedlice

Autor ilustrácie: PhDr. Miroslav Strakoš

DETAILY KRÍŽOV NAD VEŽAMI KOSTOLÍKA

Kríž nad vstupom - prvá veža

Kríž nad svätyňou - tretia veža

Drevený kostolík sv. Michala archanjela z Novej Sedlice

Autor ilustrácie: PhDr. Miroslav Strakoš

Ikonostas

Typickou súčasťou interiéru kostolov (cerkvi) východného obradu je takzvaný ikonostas (grécky – eikonostásis, čo je odvodené z gréckeho εικων – eikon, čo znamená obraz).²³ Ide o deliacu, architektonicky a výtvarne bohato zdobenú stenu oddelujúcu oltárny priestor od lode. Oddelením týchto priestorov je naznačená výnimočnosť svätyne ako priestoru vyhradeného pre obetu, do ktorej smeli vstupovať iba klerici a diakoni. Ikonostas samotný takisto prešiel dlhým vývojom a cirkev tento aspekt kultu riešila kánonickými predpismi. Podľa zachovalých správ ikonostas mal v Byzancii po stránke štrukturálnej všetky rysy dnešného už za čias cisára Bazila Makedonca (867 – 886).²⁴ V karpatskej oblasti, zvlášť na východnom Slovensku zostával ikonostas až do 16. storočia iba z dvoch komponentov – miestneho (hlavného) radu a radu Deesis. Až na začiatku 17. storočia pribúda rad prorokov, neskôr rad sviatkov (prázdnikov), a taktiež rad ikon v pásme pod hlavnými ikonami, ktorý nazývame chrámová predela.²⁵

V priebehu vekov vznikali mnohé varianty výzdoby a každá epocha zanechala nejaký špecifický znak či pečať doby. Ikonostas v kostolíku skanzenu predstavuje vyzretú formu karpatského baroka, vyznačujúcu sa bohatou dekoráciou okolo ikon samotných, a to v podobe zložitej polychrómovanej drevorezby, preto sa aj ikonostasom nesúcim takéto ikony dáva prívlastok "architektonické". Je nepochybné, že na ikonostase spočívalo celé ťažisko výtvarnej a umeleckej výzdoby interiéru chrámu, lebo ikony výrazne pôsobili na esteticko-emotívne vnímanie účastníka náboženského kultu a návštevníka chrámu vôbec.²⁶

²³ HUDYMAČ, Peter – PRISTÁŠ, Peter. *Grécko-slovenský slovník k Novému zákonu*. Košice : Verbum, 2000, s. 71; TKÁČ, Štefan. *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 11.

²⁴ MIRKOVIČ, Lazar. *Pravoslávna liturgika - I*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 1994, s. 94.

²⁵ GREŠLÍK, Vladislav. *Ikony 17. storočia na východnom Slovensku*. Prešov : Akcent Print, 2002, s. 8.

²⁶ FRICKÝ, Alexander. Ikonostas – obraz kultu, doby a regiónu. In *Pamiatky a múzeá* 2/1991, s. 23.

SCHÉMA IKONOSTASU

IKONA UKRIŽOVANIA

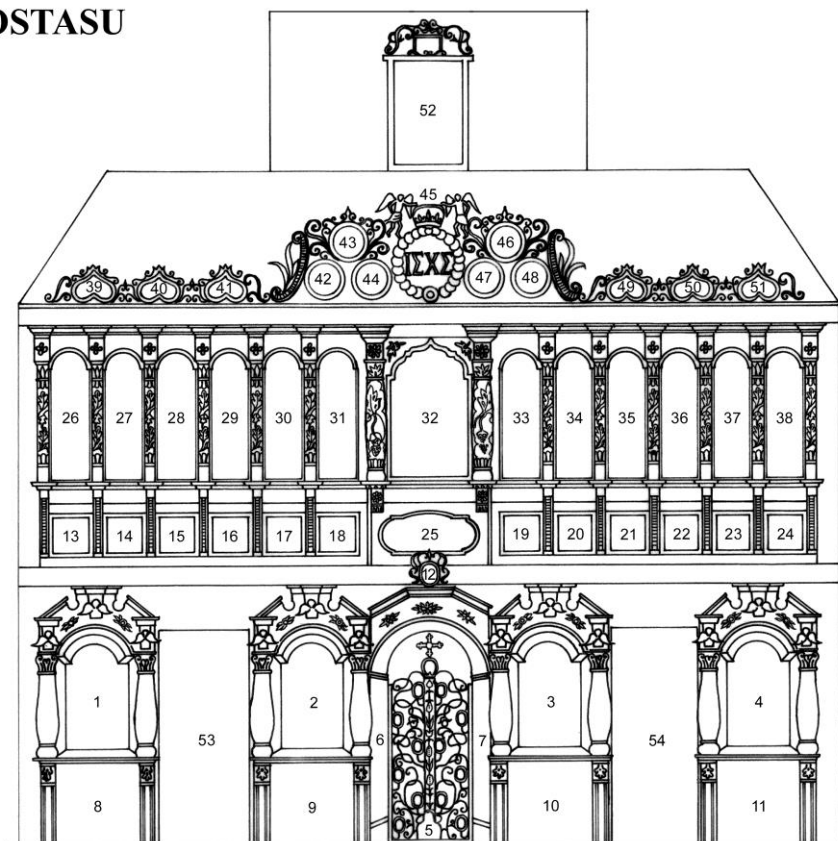
STAROZÁKONNÝ RAD

DEESIS

PRÁZDNIKOVÝ RAD

RAD HLAVNÝCH IKON

PREDELA

Drevený kostolík sv. Michala archanjela z Novej Sedlice

Autor ilustrácie: PhDr. Miroslav Strakoš

Legenda k ikonostasu

- 1 sv. Mikuláš (Nikolaj)
- 2 Matka Božia (Bohorodička) - Hodegetria
- 3 Kristus – učiteľ
- 4 miesto patróna (Archanjel Michal)
- 5 Cárské dvere
- 6 sv. Bazil Veľký
- 7 sv. Ján Zlatoústý
- 8 Kristus Emanuel a sv. Peter Alexandrijský
- 9 sv. Anton a Teodosij Pečerskí
- 10 sv. apoštoli Peter a Pavol
- 11 sv. Paraskeva (Prepodobna)
- 12 Mandylion
- 13 Narodenie Presvätej Bohorodičky
- 14 Stretnutie so Simeonom (?)
- 15 Zvestovanie Presvätej Bohorodičke
- 16 Uvedenie do chrámu Prečistej Bohorodičky

- 17 Zosnutie Presvätej Bohorodičky
- 18 Záštitá Presvätej Bohorodičky (Pokrov)
- 19 Christovo narodenie (Vianoce)
- 20 Premenenie Pána
- 21 Príchod Pána do Jeruzalema (Kvetná nedeľa)
- 22 Pascha Christova – Svetlé Christovo Vzkriesenie (Veľká noc)
- 23 Bohozjavenie Pána (Krst v Jordáne)
- 24 Svätá Päťdesiatnica (Zoslanie Ducha Svätého)
- 25 Posledná večera Pána
- 26 sv. Filip (?)
- 27 sv. Bartolomej
- 28 sv. Matúš – evanjelista (?)
- 29 sv. Jakub mladší (?)
- 30 sv. Jakub starší (?)
- 31 sv. Peter
- 32 Kristus – Pantokrator
- 33 sv. Pavol
- 34 sv. Ondrej (?)
- 35 sv. Ján – evanjelista
- 36 sv. Júda – Tadeáš
- 37 sv. Šimon
- 38 sv. Tomáš (?)
- 39 Mojžiš
- 40 Jozef
- 41 Eliáš
- 42 Šalamún
- 43 Saul
- 44 Dávid
- 45 Kristov tetragram ΙΧΧΣ
- 46 Áron
- 47 Ezechiel
- 48 Izaiáš
- 49 Jeremiáš (?)
- 50 Jakub
- 51 Daniel (?)
- 52 Ukrižovanie
- 53 severné dvere (diakonské)
- 54 južné dvere (diakonské)

Pásmo hlavných ikon (1 – 4)

Ikonostas v chráme tvorí rad niekoľkých nad sebou ležiacich horizontálnych radov ikon, ktoré na seba významovo nadväzovali. Spodnú časť ikonostasu tvoril rad štyroch hlavných ikon, ktoré mali svoje pevne stanovené miesto. Nachádzame tu teda nasledovné: vpravo od cárskych dverí, ktoré sú situované presne v strede, je ikona Krista – učiteľa, ktorý pravou rukou žehná a v druhej drží Evanjelium (Mt 25, 34).²⁷ Prsty jeho pravej ruky zvierajú uhol, ktorý vytvára symbolické "X" (grécke Chí, čo je užívaná symbolika Kristovho mena (grécky Christos, znamená Pomazaný). Vľavo od Cárskych dverí je Matka Božia (Bohorodička), v našom prípade ikona zvaná Hodegetria (Tá, ktorá ukazuje cestu), čo predstavuje výtvarne ustálenú podobu Matky Božej s malým Ježiškom na ľavom ramene. Ešte viac naľavo sa nachádza sv. Mikuláš (Nikolaj) – obľúbený svätec východnej cirkvi žijúci na prelome 3. a 4. storočia, známy dobrodinca a biskup v Mirách Lykijských (dnešné Turecko). Úplne vpravo je vyhradené miesto pre ikonu patróna chrámu, ktorým je sv. Michal archanjel, v našom prípade však chýba²⁸ a jeho miesto vyplňa ikona Bohorodičky nepatriaca k pôvodnej skladbe ikonostasu. Ikonu sv. archanjela Michala je však možné uvidieť hneď v rohu na južnej strane kostolíka, kde visí umelecky veľmi pôsobivá práca bez okázalých dekorácií, so symbolickým mečom a krídlami. Ikona, ktorá vznikla v druhej polovici 17. storočia predstavuje mocného protivníka diabla a ochrancu ľudí. Neraz sa vo výtvarnom prejave zamieňajú postavy sv. Juraja a archanjela Michala, nakoľko obaja sú často zobrazení, ako bojovníci zápasiaci s drakom predstavujúceho samotného diabla. Pre odlíšenie je dôležitá prítomnosť krídel (sv. Juraj ich nemá, nakoľko sú symbolom anjelov). Pokiaľ obe krajné ikony – sv. Mikuláš (Nikolaj) a patrón chrámu – sv. Michal archanjel môžu v zásade alternovať, ikona Matky Božej a ikona Krista má na ikonostase vždy svoje pevne stanovené miesto.

Spodné ikony (8 – 11)

Nezriedka je priestor pod hlavnými ikonami, kde sa nachádza takzvaná chrámová predela, vyplnený ďalšími ikonami, zväčša s námetmi obetovania podľa Starého zákona.²⁹ V niektorých prípadoch je táto časť pod ikonami vyplnená iba ornamentálne, bez ďalších ikon (Zboj, Jedlinka, čiastočne Bodružal či Ladomirová). V prípade kostolíka z Novej Sedlice ide o štyri ikony s postavami svätých. Toto pásmo ikon sa

²⁷ Úryvok textu patrí Matúšovmu Evanjeliu, kde sa cyrilským písmom a s použitím ustálených skratiek v trochu nepresnom znení píše: Poďte, požehnaní môjho Otca, zaujmite kráľovstvo, ktoré je pre vás pripravené od stvorenia sveta (Mt 25, 34); GREŠLÍK, Vladislav. *Ikony 17. storočia na východnom Slovensku*. Prešov : Akcent Print, 2002, s. 31.

²⁸ Nevieme, kde sa nachádza pôvodná ikona z Novej Sedlice, ktorá v 18. storočí zdobila hlavný rad ikonostasu. Vieme však, že jedna ikona sv. Michala archanjela, z novosedlického chrámu sa nachádza v Štátnom múzeu rusínsko-ukrajinskej kultúry vo Svidníku. Ide o ikonu, ktorej vznik sa kladie do druhej polovice 17. storočia a patrí do dielne Majstra ikonostasov zo Slavska (Ukrajina). GREŠLÍK, Vladislav. *Ikony 17. storočia na východnom Slovensku*. Prešov : Akcent Print, 2002, s. 65.

²⁹ MIRKOVIČ, Lazar. *Pravoslávna liturgika – I*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 1994, s. 95.

v Karpatskej oblasti objavuje až na konci 17. storočia, kedy sa aj celkový počet radov ikonostasu ustálil na päť. Pretože sa tento rad etabloval ako posledný, hovoríme mu tiež piaty (bez ohľadu na jeho fyzickú pozíciu v rámci štruktúry). Hoci vieme, že sa v niektorých chrámoch po barokových prestavbách a opravách odstraňoval (premiestňoval sa napríklad na zvislé steny lode), v novosedlickom chráme sv. Michala archanjela zostal na svojom pôvodnom mieste.³⁰

Ako prvé z ľavej strany pod ikonou sv. Mikuláša (Nikolaja) sa nachádza zobrazenie Krista, (ICXC nad hlavou), ako požehnáva postavu muža kľáčiaceho pred ním s patriarchálnou korunou a nimбом okolo hlavy. Ide o Krista Emanuela a sv. Petra Alexandrijského. Obsahovo ikona zobrazuje cirkevnú legendu, ktorá sa viaže na obdobie šíriaceho sa ariánskeho bludu, ktorý v 4. storočí hlásal nerovnosť Otca a Syna. Patriarchovi Alexandrie – Petrovi sa počas bohoslužby zjavil v chráme Kristus v podobe dieťaťa v otrhaných šatách a povedal mu: „Šaty mi roztrhal Árius.“³¹ Ikona vznikla v druhej polovici 17. storočia a spadá do okruhu dielní tzv. rybotyčských majstrov.³²

Druhý obraz – pod ikonou Bohorodičky predstavuje dvojicu starších mužov v tmavých plášťoch so zvitkami v rukách. Ide o sv. Antona a Teodosija Pečerských, zakladateľov mníšskeho života na Kyjevskej Rusi, ktorí v 11. storočí okolo seba zoskupili komunitu mníchov a v roku 1051 položili základy významného kláštora – Kyjevskopečorskej laury.³³ Ikona je zaradená do druhej polovice 17. storočia a rovnako pochádza z okruhu dielní rybotyčských majstrov.³⁴ Ako vieme, ikonopisná dielňa v poľskej Rybotyczi pracovala pod vplyvom baziliánskej rehole a z jej produkcie sa množstvo ikon dostalo aj na Slovensko.³⁵

Tretia ikona v poradí, ležiaca pod obrazom Krista učiteľa, predstavuje dvojicu apoštolov – sv. Petra a sv. Pavla, piliere kresťanstva, ako ich niekedy nazývajú. Okrem zreteľnej signatúry cyrilikou, ktorá ich bezpečne identifikuje, obaja držia v rukách atribúty, ktoré im v ikonografii patria – kľúče a meč. Tak, ako v prípade predchádzajúcich ikon, aj tu ide v rámci východného Slovenska o pomerne zriedkavý námet z okruhu rybotyčských dielní z 2. polovice 17. storočia.³⁶

³⁰ GREŠLÍK, Vladislav. Ikony na východnom Slovensku. In *Pamiatky a múzeá* – 3/1999. Bratislava : SNM a Pamiatkový úrad v Bratislave, 1999, s. 45.

³¹ ČÍŽEK, Antonín. *Synaxár – životy svätých*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1998, s. 89.

³² GREŠLÍK, Vladislav. *Ikony 17. storočia na východnom Slovensku*. Prešov : Akcent Print, 2002, s. 60.

³³ ČÍŽEK, Antonín. *Synaxár – životy svätých*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1998, s. 227 – 229 a 279 – 281; JUDÁK, Viliam – ČEKOVSÁ, Edita. *Prehľadné cirkevné dejiny*. Bratislava : Lúč, 1996, s. 69.

³⁴ GREŠLÍK, Vladislav. *Ikony 17. storočia na východnom Slovensku*. Prešov : Akcent Print, 2002, s. 57.

³⁵ TKÁČ, Štefan. *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 21.

³⁶ GREŠLÍK, Vladislav. *Ikony 17. storočia na východnom Slovensku*. Prešov : Akcent Print, 2002, s. 58.

Štvrtá ikona v poradí – úplne napravo, nachádzajúca sa pod miestom patróna chrámu patrí obľúbenej svätici sv. Paraskeve.³⁷ Z hľadiska historického je postava Paraskevvy veľmi komplikovaná, lebo je známych niekoľko svätíc tohto mena, a to z rôznych období. Najstaršia zomrela za panovania cisára Neróna v Samare (1. stor.), no najznámejšia deva tohto mena je tá, ktorú umučili za cisára Diokleciána (4. stor.), ďalšia sa objavuje v 9. storočí v Bulharsku (Petka, v Rusku známa ako Piatnica), jedna pochádza zo srbského Epivatu (11. stor.) a kult najmladšej pochádza z 13. storočia z Litvy. Behom storočí sa predstava Paraskevvy zjednodušila a zjednotila, až napokon predstavovala patrónku mladých ľudí, rodiny, manželstva a šťastia domu vôbec.³⁸ Keďže na ikone z Novej Sedlice sväticu sprevádza nápis cyrilikou – Paraskeva Prepodobna, pôjde najskôr o sväticu narodenú v srbskom Epivate, žijúcu v Palestíne, ktorú pochovali v jej rodisku, neskôr niekoľkokrát exhumovanú a prenesenú. V roku 1238 boli jej ostatky v bulharskom hlavnom meste Trnove, od roku 1641 v meste Jassa v Moldavsku.³⁹ V synaxáre svätých je známa ako Paraskieva Ternovská, Prepodobná (sviatok má 14. októbra).⁴⁰ Ako v troch predchádzajúcich prípadoch i táto ikona spadá svojím vznikom do druhej polovice 17. storočia a vznikla v okolí Rybotyče.⁴¹

Cárske dvere (5 – 7)

Do svätyne vedú z lode troje dverí, pričom v strede ikonostasu ležiace nazývame dverami cáorskymi, respektíve kráľovskými. Slúžia ako slávnostný vstup do svätyne, v prenesenom slova význame do Kráľovstva Božieho. Sú dvojkrídlové a ich bohato zdobená výplň je tvorená polychrómovanou drevorezbou vytvárajúcou v podobe zložitého rastlinného ornamentu, takzvaný Jesseho strom. Hoci v karpatskej oblasti boli bežne rozšírené cárske dvere, ktorých plné doskovité krídla tvorila výzdoba s motívom Zvestovania a štyroch evanjelistov, od konca 17. storočia je na dverách, okrem Zvestovania, zobrazovaný spomínaný Jesseho strom.⁴² V novosedlickom chráme je na samom spodku dverí situovaná reliéfná postava sediaceho muža, ktorý predstavuje patriarchu Jesseho, od ktorého sa odvodzuje pôvod kráľa Dávida, a tým aj Ježiša Krista.⁴³

³⁷ Etymológia mena vychádza z gréckeho pojmu *paraskeve*, čo znamená prípravu pred sviatkom (starozákonnou sobotou) a tým bol piatok (rusky Piatnica).

³⁸ TKÁČ, Štefan: *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 44.

³⁹ Vplyv balkánskych tradícií na našom území potvrdzuje aj Štefan Tkáč, ktorý pripomína priamy vplyv z Bulharska a Srbska cez maďarské a sedmohradské územie. Dokladá ho aj filologickým rozborom rukopisov, ktoré sa na východnom Slovensku z obdobia 16. – 19. storočia zachovali. Predpokladá, že po tureckom tlaku na Balkáne sa ikony aj priamo z bulharského Trnova dostali až na Slovensko. Zároveň poukazuje na to, že uniati (gréckokatolíci) prevzali balkánsky typ ikonostasu. TKÁČ, Štefan: *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 23 a 60.

⁴⁰ ČÍŽEK, Antonín. *Synaxár – životy svätých*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1998, s. 49 – 50.

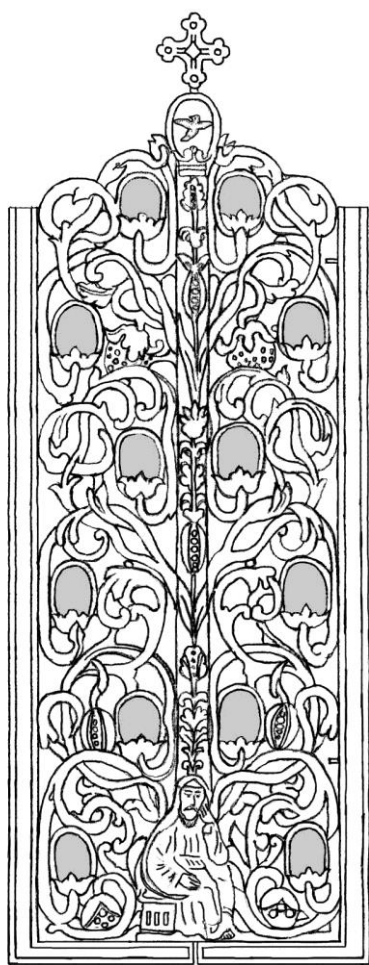
⁴¹ GREŠLÍK, Vladislav. *Ikony 17. storočia na východnom Slovensku*. Prešov : Akcent Print, 2002, s. 55.

⁴² GREŠLÍK, Vladislav. *Ikony Šarišského múzea v Bardejove*. Bratislava : Ars monument, 1994, s. 16.

⁴³ Jesse bol otcom kráľa Dávida.

Zo základov tohto „rodostromu“ sa odvíjajú jednotlivé výhonky v podobe štylizovaného viniča ukončené malými miniatúrami zobrazujúcimi Ježišových predkov.⁴⁴ Dve najvyššie položené miniatúry predstavujú Pannu Máriu (vľavo), ktorej archanjel Gabriel (vpravo) zvestuje počatie Syna. Nad nimi sa pod krížom v červenom poli nachádza symbolika Ducha Svätého – zlatá holubica. Po ľavej strane dverí, ako i po pravej, sú na ich ostení stojace postavy dvoch mužov s korunami na hlavách. Ide o významných svätcov, Otcov východnej cirkvi – sv. Bazila Veľkého (vľavo) a sv. Jána Zlatoústeho (vpravo). Cárské dvere (grécky *thýrai vasilikaí*) tak tvoria os ikonostasu nielen komunikačnú, ale i významovú – za nimi je totiž umiestnený oltár (čestný prestol) – najdôležitejšia časť chrámu.

Pripomenieme, že do svätyne smel k oltáru pristupovať iba kňaz, teda osoba

posvätená a osoby, ktoré vysluhovali pri sviatosti – diakoni. Podobné privilegium mal z radov laikov iba panovník, ktorý sem prinášal obetné dary. Tu sú ďalšie zachytné body, prečo sa Cárské dvere nazývajú cáorskymi, teda kráľovskými.⁴⁵ Dvoje bočných dverí, ktoré sa nachádzajú po oboch stranách ikonostasu, sa nazývajú dverami diakonskými (diakon = pomocník kňaza), alebo tiež anjelskými (aj anjeli na nebesiach posluhujú pred Trónom Božím). Treba však dodať, že pokiaľ dvere severné sa využívali liturgicky kňazom pri takzvanom Malom a Veľkom vchode (služobné dvere), južné dvere slúžili výlučne diakonom.⁴⁶

Už tradične býva podlaha v chráme pred ikonostasom mierne zvýšená o takzvanú soleu, ktorej tvar môže byť súbežne rovný alebo mierne oválny, pričom vystupuje smerom do lode asi 1 m. Toto mierne vyvýšené miesto v dávnych dobách slúžilo v chrámoch na umiestnenie cárskeho prestolu, respektíve na zhromaždenie speváckeho chóru. V podmienkach karpatských drevených cerkví tu umiestňovali pult pre lektorov (čtecov) na čítanie Písma svätého.⁴⁷ Spomínanú soleu doplnenú o jednoduchý rozkladací pult je možné vidieť aj v chráme sv. Mi-

chala archanjela z Novej Sedlice.

⁴⁴ STUDENÝ, Jaroslav. *Křesťanské symboly*. Olomouc, 1992, s. 127.

⁴⁵ MIRKOVIČ, Lazar. *Pravoslávna liturgika - I*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 1994, s. 96 – 97.

⁴⁶ KOLEKTÍV AUTOROV. *Drevené gréckokatolícke chrámy na východnom Slovensku*. Humenné, okolie a iné. Prešov : Petra, 2008, s. 140.

⁴⁷ MIRKOVIČ, Lazar. *Pravoslávna liturgika - I*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 1994, s. 97.

Prázdnikový rad (12 – 25)

Pojem Prázdnikový rad sa odvádza od slova prázdnik, teda sviatok a predstavuje mariánsko-christologický cyklus tvorený súborom menších ikoniek štvorcového formátu, jednoducho orámovaných, zobrazujúcich dvanásť najvýznamnejších sviatkov liturgického roka. Ležia v jednom horizontálnom rade, medzi pásmom hlavných ikon a vyššie položeným Deesisom. Šesť prázdnikov umiestnených vľavo od stredu je venovaných sviatkom Matky Božej a šesť prázdnikov ležiacich vpravo je venovaných sviatkom Ježiša Krista. Zobrazované udalosti sú viac-menej chronologicky zoradené a zobrazujú hlavné udalosti zo života Matky a jej Syna, ktoré boli povýšené na sviatky. Pre negramotného jednoduchého človeka z karpatských lesov boli nepochybne silnou inšpiráciou, lebo pripomínali udalosti opisované v evanjeliách a mohli slúžiť ako Biblia pauperum.⁴⁸

V strede medzi prázdnikmi sa nachádza ikona Poslednej večere Pána, no ešte do 17. storočia sa tam umiestňovala ikona, ktorej sa hovorí Mandylion.⁴⁹ V našom prípade sú na ikonostase zachované oba prvky. Hoci centrálnu pozíciu v tomto rade zaberá ikona Poslednej večere, dolu pod ňou nachádzame aj malú miniatúru spomínaného Mandylionu. Ide o neveľký eliptický obrázok Kristovej tváre zobrazenej na kuse látky, ktorému sa u východných Slovanov hovorí Spas Nerukotvornyj⁵⁰ a u Grékov Acheiropoietos.⁵¹ Nepochybne súvisí s historicky dobre známym Turínskym plátnom, čo je vlastne pohrebný rubáš, do ktorého bol po smrti zabalený Ježiš Kristus a kde zostali stopy Jeho tela, vrátane stôp umučenia. Táto relikvia slúžila ako predloha vo výtvarnom umení už od prvých storočí existencie Cirkvi. Ako príklad možno uviesť ikonu Krista Pantokratora pochádzajúcu z Kláštora sv. Kataríny na Sinaji, kde ju neznámy umelec namaľoval v 6. storočí podľa obrazu, ktorého predlohou bola ikona z Edessy predstavujúca hlavu Ježiša Krista nesúca všetky charakteristické znaky obrazu z Turínskeho plátna. Po analýze obrazu vykonanej pomocou superpozície sa zistilo, že sinajská ikona vykazuje až 185 spoločných znakov (bodov congruencie) s obrazom na Turínskom plátne.⁵²

Hoci sa na Východe do ikonomaľby motív Mandylionu dostáva pomerne skoro, jeho pravý význam postupne zotrel čas a stal sa skôr legendou ako historickým faktom. Typickým príkladom je napríklad príbeh o Edesskom kráľovi Abgarovi či Veronike. Zvlášť zaujímavé je sledovať, ako vznikla legenda o Veronike, ktorá údajne podala počas krížovej cesty Ježišovi ručník, aby sa utrel. Podľa tejto verzie odtlačení Kristovej tváre doň vznikol obraz, ktorému sa hovorí v západnej ikono-

⁴⁸ FRICKÝ, Alexander. *Ikony z východného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, s. 7.

⁴⁹ GREŠLÍK, Vladislav. *Ikony 17. storočia na východnom Slovensku*. Prešov : Akcent Print, 2002, s. 44.

⁵⁰ SOPOLIGA, Miroslav. *Perly ľudovej architektúry*. Prešov : Dino, 1996, s. 98.

⁵¹ KOCH, Wilfried. *Malý lexikon architektúry*. Bratislava : Tatran, 1975. s. 74.

⁵² HAJDUK, Anton. *Turínske plátno*. Dunajská Lužná : Q111, 1991, s. 34.

grafii Veraikon.⁵³ Treba však povedať, že hoci je Veronika silne zakorenená v ľudovej zbožnosti už od stredoveku, nespomína ju ani jedno z kánonických evanjelií. Zdá sa, že pojem veraikon vznikol z latinských slov Vera icon (pravý obraz), a to pravdepodobne potom, ako sa v roku 1011 kópia mandylionu dostáva do Ríma ako osobný dar pre pápeža Sergia, pričom od tej doby začína kult tejto pamiatky aj na Západe. Dokazujú to okrem iného aj pápežské záznamy z roku 1143, kde sa uvádza: *Sudarium Christi, quod vocatur Veronica* (Kristov ručník, nazývaný Veronika), alebo pápežská bula z roku 1290, kde okrem iného nachádzame: *Sui precisiosissimi vultus Imaginem, quam Veronicam fidelium vox communis appellat* (Obraz Jeho prevzácnej tváre, ktorý spoločný hlas veriacich nazýva Veronika).⁵⁴ Modernejšej vede sa však podarilo odhaliť nitky siahajúce hlboko do dávneho, a to najmä výskumom Turínskeho plátna. Tradícia maľovať Kristovu tvár, ktorú Gréci nazývali *acheiropoietos* (obraz nie rukou zhotovený), udržiaval pri živote aj fenomén, ktorý je vlastný iba byzantskému umeniu, totiž veľká zotrvačnosť v čase. Je známe, že ikony sa veľmi často kopírovali a napodobňovali závažné prototypy a tento zvyk sa z pôvodne byzantského prostredia dostal rôznymi cestami aj do Karpát, kde sa mnohé náboženské i umelecké podnety čerpali z okolitého priestoru (Balkán, Ukrajina, Halič).

Deesis (26 – 38)

Na celú šírku lode interiéru kostolíka sa rozkladá veľkolepá kompozícia nazývaná Deesis, čo grécky znamená Príhovor. V starších dobách túto kompozíciu predstavovali len tri postavy, v strede Kristus Pantokrator a po jeho stranách Matka Božia a Ján Krstiteľ, čo predstavovalo takzvaný malý Deesis, inak trimorfon.⁵⁵ Asi od 10. storočia dochádza k rozširovaniu počtu postáv na Deesise, čím vzniká takzvaný veľký Deesis.⁵⁶ K najstarším zachovalým Deesisom na Slovensku patrí nepochybne Deesis zo Šarišského Rovného. Táto časť ikonostasu pochádza zo 16. storočia a v súčasnosti je vystavovaná v Šarišskom múzeu v Bardejove.⁵⁷ Pokiaľ v starších dobách bývali v radoch orodovníkov vybraní evanjelisti, významní hierarchovia Cirkvi alebo archanjeli, neskôr suitu orodovníkov tvoria výlučne apoštoli, čo vidíme aj v kostolíku sv. Michala archanjela z Novej Sedlice. Slovo Pantokrator znamená grécky Vševládca a je najvýraznejším – centrálnym motívom kompozície. Po pravej ruke Krista Pantokratora je postava Matky – Márie, po ľavej Jána Krstiteľa, na Východe tiež nazývaného Ján Predchodca. Obe postavy, zobrazené spoločne v trojici s Kristom, sú na Deesise z Novej Sedlice oveľa menšie ako samotný Kristus, a to je

⁵³ Veraikon však na rozdiel od Mandylionu zobrazuje Kristovu tvár ovenčenú trňovou korunou. TKÁČ, Štefan. *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 258.

⁵⁴ FANTIŠ, Alfréd. *Záhada Turínskeho plátna*. Brno : Moba, 1995, s. 18.

⁵⁵ GREŠLÍK, Vladislav. *Ikony Šarišského múzea v Bardejove*. Bratislava : Ars monument, 1994, s. 91.

⁵⁶ TKÁČ, Štefan. *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 33.

⁵⁷ GREŠLÍK, Vladislav. *Ikony Šarišského múzea v Bardejove*. Bratislava : Ars monument, 1994, s. 22 a 65.

výborný príklad takzvanej významovej (hierarchickej) perspektívy, ktorú ikonomaľba uplatňovala vo svojich výrazových prostriedkoch.⁵⁸ Z oboch strán Krista Pantokratora prichádza ako zástup orodovníkov dvanásť apoštolov, ktorých primárnym poslaním je orodovať u Krista za ľudí na Zemi, za putujúcu Cirkev. Najstaršie stopy tejto idey pritom nachádzame v sýrskej liturgii a koptických litániách.⁵⁹ Postavy jednotlivých apoštolov sú umiestnené v bohato zdobených nikách zaklenutých oblúkom, ktoré navzájom oddeľujú iba drevené stĺpiky zdobené opäť motívom vinnej révy. Tento typ ikonostasu je označovaný ako balkánsky a typický bol pre gréckokatolíkov (uniatov).⁶⁰ Niektorí z apoštolov držia vo svojich rukách atribúty, ktoré im podľa tradície vo výtvarnom umení prináležia. Na ľavej strane Deesisu je to napríklad sv. Bartolomej (nôž),⁶¹ sv. Peter (kľúč)⁶² a na pravej sv. Pavol (meč),⁶³ sv. Ján evanjelista (kalich),⁶⁴ sv. Júda Tadeáš (kyjak)⁶⁵ a sv. Šimon (píla).⁶⁶ Žiaľbohu, nezachovali sa žiadne nápisy, resp. mená, ktoré by ostatných apoštolov bezpečne identifikovali, a tak je potrebné pri rozbere vychádzať aj z analógií s použitím dedukcie.

Starozákonný rad (39 – 51)

Tak, ako je neoddeliteľnou súčasťou Biblie okrem Nového zákona aj Starý zákon, tak dotvára ikonostas po významovej a výtvarnej stránke tzv. starozákonný rad, ktorý sa v karpatskej oblasti objavuje od 17. storočia. Ide o spodobnenie najvýznamnejších postáv Starého zákona - patriarchov, prorokov, sudcov, kráľov a veľkňazov. Je totiž zrejmé, že bez starozákonného zjavenia, na ktorom okrem judaizmu stojí aj kresťanstvo, by nebolo cesty spásy. Zaiste aj preto sa po celkovom ustálení podoby ikonostasu dostalo miesta aj postavám Starého zákona, a to v piatom rade nad Deesisom. V kostolíku sv. Michala archanjela z Novej Sedlice je v tomto horizonte nad Pantokratorom možné uvidieť v oválnej kartuši osadený Kristov tetragram (niekedy nepresne nazývaný monogram) korunovaný z dvoch strán anjelmi, vytvorený štyrmi majuskulnými znakmi gréckej alfabety. Ide o znaky ΙΧΧΣ, ktoré predstavujú skratku Kristovho mena (Iota, Sigma, Chí, Sigma), čo znamená IsuS ChrístoS. Po ľavej strane od nápisu sú umiestnené tri okrúhle podobizne skomponované do trojuholníka. Ide o prvých troch kráľov zjednoteného židovského národa – Saula, Dávida a Šalamúna. (Dávid drží v rukách harfu, Šalamúna sprevádza mo-

⁵⁸ GREŠLÍK, Vladislav. *Ikony 17. storočia na východnom Slovensku*. Prešov : Akcent Print, 2002, s. 46 – 47;

TKÁČ, Štefan. *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 27.

⁵⁹ TKÁČ, Štefan. *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 33.

⁶⁰ TKÁČ, Štefan. *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 60.

⁶¹ REMEŠOVÁ, Věra. *Ikonografie a atributy svatých*. Praha : Zvon, 1991, s. 13.

⁶² REMEŠOVÁ, Věra. *Ikonografie a atributy svatých*. Praha : Zvon, 1991, s. 48.

⁶³ REMEŠOVÁ, Věra. *Ikonografie a atributy svatých*. Praha : Zvon, 1991, s. 48.

⁶⁴ REMEŠOVÁ, Věra. *Ikonografie a atributy svatých*. Praha : Zvon, 1991, s. 29.

⁶⁵ REMEŠOVÁ, Věra. *Ikonografie a atributy svatých*. Praha : Zvon, 1991, s. 35.

⁶⁶ REMEŠOVÁ, Věra. *Ikonografie a atributy svatých*. Praha : Zvon, 1991, s. 51.

del Jeruzalemského chrámu). Napravo od nápisu ΙΧΧΣ sú v obdobnej polohe tiež tri podobizne. Najvyššie veľkňaz Áron, (na hrudi má pektorál s 12 kameňmi, ktoré symbolizovali 12 kmeňov národa),⁶⁷ prorok Izaiáš (v kliešťoch drží žeravý uhlík)⁶⁸ a pravdepodobne prorok Ezechiel držiaci v rukách oholené vlasy (Ez 5, 1-4).⁶⁹ Ďalej naľavo od prvých troch kráľov sú umiestnené tri kartuše s portrétmi mužov v tvare obráteného srdca. Prvý zľava je muž s plameňom, snáď horiacim kríkom, symbolom, ktorý má vo výtvarnom umení priradený Mojžiš.⁷⁰ Nasleduje v strede muž s kvetom, či skôr s hviezdou na hrudi, pravdepodobne Jozef. Posledný v tejto trojici a najbližšie ku strednému starozákonnému radu je muž so sediacim vtákom na ruke, v prípade havrana by to mohol byť prorok Eliáš.⁷¹ Na pravej strane má prvý muž od stredného v rukách otvorenú knihu, nasledujúci muž nachádzajúci sa v strede sa jednou rukou pridrža rebríka – nepochybne patriarcha Jakub,⁷² posledný muž z tejto trojice je takisto nejasný ako prvý. Žiaľ, ani v tomto prípade sa nezachovali žiadne mená, ktoré by uľahčili rozbor, navyše, buď symboly chýbajú, alebo sú nejasné. Ak však vezmeme do úvahy cirkevnú tradíciu, že k štvorici veľkých prorokov prináležali Izaiáš, Jeremiáš, Ezechiel a Daniel, možno sa nazdávať, že práve Jeremiáš a Daniel sú tí dvaja, ktorí sa nachádzajú napravo, po stranách Jakuba. Celkový počet osôb zobrazených v starozákonnom rade je opäť biblických dvanásť.

Ukrižovanie (52)

Ideovým završením celého ikonostasu je Kristova obeť na kríži, čo odpovedá aj kulmináčnemu bodu v dejinách spásy. Táto ikona sa umiestňuje spravidla na najvyššie miesto ikonostasu do stredného starozákonného radu. V našom prípade je posunutá ešte vyššie, do priestorov strednej veže. Na ikone s jedným krížom vidíme umučeného Krista, ktorý je po oboch stranách sprevádzaný niekoľkými postavami. Naľavo stoja dve ženy, z ktorých jedna je nepochybne Mária, lebo nad jej hlavou je signatúra MP ΘΥ (skratka slov Mater Theu, čo znamená grécky Matka Božia) a druhá, pravdepodobne Mária Magdaléna (neoznačená). Za nimi, je iba torzovite zachytená ešte tretia postava, pravdepodobne Mária Kleofášova (Jn 19, 25). Po pravej strane vidieť postavu Jána evanjelistu a vojaka s kopijou, stotníka, ktorý je spomínaný aj v Markovom evanjeliu (Mk 15, 39) a ktorý sa nazýva sv. Longinus.⁷³ Na ikone nás

⁶⁷ GIBSON, Clare. *Abeceda symbolov*. Bratislava : Slovart, 2010, s. 100 – 101.

⁶⁸ HALL, James. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Praha : Mladá fronta, 1991, s. 177.

⁶⁹ DILLARD, Raymond B. – LONGMAN III., Tremper. *Úvod do Starého zákona*. Praha : Návrat domů, 2003, s. 310.

⁷⁰ STUDENÝ, Jaroslav. *Křesťanské symboly*. Olomouc, 1992, s. 184.

⁷¹ REMEŠOVÁ, Věra. *Ikonografie a atributy svatých*. Praha : Zvon, 1991, s. 20.

⁷² HALL, James. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Praha : Mladá fronta, 1991, s. 179.

⁷³ Meno Longinus je odvodené z gréckeho označenia kopie (lonche), nakoľko sa v kanonických spisoch jeho meno nezachovalo. Podľa svedectva evanjelií, pod krížom na Golgote stál i stotník (centurion), ktorý potom, ako Ježiš naposledy vydýchol a nastalo zemetrasenie a iné znamenia, verejne v strachu vyznal: „On bol naozaj Boží syn“ (Mt 27, 54). Z mimobiblických (apokryfných) zdrojov sa dozvedáme, že sa

zaujme hneď niekoľko detailov. Umelec skomponoval obraz ako dvojdielny, nakoľko sa v hornej časti mimo rámca hlavného výjavu nachádza v menšom poli obraz staršieho muža s gloriolou na hlave a s oboma rukami vystretými v adoračnom geste. Postava vznášajúca sa akoby v nebeských oblakoch predstavuje Boha Otca. Na hornom priečnom dreve kríža sú dva páry znakov gréckej alfabety ΙΣ ΧΣ, známy tetragram Ježiša Krista. Zaujímavé však je, že na tabuľke s udaním viny Ježišovej, ktorú dal Pilát pripevniť na kríž v troch jazykoch, sú znaky znamenajúce „Ježiš Nazaretský – kráľ židovský“ (INRI – Iesus Nazareus Rex Iudaeorum) napísané znakmi cyriliky, teda ΙΗΙΙΙ (Isus Nazarjanin Car Iudejskij).⁷⁴ Kombinácia gréckej alfabety i cirkevno-slovanskej cyriliky na ikonách dokazujú, v akom konfesiónalné a kultúrne zložitom prostredí ikony karpatského typu vznikali. Na obraze tiež zaujmú dva lunisolárne symboly – Slnko a Mesiac. Oba sú skrytou symbolikou, podľa jednej z verzií predstavujú Kristov vek – 33 rokov. Po tejto perióde sa totiž začiatok roka v solárnom i lunárnom kalendári zhodnú a padnú na jeden deň.⁷⁵ Podľa iného výkladu Slnko i Mesiac nachádzajúce sa nad ramenami kríža zdôrazňujú kozmický význam Kristovej smrti, lebo ona očistila priestor a oslobodila celý svet od panstva duchov temnoty (sv. Atanáz a sv. Ján Zlatoústý).⁷⁶ Významný kresťanský apologet Teofil, biskup z Antiochie (2. stor.) zasa pokladal symboly Slnka a Mesiaca za nositeľov obrazu veľkého mystéria. Slnko bolo uňho symbolom Boha a Mesiac človeka.⁷⁷ Tehlovo červené mierne zatmené antropomorfné "tváre" predstavujúce dve nebeské telesá však evokujú aj iné predstavy. Podľa svedectva sv. Marka evanjelistu došlo po ukrižovaní k nasledovnému: „A keď bola šiesta hodina, povstala tma na celej zemi a trvala až do deviatej hodiny“ (Mk 15, 33).

Druhým detailom, ktorý upúta na ikone Ukrižovania pozornosť, je zobrazenie lebky a kostí pod päťou kríža. Kostí tu zobrazované (často aj s naznačením vchodu do jaskyne) pripomínajú hrob prvého človeka Adama, ktorý bol práve na Golgote. V apokryfnom spise Adamov boj, Noe prikázal svojmu synovi Šémovi a vnukovi Melchizedekovi, aby pod vedením anjela preniesli Adamove kosti na Golgotu, kde bol stred sveta. Zároveň došlo k prisľúbeniu, že tu dôjde k Vykúpeniu.⁷⁸ A kresťanské evanjeliá naozaj informujú, že Ježiš bol ukrižovaný práve na Golgote (Jn 19, 17). Legendu o Adamovom hrobe, ktorá sa stala zdrojom ikonopisej symboliky, spomína aj sýrska kniha Jaskyňa pokladov a zhoduje sa so židovskou

menoval Gaius Cassius a pochádzal z Kapadócie. Podľa legendy to bol práve on, ktorý zabránil mrzačeniu mŕtveho tela Kristovho tým, že mu prepichol kopiou bok. Neskôr sa stal kresťanom a zahynul mučeníckou smrťou. Viď: <http://www.zivotopisysvatych.sk/longinus-stotnik/> (12.4.2018).

⁷⁴ ŠTEC, Mikuláš. *Cirkevná slovančina*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2005, s. 70.

⁷⁵ TKÁČ, Štefan. *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 49.

⁷⁶ MUŽÍK, Miroslav. *Slovo o kríži*. Časopis Pramen – 12/2006, s. 2. Dostupné na: <http://pramen.mkpe.sk/wp-content/Pramen/2006/Pramen%2012-06%20str.pdf> (3.4.2018).

⁷⁷ BIEDERMANN, Hans. *Lexikon symbolů*. Praha : Beta, 2008, s. 207.

⁷⁸ BIEDERMANN, Hans. *Lexikon symbolů*. Praha : Beta, 2008, s. 173.

tradíciou. V kresťanstve tak Kristova krv stekajúca na Adamovu hlavu pokrstila a vykúpila nielen Adama, ako nositeľa prvotného hriechu, ale aj celé ľudstvo.⁷⁹

Túto vieroučnú pravdu o vykúpení prvého Adama krvou Krista a nového Adama – Boha, ktorý sa stal človekom, aby spasil ľudské pokolenie⁸⁰, pripomína teda aj ikona Ukrižovania, ktorá je v novosedlickom chráme. Pozornejší návštevník si však okrem spomínaných kostí všimne aj niekoľko písmen nad nimi. Ide o fragment skratky SMLRB (napísaný cyrilikou), ktorý udáva zmysel Kristovej smrti⁸¹ a štyri znaky NIKA (taktiež cyrilikou), ktoré zvestujú Kristovo víťazstvo nad smrťou. Na záver dodávame, že ikona z hľadiska umelecko-historického je zaradená do druhej polovice 17. storočia a vznikla v dielni Majstra ikonostasov z okolia Slav-ska.(Ukrajina).⁸²

Oltár

Jadrom a kultovým centrom každého chrámu je miesto obety, teda oltár a inak tomu nebolo ani u drevených kostolíkov karpatského typu. Oltár – čestný prestol (grécky – thýsiastirion) nachádza sa vždy vo svätyni (presbytériu) kostola a patrí mu výnimočné poslanie, pretože v rámci východnej liturgiky predstavuje predovšetkým Kristov hrob. Má štvoruhlý kubusovitý tvar, pričom oltárna doska (mensa) sedí na štyroch bočných doskách, na nárožiach zvýraznených stĺpikmi s motívom vínnej révy. Štvoruhlý tvar oltára vyplýva z faktu, že na ňom sa vykonáva nekrvavá obeta za „všetok ľud štyroch strán nebeských“.⁸³ Všetky štyri strany oltára sú vyzdobené biblickými výjavmi, pričom tri sú spojené s motívom obety. Na čelnej (západnej) strane vidieť obetu Noema konanú po potope sveta, kde umelec nezabudol spodobniť rôzne zvieratá a slávnu archu – Noemov koráb po pristátí na vrchu Ararat. Nechýba tu ani symbolická dúha – znamenie zmluvy ľudstva s Hospodinom. Celý výjav vlastne zobrazuje jednu z prvých obetí Hospodinovi, ktorú Biblia zaznamenáva.⁸⁴ Na ľavej (severnej) strane oltára je výjav znázorňujúci sťatie Jána Krstiteľa (Predchodcu) v žalári Herodesa Antipasa. Salome, čakajúca na hlavu prorokovu, stojí s misou obďaleč a pozoruje kata. Pravú stranu oltára zdobí obraz predstavujúci známou Abrahámovu obetu Izáka na vrchu Mória, kde mal na znak vernosti a poslušnosti Hospodinovi obetovať svojho jediného milovaného syna. Anjel na obraze

⁷⁹ ELIADE, Mircea. *Dejiny náboženských predstáv a ideí – II.* Bratislava : Agora, 1997, s. 302.

⁸⁰ MUŽÍK, Miroslav. *Slovo o kríži.* Časopis Prameň – 12/2006, s. 2. Dostupné na: <http://pramen.mkpe.sk/wp-content/Pramen/2006/Pramen%2012-06%202str.pdf> (3.4.2018).

⁸¹ Táto skratka je interpretovaná rôzne. Štefan Tkáč ju prekladá ako „Mysel sa rajom stala“ a Vladislav Grešlík ako „Sväté miesto Lebky (Golgota) bude v Raji“. TKÁČ, Štefan. *Ikony zo 16. – 19. storočia na severo-východnom Slovensku.* Bratislava : Tatran, 1980, s. 66 a 260; GREŠLÍK, Vladislav. *Ikony Šarišského múzea v Bardejove.* Bratislava : Ars monument, 1994, s. 71.

⁸² GREŠLÍK, Vladislav. *Ikony 17. storočia na východnom Slovensku.* Prešov : Akcent Print, 2002, s. 68 – 69.

⁸³ MIRKOVIČ, Lazar. *Pravoslávna liturgika – I.* Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 1994, s. 90

⁸⁴ Úplne prvá obeta sa týka synov našich prarodičov – Kaina a Ábela (Gn 4, 3 – 5). Až druhá, ktorú spomína Biblia, sa dotýka obety Noema vykonanú po potope sveta (Gn 8, 20).

gestom ruky zastavuje Abraháma, ktorý v jednej ruke práve dvíha meč a druhou pridrža spútaného Izáka odovzdane kľáčiaceho na oltári. Obďaleč vidieť kozľa zamotané v kroví – budúcu obeť zmierenia. Kompozíciu dopĺňa postava muža s paličou vedúceho osla, pravdepodobne pastiera. Zadnú (východnú) časť oltára zdobí obraz zobrazujúci Mojžiša pri preberaní desiatich zákonov – Dekalógu, ktoré podľa Biblie prevzal od samého Boha na hore Sinaj. Boha tu symbolizuje ruka vynárajúca sa z oblakov a trúba, predstavujúca hlas. Mojžiš kľáči na kolenách a v rukách drží dve klasické tabule s nápismi, navrchu zaoblené, ktoré pokrýva desať rímskych čísl. Zaujímavé je pritom znázornenie štvorky v tvare štyroch čiarok – IIII, namiesto obvyklého IV. Oltár je zakrytý baldachýnom (grécky kivórion), čo je strieška predstavujúca symbolicky nebesá, ktoré nesú na rohoch ukotvené štyri stĺpy, opäť vyzdobené motívom viničných plodov a listov. Priestor pod baldachýnom sa nazýva peristérion, čo je odvodené od faktu, že tu na znak prítomnosti Ducha Svätého dávala holubica (grécky peristerá), aj túto je možné v kostolíku uvidieť, visí zavesená pod baldachýnom.⁸⁵ Zadnú zvislú stenu svätostánku pokrýva ikona znázorňujúca korunovanie Panny Márie po Nanebovzatí za prítomnosti Najsvätejšej Trojice. Z hľadiska ikonografie ide o prejav vplyvu západného umenia. Na prestole je umiestnená malá drevená polychrómovaná schránka s dvierkami nazývaná darochraniteľnica (grécky kivot). Slúžila na uschovávanie sviatosti oltárnej, respektíve inak posvätených darov pre nemocných a k vykonávaniu liturgie vopred posvätených darov.⁸⁶ Na jej dvierkach nás zaujme motív kalicha so symbolom Eucharistie doplnený známym tetragramom Ježiša Krista (ΙΧΧΣ). Celkovo môžeme povedať, že oltár v novosedlickom chráme je typicky barokovou prácou.

Utrpenie Krista – Pašijový cyklus z roku 1843

Na severnej strane lode je na stene zavesený veľkorozmerný obraz (243x180 cm), ikona, ktorej kompozičné schéma je rozdelená na tri vertikálne pásma, pričom v strede sa nachádzajú tri hlavné výjavy, ktoré po ľavej i pravej strane lemuje po šesť ďalších menších, takže celkový počet vyobrazení je 15. Dielo predstavuje osobitný ikonografický typ rozšírený v celej karpatskej oblasti a má naratívny charakter. Hoci pôsobí archaicky, ide o prácu z polovice 19. storočia, pričom z hľadiska obsahu je jeho súčasťou aj niekoľko tém, ktoré sú vlastné skôr západnému umeniu (snímanie z kríža, kladenie do hrobu).⁸⁷ V súlade so zaužívanou praxou nie sú jednotlivé výjavy chronologicky zoradené a nerešpektujú historický sled udalostí. Táto nadčasovosť bola typická pre východnú ikonografiu aj v Karpatoch.⁸⁸ Ešte dodáme, že

⁸⁵ MIRKOVIČ, Lazar. *Pravoslávna liturgika – I.* Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 1994, s. 92.

⁸⁶ MIRKOVIČ, Lazar. *Pravoslávna liturgika – I.* Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 1994, s. 92.

⁸⁷ TKÁČ, Štefan. *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku.* Bratislava : Tatran, 1980, s. 71 a 256.

⁸⁸ TKÁČ, Štefan. *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku.* Bratislava : Tatran, 1980, s. 25 – 26.

v Uličskom Krivom sa v tamojšom drevenom chráme nachádza takmer rovnaké dielo, ktoré vzniklo v roku 1834. Podľa rukopisu a kompozície by mohlo ísť o rovnakého autora ako v Novej Sedlici.⁸⁹

Legenda k ikone Utrpenie Krista:

- 1 Posledná večera Krista s učeníkmi
- 2 Umývanie nôh učníkom pri večeri
- 3 Modlitba Ježiša v záhrade Getsemani
- 4 Judášova zrada – zajatie Ježiša
- 5 Odsúdenie Ježiša židovskou Veľradou (Sanhedrinom)
- 6 Ježiš pred Pilátom Pontským
- 7 Ježiš pred Herodesom Antipasom
- 8 Bičovanie Ježiša, Pilát si umýva ruky
- 9 Hanobenie vojakmi na nádvorí pevnosti Antónia
- 10 Ježiš odsúdený davom (Ecce homo)
- 11 Krížová cesta
- 12 Ukrižovanie
- 13 Smrť Ježiša na kríži (Golgotha)
- 14 Snímanie z kríža
- 15 Kladenie do hrobu

15	13	8
14		12
2	11	10
1		7
3	5	9
4		6

Záver

Hoci sa z pôvodnej výzdoby kostola zachovali takmer všetky dôležité ikony, osud niektorých nie je doposiaľ známy. Príkladom je ikona patróna, sv. archanjela Michala, ktorú v súčasnosti v expozícii nahrádza obraz Matky Božej z iného ikonostasu, zjavne výtvarne i štýlovo odlišná. Rovnako nie je známe miesto, kde skončila svoju púť pôvodná ikona Poslednej večere Pána, ktorá je umiestnená nad Cárskymi dverami (vystavovaná je analogická kópia – práca reštaurátora múzea). Ikonu Posledného súdu pochádzajúcu z Novej Sedlice (17. stor.) ako aj ikonu sv. Juraja, pochádzajúcu rovnako z Novej Sedlice, má vo svojich zbierkach Národná galéria v Bratislave. Ďalšie dve ikony sa nachádzajú v SNM - Múzeu ukrajinskej kultúry vo Svidníku. Ide o chrámovú ikonu sv. Michala archanjela z druhej polovice 17. storočia a ikonu Bohorodičky – Hodegetrie, taktiež z druhej polovice 17. storočia. Obe ikony boli pôvodne umiestnené v chráme sv. Michala archanjela v Novej Sedlici

⁸⁹ TKÁČ, Štefan. *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 71.

a pochádzajú z dielne Majstra ikonostasov z okolia Slavska.⁹⁰ Známa je tiež ikona sv. Michala archanjela s výjavmi jeho činov, zaradovaná do 16. storočia, ktorá je v zbierkovom fonde Šarišskej galérie v Prešove.⁹¹ Aký osud stihol zvyšok pôvodného mobiliáru, nie je zatiaľ známe. Že sa však vráti do svojho pôvodného interiéru, je len málo pravdepodobné.

RESUMÉ

Príspevok sa venuje jednému z drevených sakrálnych objektov, ktorý sa stal súčasťou cirkevných dejín Slovenska, v jeho najvýchodnejšej časti. V roku 1764 bol v Novej Sedlici postavený drevený kostolík sv. Michala archanjela (dnes okres Snina) a ktorý bol v sedemdesiatych rokoch minulého storočia rozobratý a prevezený do Humenného, vtedy okresného mesta. Jeho transferom sa začal projekt na zachranu vzácnej ľudovej architektúry, ktorá už len torzovite zostávala po prestavbe nášho vidieka na jednotlivých lokalitách a ktorého konečným výsledkom bol vznik Expozície ľudovej architektúry a bývania v Humennom – skanzenu, ktorý je spravovaný Vihorlatským múzeom v Humennom. Drevené sakrálne stavby sa síce vyskytujú takmer všade vo svete, ale tie z Karpát majú svoje špecifické historické pozadie a osobitný architektonicko-umelecký výraz. Práca vykresľuje historickú dobu a konfesionálne pozadie vzniku stavby, kedy sa usadenému obyvateľstvu po valašskej kolonizácii vytvárali aj podmienky pre duchovný život zviazaný s východným byzantsko-slovanským obradom. Príspevok sa zaoberá popisom architektúry stavby, jej členením a konštrukciou, ako aj pozoruhodnou výzdobou interiéru. Je všeobecne známe, že drevené sakrálne objekty kresťanov východného obradu ukrývajú vzácne ikonostasy, ktoré sú odzrkadlením estetického a výtvarného cítenia našich predkov. V súvislosti s náboženským životom sa v Karpatskej oblasti vytvorili streiská, ktoré po veľmi dlhú dobu tvorili ikony zdobiace chrámy v celom širšom regióne Karpát, takže neprekvapuje, že na našom území nachádzame aj práce z dielní z Poľska či Zakarpatska (Ukrajiny). Príspevok sa venuje štrukturálnemu popisu ikonostasu a pri jednotlivých ikonách sa snaží o analýzu zobrazených postáv z hľadiska ikonografického i cirkevno-dejinného. Prácu dopĺňa niekoľko originálnych ilustrácií, ktorých úlohou je bližšie sprostredkovať opisované pamiatky a priblížiť ich čitateľovi.

SUMMARY

This article deals with one of the wooden sacral objects which were part of the ecclesiastical history of Slovakia in its easternmost part. In 1764, the wooden church of Saint Michael the Archangel was built in Nová Sedlica (today the Snina region).

⁹⁰ GREŠLÍK, Vladislav. *Ikony 17. storočia na východnom Slovensku*. Prešov : Akcent Print, 2002, s. 65 a 67.

⁹¹ TKÁČ, Štefan. *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 37, 102 – 105, 232 – 233.

In the 70's of 20th century the church was dismantled and moved to Humenné, the then centre of the region. Its relocation represented the beginning of a project to preserve precious folk architecture which was at that time present only partially in the countryside. As a result of this project, the Exposition of folk architecture and living within the Vihorlat museum in Humenné was established. Although wooden sacral objects are present all over the world, those in Carpathians are unique in terms of their specific historical context and architectural-artistic expression. This work describes the historical era and confessional background of the origins of the aforementioned wooden church. After the Walachian colonization, the settled population could benefit from spiritual life tied with the Eastern, Byzantine-Slavic rite. This article analyzes the architecture of the building, its composition and construction and also its precious inner decorations. It is widely known that wooden sacral objects of Eastern Christians contain iconostases which are regarded as reflections of aesthetical and artistic life of our ancestors. Concerning religious life in the Carpathian territory, they created multiple centres which for a very long time produced icons decorating many temples in the further afield of the Carpathian Mountains. Therefore it is no surprise that we can find works from Poland or Transcarpathia (Ukraine) on our own territory. The article also analyzes the structural composition of iconostases and the characters depicted in the icons from the iconographic and religious-historical point of view. Moreover, the work is enriched by a few original illustrations to help the reader to become even more familiar with the presented topic.

Adresa autora:

PhDr. Miroslav Strakoš
Vihorlatské múzeum Humenné
Nám Slobody č. 1, 066 01 Humenné
e-mail:mirostra59@gmail.com

ODRAZ DOBY V DÍLE KARLA REBANA

Pavína Moučková

KAREL REBAN'S WORK AS A REFLECTION OF HIS TIME

Abstract: This contribution on the remarkable Karel Reban (1892 – 1957), a prominent personality within the ranks of the canons of the Chapter of St. Nicholas in České Budějovice. For many years he served as a teacher in the clerical seminary, devoted his life to charity and was also an exceptionally prolific writer and theologian. Reban can be counted among the first representatives of the Liturgical Movement in Czech lands. The aim of this contribution will thus be to showcase Karel Reban's theological writings viewed in the context of the societal, cultural, political and religious changes occurring in his time. The disappearance of the Habsburg monarchy and the events of the World Wars and the rise of the communist regime also had an impact on the function of the cathedral chapter in České Budějovice and on the lives of its canons. With changes in politics, the function of the cathedral chapter also changed and canons had to endure various forms of political persecution. The canons from České Budějovice were also impacted by the events surrounding the seminary in České Budějovice, where most of them were taught. The seminary was closed on 22th October 1943 and the building was seized by the bureau of provisions. The canons who taught there had no one to teach. After the World War II., the seminary was re-opened and its operations were immediately resumed. However, this period only lasted five years, as in 1950, the seminary was closed down by the regime and the building seized.

Keywords: Karel Reban. Society. St. Nicholas Cathedral Chapter. Theology. Twentieth century.

Úvodem

Karel Reban (1892 – 1957),¹ kanovník českobudějovické katedrální kapituly, byl velice aktivním spisovatelem. Psal jak odborné studie, tak náboženské články pro veřejnost. Jejich počet dosahuje téměř pěti set. Karel Reban se snažil zpřístupnit složité teologické věci i laikům, chtěl, aby porozuměli liturgii a aby ve víře vychovávali své děti a upřímně jí žili. Psal o svátcích liturgického roku (*Vánoce, úvaha liturgická* v časopisu *Mládeži československé*, v roce 1917 – 1918) a snažil se, aby je lidé správně dodržovali. Psal o různých světcích (například *Svatého Františka odkaz naší době*,

¹ KADLEC, Jaroslav. *Českobudějovická diecéze*. České Budějovice : Sdružení sv. Jana Neumanna, 1995, s. 59.

publikovaný v Hlasu lidu roku 1926) a osobnostech (například *Filosofický odkaz Emanuela Rádla* v periodiku Katolík z roku 1946). Je možné zařadit do tohoto výčtu i několik Rebanových rozhlasových promluv a různé cykly neotištěných přednášek.²

Reakce Karla Rebana na společenské, kulturní a náboženské proměny společnosti

Rebanovo dílo ovlivnily samozřejmě politické události,³ jak již bylo řečeno v úvodu, ale také společenské a kulturní proměny obyvatelstva českých zemí. Některé proměny velmi prožíval, což můžeme vyčíst z jeho primárního díla a také ze svědectví jeho osobního deníku.⁴ Často se věnoval problematice kněžského dorostu, protože od dvacátých let 20. století bylo v kněžských seminářích velmi málo studentů. Karel Reban této problematice věnoval některá svá pojednání. Za všechny jmenujme *Naše hlavní bolest, nedostatek kněžských povolání*, z roku 1923. Dále *Více kněží, více dělníků na vinici Páně*, otištěný v Lidových listech roku 1937. A polemický článek v Kvatembrovém věstníku z roku 1947, *Čím vzniká a čím se ztrácí povolání ke kněžství*.⁵ V jeho díle se nutně musela odrazit i jeho další činnost. Od roku 1922 vedl mariánskou skupinu bohoslovců a taktéž spolek katolických učitelů a učitelek. Byl jednatelem ústředního výboru katolického školství, vytvořil Katolickou akci a byl jejím ředitelem v letech 1928 – 1948. Taktéž dal podnět ke konání diecézního eucharistického kongresu, který následně také řídil. Konal se 13. – 15. srpna 1927. Věnoval se i sociální práci – byl duchovním rádcem odborové organizace dělnictva tabákové továrny. Byl také jednatelem ústředního výboru katolického školství. Roku 1935 se zasloužil o to, že se konal celorepublikový sjezd katolíků v Praze. Věnoval se práci ve vzdělávacím spolku a dával exercicie pro laiky, jak je možné číst ve výčtu jeho funkcí.⁶ V souvislosti s tímto zde jmenujme jeho další díla, například články a pojednání z oboru pastorálky. Z tohoto oboru Karel Reban také často přispíval do časopisu *Svatá Eucharistie*. Například studiemi *Pastorační cíle doby poválečné* (1919), *Příspěvek k otázce moderní pastorace* (1922), *Kněz a naše doba* (1937), *O tom, kterak učíme modlitbě* (1918), dále například do periodika *Na hlubinu* příspěvek *Jak píše o kněžích jejich přátelé* (1941), a do *Časopisu katolického duchovenstva* *Změněná duševní situace a důsledky pro pastorační* (1934) a úvaha *Čeho potřebujeme? Náměty a programy* z roku 1943.⁷

² Archiv Biskupství českobudějovického. České Budějovice (dále jako ABI). *Složka Monsignore Reban*. Soubor díla Karla Rebana.

³ K problematice politických změn v regionu se věnuje Martin Weis ve svých studiích. Například WEIS, Martin. *Josef Hlouch: pastýř a homiletik*. V Praze: Vyšehrad, 2016. *Církevní dějiny*. A například WEIS, Martin. Ty ještě věříš, soudruhu? *Studia Theologica* 1/2009, s. 60 – 69.

⁴ ABI. *Složka Monsignore Reban*. Osobní deník Karla Rebana.

⁵ ABI. *Složka Monsignore Reban*. Soubor díla Karla Rebana.

⁶ ABI. *Složka Monsignore Reban*. Osobní deník Karla Rebana. Dále KADLEC, Jaroslav. *Českobudějovická diecéze*. s. 59, 66 – 74.

⁷ ABI. *Složka Monsignore Reban*. Soubor díla Karla Rebana.

Dalším celkem mohou být Rebanovy práce a pojednání o Katolické Akci: opět je možné jmenovat jeho příspěvky do periodika *Na hlubinu* – *Nový katolík* (1944), *Svatý lid* (1945), *Církev a lid* (1940), *Laik a církev* (1940). Dále například *Katolická Akce a liturgické hnutí* ve Sborníku I. liturgického týdne v Emausích z roku 1933. A další pojednání *Katechese- výchovou ke Katolické Akci*, v časopisu *Logos* z roku 1947. A ve Farním věstníku českobudějovickém příspěvek *Proč se musí katolík zajímati o Katolickou Akci?* (1932).⁸

Dále se Reban věnoval pedagogickým článkům, protože zde vycházel přímo ze své praxe vyučujícího. Tomu odpovídá množství příspěvků a studií z pedagogiky a školství. Věnoval své články výchově dětí, mládeže, chlapců i dívek (například článek *Mravní cíle výchovy mužské a ženské osobnosti v revue Život* z roku 1934), také psal příspěvky o rodinné výchově (článek *Výchova rodinná, veliký pedagogický problém*, který byl publikován ve Vychovatelských listech roku 1941) a o školství jako takovém (například studie *Československá škola a jak ji pojmají katolíci* ve sborníku *Dobrá cesta* roku 1938) a školským zákonům. Z jeho díla je patrné, že ani tělesná výchova mu nebyla cizí, věnoval jí několik článků a studií, například jsou to články: *Mravní a kulturní základy tělesné výchovy* ve Věstníku katolického učitelstva z roku 1924. Anebo *Tělesná výchova v skutku výchovou* ve Vychovatelských listech v roce 1933. A dále zajímavé pojednání *Tělesná výchova ve světle katolické morálky* (publikováno opět ve Věstníku katolického učitelstva roku 1931/1932).⁹

Reakce Karla Rebana na rozvoj liturgického hnutí

Nyní si přiblížíme stěžejní zájem Karla Rebana, totiž liturgiku a s tím jeho přispění k rozvoji liturgického hnutí v českých zemích. Liturgických prací napsal Karel Reban velké množství, protože liturgika patřila k jeho hlavnímu zájmu. Často přispíval do časopisu *Na hlubinu*, kde během let publikoval třicet tři příspěvků.¹⁰ Za všechny jmenujme aspoň několik z nich – *Modlitba liturgická individuální* (1927), *Liturgické prožití neděle* (1927), *Liturgické posvěcení všedního dne* (1927), *Liturgické posvěcení času* (1935), *Liturgické posvěcení místa* (1935), *Liturgické posvěcení práce* (1935), *Liturgické posvěcení rodiny* (1935). Jak již bylo uvedeno výše, Karel Reban byl také pravidelným autorem periodika *Časopis katolického duchovenstva*,¹¹ kde z liturgických příspěvků jmenujme článek *Liturgická obnova v našem lidu* (1926).

⁸ ABI. *Složka Monsignore Reban*. Soubor díla Karla Rebana.

⁹ ABI. *Složka Monsignore Reban*. Soubor díla Karla Rebana.

¹⁰ NEKVINDA, Libor. *Na hlubinu 1926 – 1948: bibliografie revue pro duchovní život*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2000. Prométheus (Gaudeamus), s. 216 – 217.

¹¹ V ČKD můžeme vnímat pestrost metodologických přístupů k liturgice, které se časově prolínají a jsou stále aktuální. Tento časopis byl koncipován jako kněžské periodikum se vzdělávacím, osvětovým, jazykovým a kulturním charakterem. Po celou dobu jeho existence můžeme sledovat různé přístupy k liturgice, avšak nejvýznamnější články jsou ty teologicko-liturgické, které se hlouběji zamýšlí nad liturgií a snaží se ji vnímat jako primární objekt teologického zkoumání. Srov. Kopeček, Pavel. *Liturgické hnutí v českých zemích a pokoncilní reforma*, s. 118.

Dále *Liturgie, obnova života náboženského* (1943). A například ještě příspěvek s názvem *Správné stanovisko k liturgickému hnutí* z roku 1945. Dále je možné zmínit článek v periodiku Logos z roku 1947 – *Mladá duše jde k Bohu liturgií*. A příspěvek podobného ladění – *Naším laikům, nejkrásnější pojítka mezi Bohem a lidmi* z roku 1944, který publikoval v periodiku Na hlubinu. A *Liturgie, obnova života náboženského* v ČKD roku 1943. Článek *Skrytý poklad*, který vyšel v revue Život¹² na jaře 1924, kde Karel Reban nastínil zásadní myšlenky počátků liturgického hnutí v českých zemích. Je možné zmínit také mnoho rozhlasových promluv, které se většinou vázaly k liturgickému roku. Ve svých liturgických pojednáních uvádí, jak by se měla liturgie správně uvádět do praxe – byly by to například liturgické katecheze pro děti, mládež a dospělé, dále vydáváním učebnic, praktickým nácvikem chování v kostele, poznávání liturgie skrze důstojné slavení liturgických slavností, skrze umění, hudbu a zpěv a hlavně prožíváním liturgie.¹³ Například v již zmíněném periodiku Logos, kde v roce 1947 Karel Reban publikoval článek *Mladá duše jde k Bohu liturgií*, se Reban zamýšlí nad tím, jak je důležité již děti mezi šestým a patnáctým rokem správně vést k prožívání liturgie a získat je pro náboženský život. Zajímavá je zde jeho úvaha, že velké změny, které zacházejí příliš daleko a chtějí vytvářet v liturgii novoty stůj co stůj, přímo škodí rozvoji liturgickému hnutí. Spíše by měla liturgika s náboženskou výchovou spolupracovat, aby správně plnila své poslání.¹⁴ V článku *Skrytý poklad*, který byl inspirací i pro další Rebanovy práce, se věnuje problematice návratu k liturgii pomocí reformy a krásu liturgie označuje jako skrytý poklad a rozkvět života. Reban zde zdůrazňuje, že liturgické hnutí nesmí zůstat omezené na kroužek vyvolenců, ale musí se stát majetkem a životem všech katolíků, kteří náboženství prožívají.¹⁵ Postoj Karla Rebana k liturgickému hnutí je poměrně jednoznačný. Nazývá jej na mnoha místech liturgickou obnovou.¹⁶ Karel Reban nabádá k praktickému jednání, jak bylo již výše řečeno. Poučovat v liturgii, správně liturgii pro věřící vykonávat, sdružovat věřící k následování a k aktivní účasti na liturgii.¹⁷ Tímto svým doporučením se Karel Reban přiblížil doporučením druhého vatikánského koncilu O posvátné liturgii. Dále se Reban zamýšlí nad tím, jak prožívá běžný věřící liturgii a zda jí rozumí. Zmiňuje, že mnoho katolíků sleduje dění v kostele bez zájmu, bez správného porozumění a proto je třeba posílit zájem lidu o posvátnou liturgii, čemuž právě liturgické hnutí dělá obrovskou (Reban přímo

¹² REBAN, Karel. *Život: časopis volných vědomostí duchovních a časových názorů na život a účel jeho*. V Moravské Ostravě: Ferdinand Kučera, 1924.

¹³ REBAN, Karel. *Mladá duše jde k Bohu liturgií*. Logos. 1947, s. 412; REBAN, Karel. *Liturgická obnova v našem lidu*., ČKD, 1926/1, s. 73, cit dle: <http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=16259> (2018)

¹⁴ REBAN, Karel. *Mladá duše jde k Bohu liturgií*. Logos. 1947, s. 410.

¹⁵ REBAN, Karel. *Skrytý poklad*. *Život: časopis volných vědomostí duchovních a časových názorů na život a účel jeho*. pp. 126 – 127.

¹⁶ REBAN, Karel. *Liturgická obnova v našem lidu*, ČKD, 1926/1, s. 73.

¹⁷ REBAN, Karel. *Liturgická obnova v našem lidu*, ČKD 1926, s. 72 – 79.

píše samaritánskou) službu.¹⁸ Reban se dále věnoval tomuto tématu také v článcích publikovaných v ČKD, jak již bylo řečeno výše. Jde o tyto články: *Liturgická obnova v našem lidu*,¹⁹ *Liturgie, zdroj náboženské obrody*,²⁰ *Čeho potřebujeme*,²¹ *Správné stanovisko k liturgickému hnutí*.²²

V článku *Liturgie: zdroj náboženské obrody*, obhazuje Reban liturgické hnutí a podává definici liturgie a teologicky vysvětluje význam a smysl liturgie, a to ještě před vydáním první liturgické encykliky papeže Pia XII. *Mediator Dei*. Reban zde definuje liturgii jako výkon Kristova kněžství.²³ „*Liturgie dává dosažení cíle primérního, oslavy Boží, i cíle sekundérního, posvěcení duší i veškerého života.... Nejvlastnějším účelem, obsahem i účinkem liturgie jest oslava Boží, kterou se naplňuje podstatný smysl veškerého náboženství, adorace, theocentrika, zasvěcení a obětování všeho Bohu. ...Liturgie naplňuje své nejvyšší poslání, totiž oslavu Boží, tím, že jejím původcem a zdrojem účinnosti, její vlastní silou jest Ježíš Kristus, a to skrze církev: liturgie je výkonem věčného kněžství Ježíše Krista.*“²⁴

V dalším příspěvku *Čeho potřebujeme*,²⁵ apeluje Karel Reban na pedagogiku, morální teologii a asketiku, aby vychovala ideál nového křesťana jako služebníka Božího a spolubratra svých bližních v následování Ježíše Krista. Pedagogiku zde označuje za Popelku mezi vědami, které navazují na teologii a přitom právě pedagogika má nejkrásnější úkol – vypěstovat křesťana. Reban v tomto místě také hovoří o apologetice, jejímž cílem je odstraňovat nedůvěru a předsudky, také o pastoraaci a v neposlední řadě o možnostech, které mají básně, hudba, dramatizace a výtvarné umění na rozvíjení duchovní stránky lidí i mimo chrám. Na závěr Reban shrnuje, že tento seznam svatých povinností může přispět k pokřesťanstění života.

V článku *Liturgická obnova v našem lidu* z roku 1926 hned na začátku Karel Reban uvádí, co vlastně znamená pojem liturgické hnutí. „*Liturgickým hnutím nazýváme potom ono rodící se živější vědomí sounáležitosti duší k Církvi a úsilí spojit se v bohoslužbě osobní s bohoslužbou Církve.*“²⁶ Liturgické hnutí má podle Rebana opodstatnění pouze tehdy, pokud obnovuje nábožensko-mravní život, pokud působí k rozkvětu, prohloubení a zesílení života duchovního a křesťanské askeze. Proto považuje za vhodnější označení spíše liturgická obnova, tedy obnova liturgií, neboli

¹⁸ REBAN, Karel. *Liturgická obnova v našem lidu*, ČKD, 1926/1, s. 72-79. Reban, Karel. *Skrytý poklad. Život: časopis volných vědomostí duchovních a časových názorů na život a účel jeho*, s. 123.

¹⁹ REBAN, Karel. *Liturgická obnova v našem lidu*, ČKD, 1926/1, s. 72 – 79.

²⁰ REBAN, Karel. *Liturgie: zdroj náboženské obrody*, ČKD, 1943/3, s. 140 – 146, cit dle:

<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=22947> (2018)

²¹ REBAN, Karel. *Čeho potřebujeme?*, ČKD, 1943/4, s. 211 – 215, cit dle:

<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=22968> (2018)

²² REBAN, Karel. *Správné stanovisko k liturgickému hnutí (LH)*, ČKD, 1945/1, s. 29 – 31, cit dle:

<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=21996> (2018)

²³ KOPEČEK, Pavel. *Liturgické hnutí v českých zemích a pokoncilní reforma*, s. 125 – 126.

²⁴ REBAN, Karel. *Liturgie: zdroj náboženské obrody*, ČKD, 1943/3, s. 140 – 146.

²⁵ REBAN, Karel. *Čeho potřebujeme?*, ČKD, 1943/4, s. 211 – 215.

²⁶ REBAN, Karel. *Liturgická obnova v našem lidu*, ČKD, 1926/1, s. 72 – 79.

obnova prostřednictvím liturgie. Abychom došli svého cíle a prakticky věřícímu lidu přiblížili církevní liturgii, je nutné vykonávat tři věci: poučovat o liturgii, liturgii pro lid konat a sdružovat věřící k následování, přivést je k aktivní účasti na liturgii. Opět zde formuluje názor, že nejprve je nutné o liturgii poučovat, počínaje již katechezí u dětí. Uvést mladého křesťana do krásy posvátné liturgie. Co se týče katecheze, často připomíná nedostatek dobrých nových učebnic liturgiky a nové literatury vůbec, zvláště pro mládež, které by respektovaly i didaktický a pedagogický cíl.²⁷ Reban také často připomíná, že český lid miluje obřady, které člověka připoutají nejdříve jeho smysly a teprve potom probouzejí myšlenky a úvahy. K tomuto přímo citujeme: „*Všimněme si, jak se chová katolík v kostele! Nedovede sledovati mše sv., zdá se mu býti podivnou mimikou, jest mu nesrozumitelnou řečí např. Obřad křtu sv., křesťanského pohřbu a pod. Tupě, chladně a bez zájmu je přítomen bohoslužbě, a právě proto, že je mu tak cizí a vzdálená, ji tak ochotně vynechává a zanedbává. Lhostejnost tuto lze překonati toliko probuzením zájmu, a ten dostaví se jistě, jakmile katolík bude poučen o smyslu a kráse naší liturgie.*”²⁸ A dále: „*Byli bychom šťastni, kdybychom dnes mohli dáti lidu do ruky modlitební knihu s pobožností mešní, odpolední, ranní a večerní, které by připomínaly ve zjednodušené formě nejdůležitější formuláře mešní, nešpory, primu i kompletář.*”²⁹ Tímto vším řečeným dle svých slov nastiňuje první stadium liturgického hnutí u nás, tedy stadium příprav. Dále uvádí důležitost péče o liturgické místo, jeho čistý, vkusný a důstojný vzhled. Nebrání se však moderním prvkům, pokud budou ve shodě s liturgií. Dalším důležitým prvkem je pro Rebana liturgický jazyk. Zde uvádí požadavek liturgického hnutí na co nejvíce pobožností v mateřských jazycích, ale také obhajuje latinu jakožto nedotknutelný liturgický jazyk při nejpodstatnějších liturgických úkonech. Zatímco v individuálních pobožnostech doporučuje co nejvíce zařazovat mateřský, živý jazyk.³⁰ Na závěr se ještě zmiňuje o liturgické propagační práci. Opět zmiňuje výchovu na účasti k liturgii a výchovu k liturgickému společenství, a to zejména přednáškami, četbou a výkladem textů a rozhovory. Reban odkazuje na pražské Emauzy, které by mohly a měly se stát kolébkou liturgické obnovy v naší republice. Ve zmíněných Emauzích probíhaly (podle vzoru zahraničí) cykly přednášek o liturgii, a to v letech 1926, 1928, 1933. Zde měl Karel Reban referát na téma vztah liturgického hnutí a katolické akce.³¹

Reakce Karla Rebana na historická výročí

Karel Reban reagoval na různé historické události a výročí významných historických osobností. Často psal o J. V. Jirsíkovi, který byl jeho vzorem. Jmenujme na-

²⁷ REBAN, Karel. *Liturgická obnova v našem lidu*. ČKD, 1926/1, s. 74.

²⁸ Cit. REBAN, Karel. *Liturgická obnova v našem lidu*. ČKD, 1926/1, s. 74.

²⁹ REBAN, Karel. *Liturgická obnova v našem lidu*. ČKD, 1926/1, s. 76.

³⁰ Cit. REBAN, Karel. *Liturgická obnova v našem lidu*. ČKD, 1926/1, s. 77.

³¹ KOPEČEK, Pavel. *Liturgické hnutí v českých zemích a pokoncilní reforma*, s. 150 – 152.

příklad *Památce Jirsíkově* v Hlasu lidu roku 1923. Dále pak *Jan Valerián Jirsík, obnovený obraz*, což je vzpomínkový článek, který vyšel ke čtyřicátému výročí úmrtí biskupa Jana Valeriána Jirsíka (1923). Tento článek vyšel přepracovaný jako samostatná brožura roku 1933. Svá pojednání věnoval Reban některým historickým osobnostem, například napsal vzpomínkový text na biskupa Šimona Bártu, na monsignora Antonína Melku, na Msgre. Josefa Brennera (drobný článek *K úmrtí Msgre. Josefa Brennera*) a na další osobnosti nejen z historie Českých Budějovic. Například *Jindřich Šimon Baar a jeho dílo*. Tento příspěvek byl uveřejněn v roce 1919 v několika literárních periodikách a brožurkách, u příležitosti padesátého výročí narození tohoto spisovatele. Můžeme jmenovat další historický příspěvek Karla Rebana- brožurku *Eliška Přemyslovna*,³² což je kratší dílko o dvaceti dvou stranách, které napsal Karel Reban k šestistému výročí úmrtí této české královny – zemřela dne 28. září roku 1330.

Již zmíněný článek *K úmrtí Msgre. Josefa Brennera* byl uveřejněn v časopise Českého katolického duchovenstva. Karel Reban v tomto nekrologu píše o svém příteli, českobudějovickém rodákovi, který byl pamětníkem biskupa Jirsíka. Josef Brenner³³ se narodil 7. února 1852 v Českých Budějovicích a byl české národnosti. Ordinován byl 18. července 1875. Kanovníkem se stal 15. srpna 1908. Působil jako kapitulní vikář (od 10. února 1920), generální vikář (od 21. dubna 1921), kustod (od 2. ledna 1913), kapitulní děkan (od 21. června 1913), také působil jako apoštolský protonotář (od 23. července 1924). Byl farářem v Hojsově Stráži (1. července 1886) a v Rejštejně (od 25. listopadu 1888). Byl významný homiletický spisovatel. Zemřel 23. července 1924. Reban popisuje jeho život, literární činnost a velikou oblibu jeho osoby mezi lidem i klérem: „*Trpělivě, svědomitě a laskavě nesl břímě svých přčetných povinností, jsa nevtíravým, ale výmluvným vzorem mravenčí pile a hluboké skromnosti. Zasluby jeho o diecézi jsou veliké. Těšil se neobyčejné úctě a důvěře kléru, neboť byl představeným se srdcem otcovským. O jeho mimořádných duševních schopnostech svědčí nejen úžasná jeho pracovitost v úřadě, nýbrž i ochota, s níž se uvoloval ke každé dobrovolné práci a oběti.*“³⁴

Dalším dílem, které si přiblížíme, je spis o J. V. Jirsíkovi,³⁵ kterého měl Karel Reban ve velké oblibě, jak již bylo řečeno výše. Spis podobného znění vyšel ke čtyřicátému (1923) a také k padesátému (1933) výročí úmrtí tohoto českobudějovického biskupa. První řádky Reban věnuje Jirsíkovu životopisu, jeho rodině, školním

³² REBAN, Karel. *Eliška Přemyslovna*. Praha : Svaz československých katolických žen a dívek, 1930.

³³ KADLEC, Jaroslav. *Českobudějovická diecéze*. České Budějovice: Sdružení sv. Jana Neumanna, 1995, s. 59.

³⁴ REBAN, Karel. *K úmrtí Msgre. Josefa Brennera*. ČKD, Drobné články a zprávy, s. 549 – 550.

³⁵ K J.V.Jirsíkovi se můžeme více dočíst v aktuálních studiích Rudolfa Svobody. Například. SVOBODA, Rudolf. *Velký koncil na malém městě: první vatikánský koncil, Jan Valerián Jirsík a České Budějovice v letech 1869-1870*. V Praze : Vyšehrad, 2016. Církevní dějiny. A dále.

SVOBODA, Rudolf – KAMENOVÁ, Soňa – NOVOTNÁ, Radka. The Life And Theological Work of Jan Valerián Jirsík – Actual State of Research Issue, *Notitiae historiae ecclesiasticae* 1/2013, s. 15 – 19.

rokům a prvním létům kněžské činnosti. Dále se věnuje Jirsíkovu dílu, kde píše: „*Svémi knihami způsobil velmi mnoho dobrého a o českou populární literaturu náboženskou zasloužil se měrou vynikající.*“³⁶ V dalším oddíle s názvem *Pastýř duší* se Reban věnuje Jirsíkovu působení na biskupském stolci, na kterém mu bylo dopřáno působit třicet dva let. Dále popisuje Jirsíkovu činnost, která souvisí s kněžským seminářem, ukazuje jeho snahu obnovit církevního ducha mezi kněžstvem a věnuje se jeho vizitačním apoštolským cestám po diecézi. Další oddíl popisuje Jirsíka jako politika a jako vlastence. Největší prostor však dal Reban Jirsíkovu působení na poli školství. Protože díky jeho neúnavné činnosti bylo v Českých Budějovicích založeno české gymnázium, které dnes nese v názvu jeho jméno. Na závěr tohoto pojednání Reban krásně vystihuje Jirsíkovu charitativní činnost: „*Byl štědrý dobrodinec, v pravdě otec chudých a sirotků a dostalo se mu též dojemných důkazů lásky od chudiny, již byl miláčkem.*“³⁷

Závěrem

V tomto příspěvku jsme si krátce představili život a dílo českobudějovického kanovníka Karla Rebana, s přihlédnutím na události, které jeho psanou tvorbu ovlivnily. Karel Reban byl velmi aktivní spisovatel, čemuž odpovídá i rozsah jeho literárních příspěvků, z nichž některé jsme si v tomto příspěvku ve stručnosti přiblížili.

RESUMÉ

Problematika předkládaného příspěvku se týká teologického díla a osobnosti Karla Rebana (1892 – 1957). Karel Reban, kanovník českobudějovické katedrální kapituly, byl jednou z nejvýznamnějších osobností kapituly první poloviny 20. století. Byl velmi plodný spisovatel, věnoval se charitativní práci a samozřejmě výuce v kněžském semináři. Můžeme ho zařadit mezi první představitele liturgického hnutí u nás, jak ukazuje ve své publikaci *Liturgické hnutí v českých zemích a pokoncilní reforma* Pavel Kopeček. Karel Reban působil v kněžském semináři, později byl jeho rektorem. Vedl přednášky z mnoha teologických disciplín, z asketiky, sociologie, pedagogiky, pastorální teologie a katechetiky. Byl velice pohotový řečník a řídil také katechetická a homiletická praktická cvičení. K jeho dalším činnostem nesmíme opomenout zmínit, že vedl od roku mariánskou skupinu bohoslovců a taktéž spolek katolických učitelů a učitelek. Byl jednatelem ústředního výboru katolického školství, vytvořil Katolickou akci a byl jejím ředitelem v letech 1928 – 1948. Taktéž dal podnět ke konání diecézního eucharistického kongresu, který následně také řídil (13.-15.8.1927). Věnoval se i sociální práci, byl duchovním rádcem odborové organi-

³⁶ REBAN, Karel. *Jan Valerián Jirsík: obnovený obraz ku padesátému výročí smrti Jirsíkovy / podává Karel Reban.* V Českých Budějovicích : Nákladem Českého tiskového spolku, 1933. 32 s., [1] l. obr. příl.

³⁷ REBAN, Karel. *Jan Valerián Jirsík: obnovený obraz ku padesátému výročí smrti Jirsíkovy / podává Karel Reban.* V Českých Budějovicích : Nákladem Českého tiskového spolku, 1933, s. 23.

zace dělnictva tabákové továrny. Byl také jednatelem Ústředního výboru katolického školství. Roku 1935 se zasloužil o to, že se konal celorepublikový sjezd katolíků v Praze. Věnoval se práci ve vzdělávacím spolku a dával exercicie pro laiky. Karel Reban jako pedagog ovlivnil například Vladimíra Boublíka, Karla Flossmana, Jaroslava Kadlece, Miloslava Vlka. Díky svému všestrannému působení se stal velmi známým v celé diecézi a díky neúnavné teologické činnosti i u odborné veřejnosti v celé zemi. Karel Reban byl velmi aktivní spisovatel, psal pojednání a články z pastorální teologie, liturgiky, homiletiky, vychovatelství, asketiky, byl autorem mnoha náboženských článků pro veřejnost. Psal také recenze a kritiky na díla z různých oborů, zvláště z pedagogiky a teologie, překládal z němčiny a francouzštiny články teologické, reflektivní a výchovné.

SUMMARY

This contribution is concerned with the theological work and the personality of Karel Reban (1892 – 1957). Karel Reban, who was the canon of the Cathedral Chapter of České Budějovice, was the most prominent personalities within the chapter during the first half of 20th century. He was a very prolific author, was also active in charity and taught at the seminary. He can be considered one of the first representatives of the Liturgical Movement in this country, as Pavel Kopeček demonstrates in his publication *Liturgické hnutí v českých zemích a pokoncilní reforma*. Karel Reban worked at the seminary and later became its rector. He gave lectures on various theological disciplines – ascetics, sociology, pedagogy, pastoral theology and catechism. He was a very nimble orator and also coordinated practical exercises in catechism and homiletics. We must not forget to mention his leadership of a Marian group of preachers, as well as a society of Catholic teachers. He was the secretary of the central committee of Catholic education. Reban also founded the *Katolická akce* organisation and served as its director in the years 1928 – 1948. He initiated the Diocesan Eucharistic Congress, which he then also coordinated (13.-15.8.1927). He devoted his time to social work and was the spiritual counsellor for the union organisation of tobacco factory workers. He also served as the secretary of the Central Committee of Catholic Education. In the year 1935 he was instrumental in organising the National Catholic Congress in Prague. He was active in an educational society and provided spiritual exercises for laymen. Karel Reban the pedagogue influenced such people as Vladimír Boublík, Karel Flossman, Jaroslav Kadlec or Miloslav Vlk. His versatile focus made him widely known in the diocese and thanks to his tireless theological work also among the academics across the country. Karel Reban was a very prolific literary author, writing treatises and articles on pastoral theology, liturgy, homiletics, education, ascetics and authored many religious articles for the public. He also wrote reviews and critiques of works in various fields, most

notably in education and theology. Furthermore, he translated theological, reflective and educational articles from German or French.

Adresa autorky:

Mgr. Pavlína Moučková

Teologická fakulta

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Kněžská 8, 370 01, České Budějovice

e-mail:mouckovap@tf.jcu.cz

NIEKTORÉ ASPEKTY DUCHOVNEJ A ODBORNEJ FORMÁCIE KŇAZOV V SPIŠSKEJ DIECÉZE V DOBE BISKUPA JÁNA VOJTAŠŠÁKA

Štefan Angelo Kuruc

SOME ASPECTS OF THE PROFESSIONAL AND THE SPIRITUAL FORMATION OF THE PRIESTS IN THE OF DIOCESE SPIŠ IN THE TIME OF BISHOP JÁN VOJTAŠŠÁK

Abstract: The article retains three aspects of the professional and the spiritual formation of the priests in the Spiš diocese from 20th to 40th years of the 20th century: the basic theological and spiritual formation in diocese priests seminary and the Theological School of the students of theology in Spišská Kapitula, the next after seminary formation of the priests by triennial exams and districtual congregations and preparation of catechists of grammar schools on the basis of general ecclesiastical law and civil law norms and the norms of particular law of diocese.

Keywords: Spiš diocese. Formation of priests. Bishop Ján Vojtaššák.

Spišský kňazský seminár patrilo v Uhorsku medzi semináre s dobrou povestou. Vyšli z neho mnohí vynikajúci kňazi, ktorí sa plne zapojili do spoločenského života¹ (napr. Andrej Hlinka, Štefan Mnoheľ,² Ignác Grebáč-Orlov³), ale aj významné postavy cirkevného života na Slovensku po prvej svetovej vojne (Štefan Mišík⁴). Od-

¹ SKYČÁK, František. Výchova v spišskom kňazskom seminári. In *Spišský kňazský seminár v minulosti a prítomnosti*. Spišská Kapitula, 1943, s. 17.

² Msgr. Štefan Mnoheľ (1876 Novoť – 1944 Poprad) bol slovenský kňaz, politik a publicista. Štefan Mnoheľ bol jedným zo signatárov Martinskej deklarácie z 30. októbra 1918. V rokoch 1939 - 1940 pôsobil ako starosta obce Poprad.

³ Ignác Grebáč-Orlov, vlastným menom Ignác Grebáč (1888 Námestovo – 1957 Ružomberok), bol slovenský rímskokatolícky kňaz, československý politik, medzivojnový poslanec Národného zhromaždenia za Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu, básnik, publicista a prekladateľ.

⁴ Štefan Mišík, tiež Missik (1843 Ondrášová – 1919 Spišská Kapitula) bol slovenský historik, etnograf a cirkevný hodnostár. Od roku 1874 bol správcom farnosti v Hnilci a od roku 1919 pôsobil ako kapitulný vikár v Spišskej Kapitule. V rokoch 1908 – 1919 bol predsedom Muzeálnej slovenskej spoločnosti.

chovanci seminára vždy cítili a zmýšľali s cirkvou a boli zrastení s jej záujmami. Markantne sa to prejavilo po roku 1918, keď nastalo všeobecné uvoľnenie morálky a najmä v Čechách, rozkladné prvky vnikali aj do života duchovenstva.

Od roku 1858 sa obsah prednášok riadil nasledujúcimi predpismi: na všetkých teologických učilištiach v Uhorsku sa musela vyučovať dogmatika, morálka a pastorálka, cirkevné dejiny a kanonické právo, Starý a Nový zákon a hebrejčina. Od hebrejčiny mohol biskup bohoslovcov oslobodiť v prípade, že to uznal za vhodné. Len ak to bolo možné, prednášky boli aj z iných predmetov, napr. patológie, katechetiky. Tento systém prednášok bol aj v spišskom seminári.

S príchodom Dr. Alexandra Párvyho⁵ na spišský biskupský stolec (1904) nastali v seminári významné zmeny. Sám mal vynikajúce vzdelanie a požadoval aj u svojich bohoslovcov patričnú vzdelanostnú úroveň.⁶

Biskup Párvy zostavil nový študijný plán, ktorý sa, bohužiaľ, pre nedostatok profesorov neudržal. Štúdium bolo štvorročné s nasledujúcim usporiadaním: 1. ročník študoval Starý zákon, 2. ročník Nový zákon a oba spoločne fundamentálku a cirkevné dejiny; 3. ročník študoval morálku a 4. ročník pastorálku a oba spoločne špeciálnu dogmatiku a cirkevné právo. Filozofický kurz bol zrušený a 1. a 2. ročník mali týždenne dve hodiny filozofie a po hodine slovenčiny a nemčiny týždenne. Ostatné predmety zostali bezo zmeny.⁷ Párvy ustanovil, že skúšky nebudú po každom semestri, ale len na konci roku. O výsledkoch skúšky neboli klerici informovaní, okrem hodnotenia nedostatočne.⁸

Biskup Vojtaššák o situácii v seminári hovorí: „Keďže na území spišského biskupstva bol značný počet farností nemeckej národnosti, na území diecézy pôsobiaci kňazi museli ovládať nielen slovenčinu, ale i nemčinu. Preto každý svedomitý bohoslovec uznával ako nevyhnutnú potrebu ovládať jeden i druhý jazyk... Koncom devätnásteho storočia sa k tým dvom národnostiam pripíchlila do seminára národnosť tretia, totiž maďarská, ktorá tu nebola autochtónna, lež strednými školami vyumelkovaná. Maďarčina, hoci nemala v diecéze domovské právo, chcela násilne opanovať obidve polia. Táto umelo vypestovaná tretia národnosť vyvolala hneď národnostné škriepky medzi sebou a hlavne medzi slovenskou časťou seminárskych chovancov.“⁹ V takýchto podmien-

⁵ Alexander Párvy (1848 Gyögyös – 1919 Budapešť) Za spišského biskupa bol menovaný 6. apríla 1904. Dal opraviť budovu učiteľského ústavu a značnú starostlivosť venoval aj semináru, kde sa prednášala aj slovenčina ako vedľajší predmet. Sám sa tiež učil po slovensky. Roku 1915 ochorel a nemohol sa úplne venovať vedeniu biskupstva. Za jeho účinkovania sa odohrali viaceré národnostné perzekúcie, najznámejšia je tragická udalosť v Černovej r. 1907. Po vojne mu ČSR odobrala štátny súhlas, preto odišiel do Budapešti.

⁶ HAMRÁČEK, Peter. *Historický schematizmus spišskej diecézy*. Spišská Kapitula, 1997, s. 10 (dipl. práca).

⁷ ŠPIRKO, Jozef. Vývoj spišského kňazského seminára v minulosti a dnes. In *Spišský kňazský seminár v minulosti a prítomnosti*. Spišská Kapitula, 1943, s. 150.

⁸ ŠPIRKO, Jozef. Vývoj spišského kňazského seminára v minulosti a dnes. In *Spišský kňazský seminár v minulosti a prítomnosti*. Spišská Kapitula, 1943, s. 158.

⁹ TRSTENSKÝ, Viktor. *Sila viery, sila pravdy: život a dielo najdôstojnejšieho otca biskupa Jána Vojtaššáka mučeníka cirkvi a národa*. Bratislava: Senefeld-R, 1990, s.29.

kach bola formovaná väčšina spišských kňazov, ktorí v medzivojnových rokoch pôsobili v diecéze.

Spišský biskup Ján Vojaššák

V študijnom roku 1917/1918 bolo v seminári iba 9 bohoslovcov a v roku 1918 seminár ani nebol otvorený, len bohoslovci, ktorí boli vojakmi, mali možnosť si urobiť trojmesačný kurz. Absolvovali ho dvaja.¹⁰ Slabý stav početných seminaristov po roku 1918 a ich slabšia pripravenosť v dôsledku problémov so štúdiom v rokoch vojny spôsobili tendenciu nevyžadovať od nich veľa po študijnej stránke. Hoci štúdium v spišskom seminári nezodpovedalo požiadavkám Kódexu z roku 1917, ordinári diecézy nepristúpili k reforme seminára. Zmienené nedostatky a slabý záujem o štúdium teológie u absolventov gymnázií spolu s nie dobrou ekonomickou situáciou seminára spôsobovali obavy zodpovedných, aby zreformovanie seminára podľa požiadaviek Kódexu nespôsobilo odchod klerikov zo seminára.

Z poverenia biskupskej konferencie košický biskup Augustín Fischer-Colbrie¹¹ vypracoval kompromisný študijný plán, ktorý zahŕňal 1 rok filozofie a 4 roky teológie, teda 5 ročné štúdium. Nový študijný plán bol na Spiši zavedený hneď v roku 1922/1923. Filozofické štúdium obsahovalo 9 hodín scholastiky, po 2 hodiny liturgiky, latinčiny a gréčtiny týždenne. Dejiny filozofie boli včlenené medzi teologické prednášky po 1. ročníku. Zároveň bol zavedený index.¹²

Formačné ciele seminára určili ustanovenia diecéznej synody z roku 1925. Ustanovenia o seminári vypracoval biskup Vojaššák osobne na základe vlastných skúseností počas vykonávania funkcie rektora seminára v rokoch 1920 – 1921.¹³

Synodálne ustanovenia definujú štúdium v spišskom seminári v zmysle úprav z roku 1922, t.j. jeden rok filozofie a štyri roky teológie.¹⁴ Filozofia sa prednášala v zmysle buly Pia XI. *Officiorum omnium*. Súbežne s filozofiou sv. Tomáša Akvinského sa vyučovalo „náboženstvo“, latinská a grécka gramatika, liturgika a rečníc-

¹⁰ ŠPIRKO, Jozef. Vývoj spišského kňazského seminára v minulosti a dnes. In *Spišský kňazský seminár v minulosti a prítomnosti*. Spišská Kapitula, 1943, s. 152.

¹¹ Augustín Fischer-Colbrie (1863 Želiezovce – 1925 Košice) bol v rokoch 1907 až 1925 biskup košický. V rokoch 1899 až 1901 bol profesorom dogmatiky na Viedenskej univerzite.

¹² ŠPIRKO, Jozef. Vývoj spišského kňazského seminára v minulosti a dnes. In *Spišský kňazský seminár v minulosti a prítomnosti*. Spišská Kapitula, 1943, s. 154.

¹³ ŠPIRKO, Jozef. Vývoj spišského kňazského seminára v minulosti a dnes. In *Spišský kňazský seminár v minulosti a prítomnosti*. Spišská Kapitula, 1943, s. 153.

¹⁴ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Synodálne ustanovenia Diecézy Spišskej*, § 159.

tvo. V ďalších štyroch rokoch teológie sa prednášali: biblikum, cirkevné dejiny, cirkevné právo, dogmatika, pastorálna a morálna teológia, liturgika a rubriky, homiletika, katechetika a každý druhý rok aj sociológia. Okrem toho boli praktické ukážky vysluhovania spovede, zaopatrovania a návštev chorých a katechézy školských detí.¹⁵

Spišský seminár mal povesť „solídneho ústavu dobrej úrovne“ so stále rastúcou tendenciou ísť v ústrety požiadavkám času. Hlavný dôvod bol, podľa Hanusa, v tom, že sa jeho profesorský zbor a duchovné vedenie permanentne omladzovalo.¹⁶ Spišský seminár mal v tomto omladzovaní profesorského zboru pred ostatnými slovenskými seminármi predstih, čo sa prejavilo aj v tom, že hlavne generácia F. Skyčáka podstatne ovplyvnila myslenie katolíckej inteligencie, ktorá sa dostala k slovu v rokoch prvej Slovenskej republiky.¹⁷

Rektor Ferenčík bol, ako mnohí poprevratoví spišskí inteligenti, poznačení akousi neurčitou. Seminár za jeho pôsobenia bol poznačený existenciou niekoľkých skupín predstavených, ktorí sa vzájomne separovali, o čom sa verejne vedelo, ale aj absencie jasnej výchovnej línie. Servilnosť platila za známku horlivého klerika. Nebolo možné, aby bohoslovci odoberali kultúrne časopisy a aby sa tak oboznamovali s novými ideovými smermi.¹⁸

Od tridsiatych rokov nastupuje v diecéze, aj keď miestami veľmi pozvoľne, nový duch. Toto moderné vanutie neobišlo ani seminár. Veľkú zásluhu na tom mal Dr. F. Skyčák (od roku 1922 profesor filozofie, od roku 1927 prefekt, od roku 1930 vicerektor a od roku 1938 rektor seminára).

V roku 1932 biskup Vojtaššák vydal *Nariadenie o novej úprave klerickej výchovy a bohosloveckého štúdia*. Plán štúdia nariadil Vojtaššák upraviť tak, aby obsah prednášok zodpovedal študijnému plánu teologickej fakulty a absolventi seminára mohli zložiť rigorózne skúšky na teologickej fakulte. Povinne sa začali študovať orientálne jazyky: hebrejčina, sýrčina, aramejčina a arabčina.¹⁹

V roku 1936 sa z nariadenia Kongregácie seminárov a univerzít konala vizitácia všetkých seminárov na území ČSR. Apoštolským vizitátorom pre Slovensko a Podkarpatskú Rus bol menovaný Dr. J. Matocha z Olomouca. Vizitáciu v spišskom seminári konal v dňoch 16. – 21. marca 1937.

Všeobecný posudok o spišskom seminári vyznel nanajvýš kladne. Dr. J. Matocha označil seminár za „svetlý bod medzi podobnými inštitúciami“. A rovnako

¹⁵ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Synodálne ustanovenia Diecézy Spišskej*, § 160.

¹⁶ HANUS, Ladislav. *Jozef Kútnik-Šmálov. Život, činnosť, tvorba*. Poprad : Spišský kňazský seminár, 1992, s. 58.

¹⁷ HANUS, Ladislav. *Jozef Kútnik-Šmálov. Život, činnosť, tvorba*. Poprad : Spišský kňazský seminár, 1992, s. 58.

¹⁸ HANUS, Ladislav – PAŠTEKA, Július. *Spomienky na Ferka Skyčáka*. Bratislava : Lúč, 2001, s. 42.

¹⁹ SKYČÁK, František. *Výchova v spišskom kňazskom seminári*. In *Spišský kňazský seminár v minulosti a prítomnosti*. Spišská Kapitula 1943, s. 20 - 21.

kladne sa o spišskom seminári uvádzalo v prípise *Kongregácie o seminároch v Ríme* 13. októbra 1938, vlastnoručne podpísanom pápežom Piom XI.²⁰ Na základe výsledkov apoštolskej vizitácie vydalo 28. júna 1937 MŠaNO po dohode so Sv. Stolicou vládne nariadenie o úprave štúdií na katolíckych bohosloveckých fakultách. Štúdium malo byť päťročné a prispôsobené konštitúcii *Deus scientiarum Dominus* a sprievodným nariadeniam Kongregácie pre semináre a univerzity.²¹

Na návrh Dr. J. Matochu v roku 1938/1939 došlo ku zmene učebných osnov takto: štyri semestre biblia sa rozdelili do 2. a 3. ročníka, cirkevné dejiny a právo do 3. a 4. ročníka, morálka a pastorálka do 4. a 5. ročníka, fundamentálka do 1. ročníka a 6 semestrov špeciálnej dogmatiky do 3., 4., 5. ročníka. Tieto hlavné študijné predmety sa prednášali štyri hodiny týždenne. Okrem toho sa prednášali tzv. propedeutické predmety: filozofia, orientálne jazyky, gréčtina, pedagogika a katechetika, cirkevné umenie, biblická archeológia, sociológia, cirkevný spev.²²

Toto rozšírenie spôsobilo určitý problém, lebo od roku 1937 bolo v seminári len 6 profesorov: Dr. Skyčák (filozofia), Dr. Ferenčík (cirk. právo a dejiny), Dr. Špirko (cirkevné právo a dejiny), Dr. Barnáš (dogmatika, filozofia, biblická archeológia), Dr. Čarnogurský (morálka, pastorálka, +1938), Dr. Stanislav (biblikum). Nová budova (po prestavbe v rokoch 1932 – 1933) mala však dostatok učební, preto sa prestavba štúdia uskutočnila. Bohoslovci tak mohli pokračovať v štúdiách na teologických fakultách a s doplňujúcimi štúdiami urobiť aj štátne skúšky.²³

Po smrti Andreja Hlinku (1938) odišiel dovtedajší rektor Dr. J. Ferenčík za farára do Ružomberka. Na jeho miesto nastúpil Dr. F. Skyčák, ktorý pôsobil v seminári od roku 1922 skoro na všetkých postoch a dobre poznal pomery. Za pozitíva seminára pokladal: zbožnosť a mravnosť, pracovitosť, pevnú disciplínu. Ale poznal aj „zvrátené tradície seminára“: rozkúskované učenie a nedostatok hlbšieho teologického pohľadu, posledný ročník sa viac zaoberal kaplánovaním a primíciami ako serióznym štúdiom.²⁴

Formačná úroveň seminára závisí vždy aj od odborných a osobných kvalít prednášajúcich. Ich výber je preto vecou nad mieru vážnou. O obsadzovaní profesorských miest jestvovala medzi štátom a biskupmi polemika. V prvých povojnových rokoch sa riadilo právnymi predpismi, z ktorých mnohé boli z 19. storočia.

²⁰ CHALUPECKÝ, Ivan. Pohľad do histórie spišského seminára. In *V mene Božom. Pamätnica k výročiu kňazského seminára biskupa J. Vojaššáka*. Spišská Kapitula : Kňazský seminár biskupa J. Vojaššáka, 2000, s. 16.

²¹ KUDRNOVSKÝ, Alois. *Nová úprava štúdia na katolíckych bohosloveckých fakultách. Zvláštni otisk z Věstníku Klubu duchovenstva československé strany lidové Sursum*. Praha : Vlast, 1937, s. 31.

²² ŠPIRKO, Jozef. Vývoj spišského kňazského seminára v minulosti a dnes. In *Spišský kňazský seminár v minulosti a prítomnosti*. Spišská Kapitula, 1943, s. 163

²³ ŠPIRKO, Jozef. Vývoj spišského kňazského seminára v minulosti a dnes. In *Spišský kňazský seminár v minulosti a prítomnosti*. Spišská Kapitula 1943, s. 162.

²⁴ SKYČÁK, František. Výchova v spišskom kňazskom seminári. In *Spišský kňazský seminár v minulosti a prítomnosti*. Spišská Kapitula 1943, s. 24 – 26.

Cisárske nariadenie z 23. apríla 1850 nariaďovalo, že učiteľom alebo profesorom bohoslovnia na verejných vyučovacích ústavoch mohla byť len osoba splnomocnená biskupom. Nariadenie ministerstva kultu č. 319 z 30. júna 1850 a ministerské nariadenie č. 50 z 20. marca 1858 určovali, že za profesora teológie môže byť ustanovený len ten, kto preukázal svoju spôsobilosť písomnou a ústnou skúškou. Mohla však byť urobená výnimka u tých, ktorí svoju spôsobilosť už dostatočne preukázali. Konkurz vypisoval biskup. Po skúške si zo záujemcov biskup vyberal toho, kto dával najväčšiu záruku dobrého pôsobenia a nebolo proti nemu politických námietok. Tieto normy právne platili do uvedenia do praxe kongruového zákona²⁵ z roku 1926. Prevádzacie nariadenie ku kongruovému zákonu č. 124/1928 Sb.z.a.n. žiadalo na ustanovenie profesora teológie predchádzajúce oznámenie štátnej kultovej správe²⁶ a požadovalo pre kandidáta profesúry československé štátne občianstvo. Tieto ustanovenia dávali štátu možnosť ľubovoľne zasahovať do menovania profesorov teológie.

Biskup Vojtaššák však požadoval uznanie 100 ročného nepretržitého úzu, podľa ktorého na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi biskupi zaplňovali miesta profesorov ľubovoľne, t.j. bez vypísania konkurzu. Semináre boli považované za súkromné vyučovacie ústavy a nie za verejné školy, ako napr. teologické fakulty. K aprobácii sa vyžadovala len rigorózna skúška z matérie, ktorú mal profesor po obsadení miesta prednášať. Právne normy spred roku 1918 v podstate nijako menovanie profesorov neovplyvnili. Uhorskí biskupi aj naďalej ľubovoľne zaplňovali miesta profesorov teológie. Týmto spôsobom prebiehali menovania profesorov nielen do roku 1918, ale aj v rokoch 1918 – 1926 nechávala štátna správa biskupom nad profesorskými miestami voľné dispozičné právo. Ani nariadenie č. 124/1928 Sb.z.a.n. neurčovalo spôsob obsadzovania profesorských miest.

Spišský seminár bol v porovnaní s inými seminármi lepšie zabezpečený profesorskými kádrami. Biskupovi Vojtaššákovi záležalo na tom, aby diecéza mala dostatok akademicky vzdelaných kňazov. V 30. rokoch v seminári pôsobili absolventi

²⁵ Kongruový zákon bol zákon z 25. júna 1926, č. 122/1926 Zb., plným názvom Zákon o úprave platov duchovenstva cirkví a náboženských spoločností štátom uznaných prípadne recipovaných. Československo vďaka nemu platilo každý rok 120 miliónov Kčs rôznym cirkvám na plat duchovných (tzv. kongrua). Novelizovaný bol dekrétom prezidenta republiky z 27. októbra 1945, č. 116/1945 Zb. a úplne bol zrušený a nahradený k 1. novembra 1949 zákonom z 14. októbra 1949, č. 218/1949 Zb. O hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom, podľa ktorého prebiehalo v Česku financovania cirkví až do roku 2012. Text sa nachádza v publikácii *Kongruový zákon čís. 122 – 1926 Sb. z. a n.: Vládní nařízení ze dne 17. července 1928 o úpravě platů duchovenstva*. Praha : Klub duchovenstva čsl. strany lidové, 1928.

²⁶ Výkon štátnej správy cirkví a náboženských spoločností, ktorú môžeme inak nazvať aj štátna kultová správa, je zo systematického hľadiska samostatným úsekom verejnej správy, patriacim do odvetvia správy kultúry, ktorú zaraďujeme do sociálno-kultúrnej oblasti verejnej správy. GYURI, Róbert. Realizácia štátnej správy cirkví a náboženských spoločností v podmienkach Slovenskej republiky. *Pocta prof. Gašparovi. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej pri príležitosti životného jubilea prof. Michala Gašpara*. Košice : UPJŠ, 2008, s. 277.

rozličných teologických fakúlt, napr. Dr. František Skyčák (doktorát 1921 Praha), Dr. Ján Ferencík (doktorát 1918 Budapešť), Dr. Štefan Faith (doktorát 1924 Viedeň), Dr. Jozef Špirko (doktorát 1925 Olomouc), Dr. Michal Mrkva (doktorát 1931 Praha), Dr. Ján Čarnogurský (doktorát 1936 Rím), Dr. Mikuláš Stanislav (doktorát 1930, Rím, 1937 lic.bibl.), Dr. Valentín Kalinay (doktorát 1931, Innsbruck).²⁷ Problémom však bolo to, že platy boli vyplácané iba podľa obsadených systematizovaných miest profesorov v roku 1926/1927, t.j. šesť.²⁸

Zásluhou rektora Dr. J. Ferencíka sa mohol spišský seminár honosiť rozsiahlou a vzácnou knižnicou a vynikajúcim Diecéznym múzeom,²⁹ zriadeným v roku 1933.³⁰ Bohoslovci mali tak možnosť vyspieť na všestranne vzdelaných a rozhladených kňazov. Diecézna knižnica vznikla nariadením biskupa Vojaššáka 12. apríla 1933 a bola uložená v kňazskom seminári. Pozostávala z Knižnice Spišskej Kapituly a súkromných knižníc zosnulých kanonikov.³¹ Okrem iných kníh obsahovala 7 tisíc historických tlačí.³²

Na zdokonalenie v posvätných vedách novokňazi po vysviacke boli povinní vykonať trienálne (synodálne) skúšky. Obsah skúšok tvorili rôzne teologické vedy, určené ordinárom. Ordinár takisto určoval spôsob uskutočnenia skúšky. Výnimku mohol miestny ordinár udeliť len z vážnej príčiny.³³ Do diecéznej synody v roku 1925 sa skúšky riadili úpravami uhorských biskupov z konferencie v Ostrihome v roku 1835. K skúške bol pripustený len ten, kto završil tretí rok kňazstva. Skúška sa uznávala za platnú (spravidla) na šesť rokov, potom musela byť zopakovaná. Zo skúšky boli vyňatí: doktori teológie (úplne), bakalári a licenciáti (častočne), profesori teológie s aspoň trojročnou praxou a iní s dostatočnou teologickou erudiťou (podľa úsudku examinátorov). Od opakovania skúšky po šiestich rokoch mohol biskup po vypočutí examinátorov dišpenzovať tých, ktorí prvú skúšku zložili výborne (eminenter), alebo sa vynikajúco osvedčili v pastoračii. Zo skúšky boli vylúčení tí, ktorí sa ukázali ako nehodní benefícia. Skúšky sa pravidelne mali konať dvakrát ročne, v máji a septembri. Konali sa ústne a písomne. K ústnej skúške patrili dogmatika a exegéza, morálna a pastoračná teológia, kanonické právo a dekréty Tri-

²⁷ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Schematismus Almae Dioecesis Scepusiensis pro anno 1936*, *Schematismus Almae Dioecesis Scepusiensis pro anno 1940*.

²⁸ ŠPIRKO, Jozef. Vývoj spišského kňazského seminára v minulosti a dnes. In *Spišský kňazský seminár v minulosti a prítomnosti*. Spišská Kapitula, 1943, s. 157.

²⁹ TRSTENSKÝ, Viktor. *Sila viery, sila pravdy: život a dielo najdôstojnejšieho otca biskupa Jána Vojaššáka mučeníka cirkvi a národa*. Bratislava: Senefeld-R, 1990, s. 110.

³⁰ ŠPIRKO, Jozef. Vývoj spišského kňazského seminára v minulosti a dnes. In *Spišský kňazský seminár v minulosti a prítomnosti*. Spišská Kapitula, 1943, s. 157.

³¹ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Schematismus Almae Dioecesis Scepusiensis pro anno 1932*, s. 18.

³² ŠPIRKO, Jozef. Vývoj spišského kňazského seminára v minulosti a dnes. In *Spišský kňazský seminár v minulosti a prítomnosti*. Spišská Kapitula, 1943, s. 157, 159.

³³ SIPOS, Stephanus. *Enchyridion iuriscanonici*. Pécs : Haladas R. T., 1937, s. 115.

dentského koncilu. K písomnej skúške patrilo vypracovanie kázne a katechézy (sermohomileticus et catecheticus).³⁴

Po vydaní nového kódexu cirkevného práva (1917) bolo potrebné upraviť prax skúšok. Zmeny v materii skúšok upravila diecézna synoda. Od roku 1925 boli termíny synodálnych skúšok určené fixne na koniec augusta a termíny boli uverejňované v direktóriu. Matéria skúšok obsahovala:

pre prvý rok: cirkevné právo, morálku, biblickú exegézu Lukášovho evanjelia, pre druhý rok: pastorálku (vrátane katechetiky a homiletiky), špeciálnu dogmatiku a exegézu nedeľných a sviatočných epištol,

pre tretí rok: biblikum Starého a Nového zákona, fundamentálku, cirkevné dejiny, exegézu evanjeliových perikop nedeľ a sviatkov.³⁵

V tridsiatich rokoch nastala nová pastoračná situácia, ktorá kňazov zaťažovala oveľa viac, ako predtým. Rozšírenie pastoračných a spoločenských činností v duchu Katolíckej akcie spôsobilo väčšiu vyťaženosť kňazov v porovnaní s predchádzajúcimi rokmi.³⁶ Systém skúšok bol upravený v tom zmysle, že matéria sa skúšala na dvakrát. Do prvej časti patrili dogmatika a morálka, do druhej pastorálka, cirkevné právo a biblická exegéza.³⁷

Kňaz, ktorý chcel dostať v diecéze benefícium v duchovnej správe, musel absolvovať synodálnu skúšku, pokiaľ nedostal oslobodenie, alebo nemal zodpovedajúcu vedeckú kvalifikáciu. Skúšky prebiehali dvakrát ročne (jar, jeseň) v termíne dopredu oznámenom v direktóriu. Skúšobné predmety boli zadelené do troch skupín:

skupina (mravouka o princípoch a prikázaniach, o sviatostiach, rubriky a liturgia, prednes homílie z nedeľnej alebo sviatočnej perikopy a prednes katechézy podľa voľného výberu),

skupina (základná a špeciálna vierouka),

skupina (cirkevné právo, školské a cirkevnopolitické zákony, kancelaristika a správa cirkevného majetku, nariadenia a úpravy podľa obežníkov).

Od prosynodálnej skúšky boli oslobodení: doktori teológie, profesori bohoslovvia (aj bez doktorátu po 3 ročnej praxi na Vysokej škole bohosloveckej). Čiastočne oslobodení od skúšky a jej opakovania boli: doktorandi (od opakovania skúšky, ak ju zložili eminenter), prosynodálni examinátori (ak už raz zložili prosynodálnu skúšku) a aulisti po 5 ročnej praxi v kúrii (ak prosynodálnu skúšku už zložili). Ak však kňazi oslobodení od skúšky alebo jej opakovania prejavili veľkú nevedomosť,

³⁴ TAUBER, Alexander. *Manuale iuris canonici continuo respectu habito ad Hungariam, Cum appendice memorabilium legum et ordinationum Eccl. et Civilium*. Sabariae : Typographia Dioecesisana, 1908, s. 519.

³⁵ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Diecezánsky obežník biskupstva spišského* 1925/4, s. 28, nr. 850. *Diecezánsky obežník biskupstva spišského* 1926/5, s. 45, 85.

³⁶ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Diecezánsky obežník biskupstva spišského* 1931/6, s. 42, nr. 3007.

³⁷ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Diecezánsky obežník biskupstva spišského* 1932/1, s. 16, nr. 305.

ordinár ich mohol podrobiť skúške podľa svojho uváženia. Ostatné oslobodenia boli vyhradené ordinárovi. Pred uplynutím platnosti prosynodálnej skúšky mohol sa kňaz podrobiť ďalšej, aby pri uchádzaní sa v súbehu na benefícium mal už dostatočnú kvalifikáciu. Poplatok Ordinariátu za zloženie prosynodálnej skúšky bol 200 Kč, za zloženie trienálnej skúšky 100 Kč.³⁸

Inou formou duchovnej a odbornej formácie kňazov v Spišskej diecéze boli aj dekanátne kongregácie (*districtualis corona seu congregatio*). Už pred 1. svetovou vojnou sa konali zvyčajne dvakrát ročne ako schôdze kňazstva dekanátu s cieľom rozobrať konkrétnu problematiku z pastorácie, morálky a pod. a oboznámiť sa so skúsenosťami iných, prípadne oboznámiť sa s novými predpismi ordinariátu.³⁹ Pre tieto mesačné kongregácie sa postupne ujal názov rekolekcie, ktorý sa používa dodnes.⁴⁰

Program kongregácií synoda určila takto: prečítanie odpovede ordinariátu na zápisnicu z poslednej kongregácie a nových predpisov vydaných ordinariátom s prípadnou diskusiou, analýza určených otázok z morálky, pastorácie, cirkevného práva a liturgiky s diskusiou (každý účastník mal mať analýzu problému rozpracovanú písomne; prednášajúceho určil dekan a jeho príspevok s poznámkami prítomných sa pripojí ku zápisnici), vyhlásenie predmetu analýzy pre ďalšiu kongregáciu, jej miesto a čas.⁴¹

Kým synodálne ustanovenia v roku 1925 len odporúčali mesačné rekolekcie, rozhodnutie biskupa Vojtaššáka v nasledujúcom roku ich nariadilo s platnosťou od januára 1927. Pretože Orava a Spiš boli rozsiahle územia s nedostatočnou komunikačnou sieťou, v obidvoch týchto častiach diecézy boli dve rekolekčné centrá, aby sa kňazi mohli zúčastniť s čo najmenšími ťažkosťami. Na Spiši boli rekolekčnými centrami Spišská Nová Ves a Podolíneč, na Orave Dlhá a Námestovo. Rekolekčným centrom Liptova bol Ružomberok.⁴²

Jednou z možností zvyšovať svoju odbornosť boli skúšky pre katechétov stredných škôl. Pravidlá obsahovali *Synodálne ustanovenia diecézy spišskej*, upravené v roku 1929 *Pravidlami pre zkušobný poriadok stredoškolských profesorov náboženstva*. Úlohu katechéty mohli zastávať len kňazi aprobovaní ordinariátom, ktorým bol vydaný diplom katechéty. Na jeho získanie bolo treba zložiť ústnu skúšku pozostávajúcu z teoretickej odpovede, písomnej úlohy a praktického katechetického výstu-

³⁸ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Diecezánsky obežník biskupstva spišského* 1942/8, s. 66 – 67.

³⁹ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Litterae circulares dioecesis Scepusiensis* 1920/III., s. 25.

⁴⁰ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Synodálne ustanovenia Diecézy Spišskej*, § 47.

⁴¹ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Synodálne ustanovenia Diecézy Spišskej*, § 49, 51, 53.

⁴² Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Diecezánsky obežník biskupstva spišského* 1926/12, s.67.

pu. Teoretická odpoveď bola vždy v slovenčine, ostatné časti skúšky mohli aj v inom jazyku, ktorý mal katechéta využívať na stredných školách s iným vyučovacím jazykom, ako je slovenský,⁴³ teda na území diecézy v nemčine.

Obsah teoretickej skúšky sa skladal zo všeobecnej a špeciálne dogmatiky, mravouky, cirkevných dejín s osobitným zreteľom na dejiny Slovenska, liturgiky, pedagogiky so zvláštnym zreteľom na metodiku vyučovania náboženstva. Rozsah preverovaných vedomostí bol daný rozsahom predpísaných učebníc, rozsah pedagogických vedomostí a zručností v rozsahu vyžadovanom od profesorov iných predmetov, vyučovaných na stredných školách. Doktori teológie skladali skúšku len z pedagogiky a metodiky, absolventi synodálnej skúšky boli oslobodení od skúšky z dogmatiky a mravouky.⁴⁴

Písomná skúška sa konala v čase dvoch hodín za prítomnosti jedného člena komisie. Tému určoval predseda komisie. Išlo o vypracovanie „nábožensko-mravopoučnej prednášky“ (exhortatio) s pomocou Písma a konkordancie.⁴⁵ Praktický katechetický výstup z prednášky na tému určenú skúšobnou komisiou sa konal v trvaní štvrt hodiny. Tému si skúšaný mohol sám zvoliť z predpísanej učebnice.⁴⁶ Po úspešnom zložení skúšky vystavila biskupská kúria resp. kompetentný rehoľný predstavený diplom. Diplom katechéta mal trvalú platnosť, ale ordinariát si vyhradil právo podrobiť katechetickú skúšku katechetov z iných diecéz, ak chceli pôsobiť v spišskej diecéze.⁴⁷

Ďalšia úprava skúšobného poriadku prebehla v roku 1934. Ku skúške na oprávnenie vyučovať náboženstvo na stredných školách bol pripustený len ten kňaz, ktorý absolvoval maturitu na strednej škole v ČSR a úspešne skončil teologické štúdiá na niektorej bohosloveckej fakulte alebo biskupskej bohosloveckej škole. Bez skúšky bol spôsobilý vyučovať náboženstvo na strednej škole ten, kto získal doktorát teológie. Písomná skúška pozostávala z vypracovania exhorty na danú tému a vypracovania prednášky na danú tému s uvedením triedy, ktorej bola určená. Boli sprísnené aj kritériá hodnotenia adeptov skúšky a kritériá pre zostavenie komisie. Členovia komisie museli byť profesormi teológie, predsedom bol biskup alebo

⁴³ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Pravidlá pre zkušobný poriadok stredoškolských profesorov náboženstva*, § 5. Do 1929/1, s. 5.

⁴⁴ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Pravidlá pre zkušobný poriadok stredoškolských profesorov náboženstva*, § 6. Do 1929/1, s. 5.

⁴⁵ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Pravidlá pre zkušobný poriadok stredoškolských profesorov náboženstva*, § 7. Do 1929/1, s. 5.

⁴⁶ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Pravidlá pre zkušobný poriadok stredoškolských profesorov náboženstva*, § 8. Do 1929/1, s. 5.

⁴⁷ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Synodálne ustanovenia Diecézy Spišskej*, § 38. *Pravidlá pre zkušobný poriadok stredoškolských profesorov náboženstva*, § 9. *Diecezanský obežník biskupstva spišského* 1929/1, s. 56.

ním menovaný delegát a z každého predmetu kládli otázku dvaja členovia komisie, z nich aspoň jeden odborník v danom predmete.⁴⁸

Dr. Jozef Špirko

V sprísnení kritérií pre získanie diplomu stredoškolského katechéta vidieť, že kultúrna situácia Slovenska sa zmenila. „*Ludia dnes vedia, zaujímajú sa a čítajú všeličo. Prestávajú byť primitívmi. Prestáva bezkonkurenčné postavenie náboženstva... Katolícke kňazstvo túto novú situáciu nebude môcť prekonať len útočnosťou svojich doterajších spôsobov... musí konať viac... Dnes pomaly každý kňaz bude musieť byť priamo svetonáhľadným bádateľom, t.j. aj na dedine bude musieť odborne a objektívne vysvetliť najhlbšie a najtragickejšie otázky života. Bude musieť viac presvedčovať a učiť ako rozkazovať a trestať... Hoci upotrebí celú váhu sociálnej moci cirkvi, musí sa spoliehať menej na ostré slovo a autoritatívny výstup... To vyžaduje všestranne dokonalejšiu kňazskú výchovu*“, poznamenáva Skyčák.⁴⁹

Vyššie teologické štúdiá boli v Spišskej diecéze zväčša chápané ako prostriedok na zabezpečenie profesorského dorastu pre diecézny seminár. Spišská diecéza mala počas monarchie vo viedenskom Pázmaneu⁵⁰ tri a v budapeštianskom centrálnom seminári (s možnosťou štúdia na univerzite) dve fundátne miesta. Bohužiaľ, nie vždy sa táto možnosť dostatočne využívala.⁵¹

Od roku 1900 do roku 1918 dosiahol doktorát len sedem spišských kňazov. Posledný z nich bol v roku 1918 Dr. Ján Ferencík (1888 – 1950). Po roku 1918 miesta v Budapešti prestali byť z politického hľadiska aktuálne, ale bolo veľkou škodou, že sa nepodarilo udržať fundačné miesta vo Viedni a po vzniku ČSR štúdiá vo Viedni boli zriedkavé. V roku 1924 na Viedenskej univerzite získal doktorát Dr. Štefan Faith (1894-1979), ktorý vo Viedni skončil aj základné teologické štúdiá pred vysviackou. Podobne teológiu v Pázmaneu študoval Jozef Špirko (1896 – 1954). Tam, už ako kaplán v Kežmarku, začal aj doktorandské štúdium a 15. júna 1921 obhájil

⁴⁸ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Diecezánsky obežník biskupstva spišského* 1943/5, s. 46 – 47, nr. 1682.

⁴⁹ SKYČÁK, František. *Výchova v spišskom kňazskom seminári*. In *Spišský kňazský seminár v minulosti a prítomnosti*. Spišská Kapitula, 1943, s. 25.

⁵⁰ Pázmaneum (lat. Collegium Pazmanianum) je rímskokatolícke „študijné a ubytovacie zariadenie“ vo Viedni. Založené bolo v roku 1623 Petrom Pázmaňom, ostrihomským arcibiskupom, ako rímskokatolícky seminár pre kandidátov štúdia teológie z Uhorska.

⁵¹ ŠPIRKO, Jozef. *Vývoj spišského kňazského seminára v minulosti a dnes*. In *Spišský kňazský seminár v minulosti a prítomnosti*. Spišská Kapitula 1943, s. 152

dizertačnú prácu z teológie pod názvom *De divisiis in Novo Testamento*, ale rigorózne skúšky skladal už v Olomouci, kde bol v roku 1925 aj promovaný.⁵²

Potreba vzdelaných kňazov však bola veľká. Biskup Vojaššák riešil situáciu tak, že schopných novokňazov posielal na štúdiá do Ríma, Innsbrucku, Prahy a Olomouca na vlastné náklady. Prvé povojnové štúdiá konali kňazi Spišskej diecézy v Prahe. Tam dokončil František Skyčák svoje štúdiá, ktoré začal pred vojnou v Budapešti. Štúdiá na Karlovej univerzite ukončil doktorátom v roku 1921.⁵³ Pražské štúdiá ho poznačili na celý život. Aj po odchode z Prahy zostal s českou kultúrou spätý. Neobmedzoval sa iba na katolícku zložku českého kultúrneho diania, ale s rovnakým záujmom a porozumením sa oboznamoval so všetkými význačnými zjavmi vo filozofii, vede, umení, publicistike, politike bez ohľadu na ich ideológiu a orientáciu. Nič ho neodradzovalo od toho, aby sa informoval priamo pri prameni.⁵⁴ Moderná a demokratická Praha znamenala pre Skyčáka spájajúci most so západoeurópskou kultúrou.

V Prahe dosiahli doktorát v roku 1922 Štefan Ľach (1894 – 1963) a Jozef Tomanócy (1893 – 1976), ktorí sa výraznejšie vedecky neprejavili, v roku 1931 tiež Michal Mrkva (1900 – 1970) a Štefan Barnáš (1900 – 1964). Mrkva musel svoju akademickú dráhu zo zdravotných a rodinných dôvodov prerušiť a v roku 1933 odišiel do farskej pastorácie. Štefan Barnáš pôsobil ako profesor fundamentálnej teológie a kresťanskej filozofie. Od roku 1945 bol rektorom seminára ako vskutku dôstojný nástupca F. Skyčáka, aj pokiaľ ide o publikačnú činnosť.⁵⁵

Prvým povojnovým „rímskym“ doktorom bol Jozef Kapala (1901 – 1985). V roku 1921 ho biskup Vojaššák poslal na štúdiá do Ríma. Bol prvým Slovákom v Pápežskom kolégiu Nepomucenum.⁵⁶ V roku 1927 získal doktorát teológie na Univerzite Propaganda Fide.⁵⁷ Ďalšími „rímskymi“ doktormi boli Ján Čarnogurský (doktorát teológie 1928), Juraj Fekete (doktorát filozofie 1929, doktorát teológie 1932, licenciát kanonického práva 1935). Dr. Ján Čarnogurský (1904 – 1938) pôsobil v spišskom seminári až do predčasnej smrti vo veku 35 rokov (1. júla 1938). Dr. Ju-

⁵² MV SR, Spišský archív v Levoči, fond 24743 – Jozef Špirko, 1 - 1, osvedčenie o obhajobe, 1 - 2, diplom.

⁵³ LETZ, Ján. Skyčák, František. In PAŠTEKA, Julius et al. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, s. 1244.

⁵⁴ MV SR, Spišský archív v Levoči, fond 34558 - Jozef Kútnik-Šmálov. KÚTNIK, Jozef. *Život a dielo Františka Skyčáka*, s. 16 – 17 , rkp.

⁵⁵ LETZ, Ján. Barnáš, Štefan. In PAŠTEKA, Julius et al. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava: Lúč, 2000, s. 58 – 59.

⁵⁶ Pápežské kolégium Nepomucenum (Pontificio Collegio Nepomuceno) je kolégium pre českých a moravských bohoslovcov v Ríme, ktoré bol založené ako české kolégium Bohemicum 4. novembra 1884. Od roku 1918 do 60. rokov minulého storočia malo alumnov aj zo Slovenska. V 20. rokoch 20. storočia získalo kolégium novú budovu, Nepomucenum, slávnostne otvorenú v roku svätováclavského jubilea 1929. V súčasnej dobe v jeho budove tiež sídli Slovenský historický ústav v Ríme.

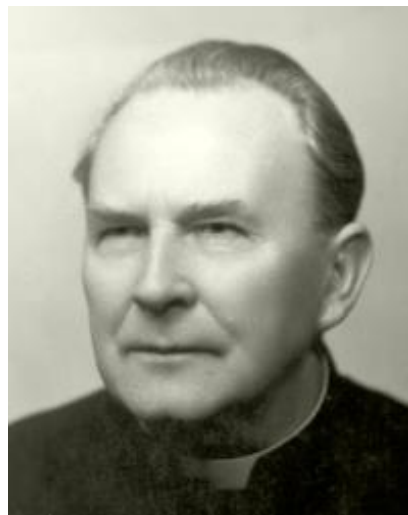
⁵⁷ LETZ, Robert Kapala, Jozef. In PAŠTEKA, Julius et al. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, s. 638.

raj Fekete (1908 – 1977) pôsobil na rôznych kaplánskych miestach do roku 1940, keď sa stal vojenským duchovným.⁵⁸

Lepšie sa uplatnil Dr. Mikuláš Stanislav (1908 – 1975). V roku 1930 získal doktorát na Lateránskej univerzite, v štúdiách pokračoval na Pápežskom biblickom inštitúte v Ríme, neskôr v Jeruzaleme. V roku 1937 získal licenciát biblických vied. Do zrušenia spišského seminára pôsobil ako profesor biblika.⁵⁹

Od dvadsiatich rokov posielal Vojtaššák kňazov na štúdiá aj do Innsbrucku. Táto možnosť prestala v rokoch druhej svetovej vojny. Medzi absolventov štúdií v Innsbrucku patria Ladislav Hanus, Valentín Kalinay a Ján Brišák (1904 – 1978), ktorý tam v rokoch 1923 – 1929 študoval filozofiu a teológiu. Doktorát filozofie dosiahol v roku 1927.⁶⁰

Najvýznamnejším absolventom univerzity v Innsbrucku spomedzi kňazov diecézy však bol Ladislav Hanus (1907 – 1994). V roku 1928 tam získal doktorát filozofie a v roku 1932 doktorát teológie. Štúdium v Innsbrucku ho výrazne poznamenalo. Pre študentov, ktorí prišli na univerzitu z provinčných seminárov, akým bol v tej dobe aj spišský, predstavoval Innsbruck okno do európskej a svetovej kultúry. Dostali sa tam do víru moderných európskych duchovných prúdov a postupne nadobúdali istú myšlienkovú univerzálnosť. Jedinou osobou s takýmto rozhľadom bol v spišskom seminári vtedy F. Skyčák. Hanus sa stal filozofom a teológom, v myslení ktorého prevládala moderná európska orientácia. Ako formovateľ významnej skupiny mladšej generácie kňazov, filozofov, umelcov stal sa symbolom slovenskej kultúrnosti.⁶¹

Podobne ovplyvnil Innsbruck Valentína Kalinaya (1909 – 1969), ktorý tam získal doktorát filozofie v roku 1931. Jeho snahy smerovali skôr do literárnej oblasti. Snažil sa sprostredkovať európsku a svetovú literatúru a teológiu slovenskému čitateľovi prostredníctvom štúdií a prekladov (L'Hermitte, H. Bordeaux, F. Mauriac, G. von LeFort, E. Hello, P. Lippert).⁶²

⁵⁸ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Schematismus Almae Dioecesis Scepusiensis pro anno 1932*, s. 138; *Schematismus Almae Dioecesis Scepusiensis pro anno 1940*, s. 133, 145.

⁵⁹ CHALUPECKÝ, Ivan. Stanislav, Mikuláš. In PAŠTEKA, Julius et al. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, s. 1273.

⁶⁰ JANEK, Jozef. *Literárno-kultúrny cestopis Oravy*. Dolný Kubín: RKS, 1991, s. 108; MAŤOVČÍK, Augustín. *Slovník dejateľov hornej Oravy*. Námestovo : Malé vydavateľstvo poézie, 1994, s. 13 – 14.

⁶¹ LET'Z, Ján. Hanus, Ladislav. In Pašteka, Julius et al. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, s. 448 – 449.

⁶² CHALUPECKÝ, Ivan. Kalinay, Valentín. In PAŠTEKA, Julius et al. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, s. 632 – 633.

Absolventi univerzity v Innsbrucku prenášali tamojšie kultúrne a vedecké ovzdušie na Slovensko, kde sa často museli vyrovnávať s obmedzenosťou a nekulturnosťou. Vo vtedajšej katolíckej mentalite bolo treba prekonávať konzervativizmus a devocionalizmus. Nová generácia presadila na Slovensku novú duchovnú líniu, ktorá priniesla svoje plody v pokoncilovej obnove, pretože tento sľubný vývoj prekazili 50. roky. Zaujímavým svedectvom o živote študentov na zahraničných univerzitách je list Valentína Kalinaya rodičom z Innsbrucku z 28. mája 1921. Ekonomická podpora rodičov aj hmotná bola vždy vítaná.⁶³

V medzivojnovom období získali doktorát ešte Viktor Placek (Praha), Štefan Figura, Jozef Janota, Ján Lang, Ján Maslancík, Jozef Lajoš (Rím), Ján Kubičár (Olomouc).⁶⁴ Od štyridsiatych rokov získavali kňazi akademické tituly z teológie na Slovenskej univerzite⁶⁵ (1939 – 1954) v Bratislave (Dr. Štefan Košťiaľ a Dr. Jozef Ligoš 1941, Dr. Štefan Náhalka 1947).⁶⁶ Slovenskej univerzite⁶⁷ (1939 – 1954) v Bratislave (Dr. Štefan Košťiaľ a Dr. Jozef Ligoš 1941, Dr. Štefan Náhalka 1947).⁶⁸

Zriedkavo študovali kňazi neteologické disciplíny. Na Filozofickej fakulte univerzity Komenského v Bratislave v rokoch 1924 – 1928 študoval slavistiku, filozofiu a poľštinu Alojz Miškovič (1906 – 1967),⁶⁹ súčasne študijný prefekt vo Svoradove.⁷⁰ Na podnet biskupa študoval na tej istej fakulte v rokoch 1939 – 1942 slovenčinu Jozef Kútnik-Šmálov (1912 – 1982), prozaik, básnik, kritik, literárny a kultúrny historik.⁷¹ Peter Makoš (1903 – 1970) študoval na tej istej fakulte históriu. Doktorát dosiahol v roku 1938. Pôsoobil ako knihovník Univerzitnej knižnice a od roku

⁶³ MV SR, Spišský archív v Levoči, fond 24718 – Valentín Kalinay, 6 - 32. List rodičom z 25.9.1929.

⁶⁴ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Schematismus Almae Dioecesis Scepusiensis pro anno 1932*, s. 109. *Schematismus Almae Dioecesis Scepusiensis pro anno 1936*, s. 115.

⁶⁵ Univerzita Komenského v Bratislave (v rokoch 1939 až 1954 nazývaná Slovenská univerzita). Lekárska fakulta začala výučbu už v roku 1919, právnická a filozofická v roku 1921 a prírodovedecká až v roku 1940. V roku 1919 už dávnejšie fungovali aj katolícka fakulta a evanjelickú fakulta, nie však ako explicitné súčasti UK. Rektorát univerzity Komenského sídlil v budove Rímskokatolíckej bohosloveckej fakulty, ktorá sa až 24. apríla 1936 stala súčasťou Univerzity Komenského.

⁶⁶ RYDLO, Jozef M. Náhalka, Štefan. In PAŠTEKA, Julius et al. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava: Lúč, 2000, s. 973; CHALUPECKÝ, Ivan. Ligoš, Jozef. In PAŠTEKA, Julius et al. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava: Lúč, 2000, s. 819.

⁶⁷ Univerzita Komenského v Bratislave (v rokoch 1939 až 1954 nazývaná Slovenská univerzita). Lekárska fakulta začala výučbu už v roku 1919, právnická a filozofická v roku 1921 a prírodovedecká až v roku 1940. V roku 1919 už dávnejšie fungovali aj katolícka fakulta a evanjelickú fakulta, nie však ako explicitné súčasti UK. Rektorát univerzity Komenského sídlil v budove Rímskokatolíckej bohosloveckej fakulty, ktorá sa až 24. apríla 1936 stala súčasťou Univerzity Komenského.

⁶⁸ RYDLO, Jozef M. Náhalka, Štefan. In PAŠTEKA, Julius et al. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava: Lúč, 2000, s. 973; CHALUPECKÝ, Ivan. Ligoš, Jozef. In PAŠTEKA, Julius et al. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava: Lúč, 2000, s. 819.

⁶⁹ PRYKRIL, Ľubomír Viliam. Miškovič, Alojz. In PAŠTEKA, Julius et al. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava: Lúč, 2000, s. 943.

⁷⁰ Svoradov, vysokoškolský internát v Bratislave, Starom Meste, Svoradova ulica č.13, od svojho založenia v roku 1922 až po rok 1945 najdôležitejšie miesto formovania slovenskej katolíckej inteligencie.

⁷¹ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Schematismus Almae Dioecesis Scepusiensis pro anno 1940*, s. 105.

1934 do roku 1939 ako profesor dejepisu na Učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule,⁷² potom do roku 1945 ako profesor štátneho gymnázia v Bratislave.⁷³ V rokoch 1947 – 1950 študoval na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity históriu a ruštinu Štefan Šmálik (1908 – 1991), profesor náboženstva na prvom štátnom gymnáziu v Bratislave.⁷⁴

Úlohu katechéty mohli zastávať len kňazi aprobovaní ordinariátom, ktorým bol vydaný diplom katechéty. Na jeho získanie bolo treba zložiť skúšku pozostávajúcu z teoretickej odpovede, písomnej úlohy a praktického katechetického výstupu. Teoretická odpoveď bola vždy v slovenčine, ostatné časti skúšky mohli aj v inom jazyku, ktorý mal katechéta využívať, teda na území diecézy v nemčine. Obsah teoretickej skúšky sa skladal zo všeobecnej a špeciálne dogmatiky, mravouky, cirkevných dejín s osobitným zreteľom na dejiny Slovenska, liturgiky, pedagogiky a metodiky. Doktorí teológie skladali skúšku len z pedagogiky a metodiky, absolventi synodálnej skúšky boli oslobodení od skúšky z dogmatiky a mravouky. Písomná skúška sa konala v čase dvoch hodín z mravouky s pomocou Písma a konkordancie. Praktický katechetický výstup z prednášky na tému určenú skúšobnou komisiou v trvaní štvrt hodiny. Diplom katechéty mal trvalú platnosť, ale ordinariát si vyhradil právo podrobiť katechetickú skúšku katechétov z iných diecéz, ak chceli pôsobiť v Spišskej diecéze.⁷⁵

V roku 1929 boli pravidlá o skúške katechétov stredných škôl (stredoškolských profesorov náboženstva) upravené tak, že obsah skúšky ostal nezmenený v rozsahu učebníc predpísaných pre stredné školy. Skúška z metodiky vyučovania náboženstva a pedagogiky musela rozsahom vyhovovať požiadavkám na spôsobilosť stredoškolských profesorov iných predmetov.⁷⁶ Ďalšia úprava skúšobného poriadku prebehla v roku 1934. Ku skúške na oprávnenie vyučovať náboženstvo na stredných školách bol pripustený len ten, kto absolvoval maturitu na strednej škole v ČSR a úspešne skončil teologické štúdiá na niektorej bohosloveckej fakulte alebo biskupskej bohosloveckej škole. Bez skúšky bol spôsobilý vyučovať náboženstvo na strednej škole ten, kto získal doktorát teológie. Písomná skúška bola rozšírená aj na vy-

⁷² Vznikol v roku 1819 ako najstarší učiteľský ústav v Uhorsku. Po komunistickom prevrate bol učiteľský ústav poštátnený a zrušený.

⁷³ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Schematismus Almae Dioecesis Scepusiensis pro anno 1940*, s. 102; MAŤOVČÍK, Augustín. *Slovník dejatel'ov hornej Oravy*. Námestovo : Malé vydavateľstvo poézie, 1994, s. 59 – 60.

⁷⁴ KOVÁČ, Mišo A. Šmálik, Štefan. In PAŠTEKA, Julius et al. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, s. 1335.

⁷⁵ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Synodálne ustanovenia Diecézy Spišskej* § 38.

⁷⁶ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Diecezánsky obežník biskupstva spišského* 1929/1, s. 6, nr. 214.

pracovanie exhorty na danú tému a boli aj sprísnené kritériá hodnotenia adeptov skúšky.⁷⁷

RESUMÉ

Článok zachycuje tri aspekty odbornej a duchovnej formácie kňazov v Spišskej diecéze v čase pôsobenie sluhu Božieho Jána Vojaššáka ako diecézneho biskupa.

Základná teologická a duchovná formácia prebiehala v diecéznom kňazskom seminári a Vysokej škole bohosloveckej v Spišskej Kapitule. Z ťažkej situácie po prvej svetovej vojne sa Vojaššákovi, ktorý sám pred vymenovaním za biskupa bol rektorom seminára a jeho spolupracovníkom podarilo vytvoriť školu, na vtedajšie pomery, vysokej kvality po odbornej vyspelosti prednášajúcich a materiálneho zabezpečenia. Profesorský zbor a duchovné vedenie permanentne omladzovali a dopĺňali absolventmi zahraničných teologických fakúlt. Hlavné generácia F. Skyčáka podstatne ovplyvnila myslenie katolíckej inteligencie, ktorá sa dostala k slovu od 30. rokov minulého storočia.

Ďalšia poseminárna formácia kňazov diecéza sa v duchu Synodálnych ustanovení z roku 1925 uskutočňovala prostredníctvom trienálnych skúšok na zdokonaľenie v teológii a pastoračnej praxi novokňazov novokňazov a dištriktuálnych kongregácií s cieľom rozobrať konkrétnu problematiku z pastorácie, morálky a pod. a oboznámiť sa so skúsenosťami iných, prípadne oboznámiť sa s novými predpismi ordinariátu. Pre tieto mesačné kongregácie sa postupne ujal názov rekolekcie, ktorý sa používa dodnes.

Jednou z možností zvyšovať svoju odbornosť boli skúšky pre katechetov stredných škôl. Pravidlá obsahovali Synodálne ustanovenia diecézy spišskej, upravené v roku 1929 Pravidlami pre skúšobný poriadok stredoškolských profesorov náboženstva. Úlohu katechétu mohli zastávať len kňazi aprobovaní ordinariátom, ktorým bol vydaný diplom katechétu.

SUMMARY

The article retains three aspects of the professional and the spiritual formation of priests in spiška diocese during the action of the servant of the God Jan Vojašák as the diocesan bishop.

The essential theological and spiritual formation took place in diocese priests seminary and in the Theological School of students of theology in Spišská Kapitula. Vojašák who was before his appointment to diocesan bishop a principal of seminary and also its assistant during the difficult situation of the 1st world war he managed to create the school in its conditions for high quality according its professional achievement of lecturers and material equipment. They permanently rejuvena-

⁷⁷ Archív biskupského úradu Spišské Podhradie-Spišská Kapitula, *Diecezánsky obežník biskupstva spišského* 1943/5, s. 46 – 47, nr. 1682.

ted and filled up professor staff and the spiritual leadership by graduates of the foreign theological faculties. Mainly the generation of F. Skyčáka substantially influenced thinking of catholic intelligence who became vocal from the thirties of the last century.

The next after seminary formation of priests was realised in the spirit of the synodal appointments from the year 1925. And it also realised by triennial exams teacher of religion for improvement in theology and pastoral practice of newly ordained priests and districtual congregations with the aim to analyse the concrete problem from pastorality, morality and all that, and become familiar with experiences of others, eventually acquaint with new instructions of ordinariate. For these months congregations gradually caught on the name recollection.

One of the possibilities how to increase its proficiency were the exams of catechists of the secondary schools. The rules contain synodal appointments of the spiska diocese which were modified in 1929 by the rules for experimental order for secondary teachers of religion. The task of the teacher of religion could represent only the priests who were certificated by the ordinariate and whom was constituted diploma of the teacher of religion.

Adresa autora:

ThDr. Angelus Štefan Kuruc O.Praem., PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach

Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice

e-mail: stefan.kuruc@gmail.com

COMMUNIST SECRET SERVICES' MEASURES TAKEN TOWARDS THE PAX ASSOCIATION IN POLAND IN THE YEARS 1945 – 1989

Cecylia Kuta

OPATRENIA KOMUNISTICKÝCH TAJNÝCH SLUŽIEB PRIJATÉ VOČI ASOCIÁCII PAX V POĽSKU V ROKOCH 1945 – 1989

Abstract: Active in Poland after World War II, the PAX Association, an organisation of lay Catholics, was an object of interest of communist secret services within the wider framework of actions directed against the Catholic Church. The aim of the repression apparatus was not to liquidate the PAX Association but to seize full control over it. The control was exerted over all structures of the organisation and individual members. All possible operational methods were used: work of agents and operational techniques such as bugging of phones and rooms or surveillance of correspondence. Maintaining full control over the PAX Association, the communist secret services influenced its activity and could steer it in the direction beneficial to them, as well as use it to shatter the Catholic Church in Poland.

Keywords: Catholic laity, the communist apparatus of repression in Poland, the Catholic Church in Poland, the PAX Association

Within their framework of measures taken against Catholic Church, communist secret services took a great interest in lay Catholic milieux present in Poland after World War II. The PAX Association was one of them. It was formally registered on April 9th, 1952, but it had actually been active since the year 1945 as a group called *Dziś i Jutro* [Today and Tomorrow], whose name originated from the title of a paper published since October 1945. The milieu centred around its leader, Bolesław Piasecki (1915-1975), defined itself as “socially progressive” and supported the ideas of “multi-worldview socialism” as well as “the radical Catholic believer”, which were understood as Catholics actively taking part in the social and political life of the communist state. The PAX Association had its representatives in Sejm [the lower house of Polish Parliament], legitimised the actions of the communist authorities and was taken advantage of, by the said authorities, in order to divide and shatter

the Catholic Church in Poland.¹ Despite that, similarly to other Catholic organisations and circles active in Poland at that time (*Catholic Weekly* milieu, Catholic Intelligentsia Clubs, the Christian Social Association and Polish Catholic-Social Association), it attracted a great deal of attention on the part of the communist secret services.

Until the year 1958, the apparatus of repression had not taken much interest in the organisation led by Bolesław Piasecki—its activity within local centres was merely observed. Only when the change of top authorities in the country in the year 1956 took place, did suspicions and concerns arouse whether the leader of the PAX Association could strive to transform the organisation into a political party. Then, secret services *started to look more closely at the hands and doings of people associated with PAX though they still abstained from exposing the organisation*.²

Assessing PAX's former activity at the session in September 21st, 1958, the heads of the repression apparatus recognised that the Association exhibited *tendencies to transform itself into a political faction*. Attention was focused on its financial and economic potential as well as the fact of attracting people associated with Armia

¹ For more information on the PAX Association cf. DUDEK, Antoni – PYTEL, Grzegorz. *Bolesław Piasecki. Próba biografii politycznej* [Bolesław Piasecki: An Attempt at a Political Biography]. London : “Aneks” 1990, 345 p.; MAJCHROWSKI, Jacek Maria. *Geneza politycznych ugrupowań katolickich. Stronnictwo Pracy, grupa „Dziś i Jutro”* [The Origin of Catholic Political Groups: Labour Party, “Today and Tomorrow” Group]. Paryż : Libella, 1984, 175 p.; MICEWSKI, Andrzej. *Współrzędzić czy nie kłamać? PAX i ZNAK w Polsce 1945 – 1976* [To Co-govern or Not to Lie?: PAX and ZNAK in Poland 1945-1976]. Paryż : Libella, 1978, 269 p.; PRZETAKIEWICZ, Zygmunt. *Od ONR-u do PAX-u* [From the National Radical Camp to PAX]. Warszawa : Wydawnictwo Książka Polska, 1994, 163 p.; ENGELGARD, Jan. *Bolesław Piasecki 1939-1956*. Warszawa : Wydawnictwo Myśl Polska, 2015, 272 p.; GONTARCZYK, Piotr. *Zagadka agenta „Tatara”* [The Riddle of Agent “Tatar”]. In *Gazeta Polska*, 2006, No. 30; REIFF, Ryszard. *Archiwum osobiste* [A Personal Archive]. Warszawa : Wydawnictwo Comandor, 2007, 624 p.; REIFF, Ryszard. *Archiwum Stowarzyszenia PAX. Publicystyka polityczna* [The Archives of the PAX Association: Political Journalism]. Vol. 1: *Refleksje z pogranicza historii, ideologii i polityki Stowarzyszenia PAX* [Thoughts on the History, Ideology and Policy of the PAX Association]. Warszawa : Wydawnictwo Comandor, 2006, 385 p.; REIFF, Ryszard. *Archiwum Stowarzyszenia PAX* [The Archives of the PAX Association]. Vol. 2: *Polska i PAX na zakręcie dziejowym – Polska obroniła się, Stowarzyszenie PAX – nie* [Poland and PAX at a Historical Turn—Poland Has Defended Itself, the PAX Association Has Not], Warszawa : Wydawnictwo Comandor 2007, 494 p.; DUDEK, Antoni. *Stowarzyszenie PAX w systemie politycznym Polski Ludowej w świetle dokumentów* [The PAX Association in the Political System of the People's Poland in the Light of Documents]. In BANKOWICZ, Bożena – DUDEK Antoni (ed.). *Ze studiów nad dziejami Kościoła i katolicyzmu w PRL* [Studies in the History of Church and Catholicism in the People's Republic of Poland]. Kraków : PiT, 1996, pp. 73-114.; BOBER, Sabina – ZIELIŃSKI, Zygmunt (ed.). *Komu służył PAX? Materiały z sympozjum „Od PAX-u do Civitas Christiana” zorganizowanego przez Katolickie Stowarzyszenie Civitas Christiana, 30–31 stycznia 2008 roku* [Whom Did PAX Serve? Articles from the Symposium “From PAX to Civitas Christiana” Organised by the Catholic Association Civitas Christiana, 30-31 January 2008]. Warszawa : Instytut Wydawniczy Pax, 2008, 175 p.; KUTA, Cecylia. *„Działacze” i „Pismaki”. Aparat bezpieczeństwa wobec organizacji katolików świeckich w Krakowie w latach 1957–1989* [Activists and Scribblers: Security Apparatus versus Secular Catholic Organisations in Kraków in the Years 1957-1989]. Kraków : Wydawnictwo „Dante”, 2009, 480 p.

² DOMINICZAK, Henryk. *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944-1990 w świetle dokumentów MSW* [Security Structures of the People's Republic of Poland in Fight with the Catholic Church 1944-1990 in the Light of Documents of the Ministry of the Interior]. Warszawa : Bellona, 2000, 453 p.

Krajowa [the Home Army, the dominant Polish resistance movement in Poland occupied by Nazi Germany and the Soviet Union during World War II] and establishing connections with Catholic intellectuals from Western Europe. It was stated that:

This activity is facilitated as, until now, PAX has been controlled neither by the Security Service nor any other financial structures of the state. Due to its particular role, security structures have not taken interest in it, therefore, they do not have full clarity as far as its actions are concerned, not to mention its intentions [...] security authorities ought to commence a thorough control of PAX's actions as well as active work on people associated with it.³

The Security Service did not aim at a liquidation of the PAX Association, but at putting it to an operational use. Antoni Alster, Deputy-Minister of the Interior, outlined the tasks of the repression apparatus concerning PAX during the national briefing of the Security Service in September 1958. He pointed out:

PAX is becoming more and more indispensable to us. The tougher the fight with the church hierarchy and clergy becomes, the more urgently it will be needed [...] PAX ought to be used to [help] our ends, our work.⁴

The actions of the PAX Association at its headquarters were controlled within an object case codenamed "Alfa" [Alpha], which commenced in 1971.⁵ However, much earlier, i.e. since the mid-50s its local branches had been observed and dealt with through several separate cases.

The work on the PAX Association was undertaken in order to watch over its political correctness and ensure that it would complete the tasks assigned to it by the communist party. The control was exerted over its executive structures, particular departments as well as the PAX Publishing Institute and the editors of papers published by the Association. It was also established over Inco and Veritas, the companies run by PAX. In May 1961 a document was drawn up that stated:

Despite setting a positive social, political and cultural course of action [...] PAX's proceedings contain contradictory elements that could even be harmful to the socialist development tendency in this country. Moreover, not all the people actively involved in the association, due to their hostile activity in the past and political beliefs upheld presently, deserve our absolute trust in all instances. These considerations indicate the need for an active interest to be taken in PAX, for constant observation of its social, political and economic proceedings as well as theories and

³ Ibid., p. 352.

⁴ Ibid., p. 353.

⁵ IPN BU 0639/21, vol. 1-3, Object case codenamed "Alfa" [Alpha], further mentioned as IPN BU 0639/21.

beliefs spread by the members of this association. There is also the need to decisively limit and object to any potential act of disloyalty on their part.⁶

The secret services of the People's Republic of Poland also sought to control individual activists of the PAX Association. A particular attention was paid to the elimination of "hostile statements" uttered within voivodship or district branches and to *the prevention of the situation in which unsuitable people could infiltrate the ranks of the Association and negatively impact the actions taken by a given Branch.*⁷

According to preserved documents, at the beginning of the 1970s the communist secret services focused, in their measures taken towards the PAX Association, on *uncovering and working on the people who, under the guise of PAX, commit hostile or criminal acts*, and also on *inspiring the activists to reach out to the clergy (bishops) in order to neutralise hostile attitudes and develop attitudes that are positive for the state*. Urgent attention was also given to the necessity of counteracting the *tendencies to transform the association into a political party* as well as *providing the continuous influx of information on major occurrences and events within the object for the political government as well as the Security Service.*⁸

The range of measures taken towards PAX was widened in the second half of the 1970s. The Security Service paid attention not to allow the democratic opposition then forming in Poland to infiltrate PAX or any other Catholic organisation. At the time, the aim of secret services was to *prevent the organised political opposition from penetrating Catholic milieux and using their infrastructure for actions against the state and socialism*. For this reason, they also undertook *work on centrifugal groups within PAX with the view of paralysing their intentions and moves to take over the association and transform it into an organisation opposing the authorities*. Other tasks were to *operationally win over people holding executive positions* and to make use of PAX and other Catholic organisations to *influence the church hierarchy and clergy, so that politically hostile attitudes could be neutralised and [appropriate] citizen attitudes could be formed among the clergy*. Attention was also focused on any connections with foreign Catholic milieux and *people related to the centres of ideological diversion in the West.*⁹

With time, the Security Service intensified its measures undertaken towards PAX, which is confirmed by the fact that in the second half of the 1970s there was an increase in the number of operational cases targeted at local branches and individual activists. In the years 1977-1980 a separate operation codenamed "Burza" [Tempest] was undertaken against PAX activists cooperating with Polish opposition

⁶ IPN BU 0648/70, vol. 3, part 2, Documents of Department IV related to PAX. Branch materials, A decision to open a subject file codenamed "Działacze" [Activists], Kraków 19 May 1961, card 14.

⁷ IPN Kr 039/83, Subject file: the PAX Association, vol. 1, Information, Kraków 1 June 1966, c. 128.

⁸ BIEŁASZKO, Mirosław et al., *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972–1979* [A Plan for Work of Department IV, Ministry of the Interior]. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2007, p. 28.

⁹ Ibid., pp. 264-265.

groups such as Komitet Obrony Robotników [Workers' Defense Committee], Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela [the Movement for Defense of Human and Civic Rights] and Studenckie Komitety Solidarności [Student Committees of Solidarity].¹⁰

In November 1977, describing the situation within the PAX Association, secret services stated that *one observes the activation of centrifugal elements*. It was believed that this manifested in two trends. According to Security Service officials, one of them focused on criticising the policies taken by the PAX Association and involved young people associated with Centralny Ośrodek Kształcenia Kadr [Main Training Centre]. Allegations were made that *their officially maintained line of thought comes down to negating the leading role of the Party, making demands related to freedom and the equality of citizens' rights as well as independence and sovereignty of this country*. Moreover, *they underscore the role of the church in the history of our culture as the only force shaping its values*. According to the Security Service, this group intended to *redirect PAX onto the track of criticising the Party and the Government and making the association leaders refrain from giving support to the social and political ideology of the authorities*. It was also stressed that *the views upheld by this group coincide with the views of certain forces in this country, which engage in antisocialist opposition activity*.¹¹

The other trend of PAX's opposition activity delineated by the Security Service was represented by a different group of young people centred around Romuald Szeremietiew and so called middle generation members of the PAX Association. They expressed similar views to the former group, but differed in their positive approach to the activity of democratic opposition. According to the Security Service, their aim was to *direct the programme activity of the Association onto the track of political rowdiness*. It was stated that *they perceive PAX as a force that could effectively support opposition elements in the country*.¹²

The Security Service focused its work on *establishing and recognising the connections between PAX activists in the headquarters and local branches with people known for their opposition activity, with a view to using them to transplant hostile antisocialist ideas into the PAX milieu*. The work also involved uncovering relationships and connections of regional activists of the Association with the targets of the "Burza" [Tempest] operation. They also made sure to operationally safeguard the events organised by the Main Training Centre and follow the content

¹⁰ IPN BU 0364/50, vol. 1–5, A group case related to PAX activists connected to Komitet Obrony Robotników [Workers' Defense Committee], Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela [Movement for Defense of Human and Civic Rights], Studenckie Komitety Solidarności [Student Committees of Solidarity], further mentioned as IPN BU 0364/50.

¹¹ IPN BU 0364/50, vol. 1, A plan for operational steps in the case codenamed "Burza" [Tempest], Warszawa 2 November 1977, c. 30 – 31.

¹² Ibid., k. 31–32.

of its papers and reports, discussions and comments. They were pressed to prevent the *spread of ideas among PAX members which were in conflict with the official statutory purposes of the Association*. It was also crucial to *document the targets' proceedings as well as their relationships with the opposition elements in the country*, and to inform the governing party about the above.¹³

The "Burza" operation was ended in February 1980 when the Security Service achieved its goals. As a result of its actions, the main targets were removed from the PAX Association. Others were removed from their positions of the leaders in local offices. The rest, whose actions were recognised as harmless, were still under control.¹⁴

In the year 1979, after Bolesław Piasecki's death, the Security Service intensified its actions to ensure the continuation of the existing profile of the Association. Before the General Assembly, planned for the 8th June 1980 to elect the new Executive Board and other authorities of the PAX Association, *considering the political constancy and to safeguard the internal order of the Association*, it was undertaken to *keep the status quo in the new elections to the government of the Association and to prevent during the General Assembly any antisocialist speeches aiming to make use of the legal space of the Assembly to the advantage of antisocialist groups at work [in this country]*.¹⁵

It was predicted that after the General Assembly of the 8th June 1980, the relative proportions within the new Executive Board of members coming from the headquarters and regional activists would not undergo any significant changes. However, it was assumed that the number of secret agents would rise by two people from the headquarters and four regional members, i.e. by six people, which meant that in the new Executive Board of PAX the repression apparatus would have twenty-six secret collaborators and ten operational contacts.¹⁶ Therefore, it is clear that the impact of the communist repression apparatus on the PAX Association and manipulation of its steps were highly significant, as more than one third of the PAX Executive Board and more than half of its Presidium were secret collaborators. With the help of agents, all spontaneous changes within the PAX Association were watchfully stifled and, simultaneously, much care was taken to manage correct relationships with the communist authorities. Informers were found at all levels of the Association from the headquarters to re-

¹³ Ibid., k. 32.

¹⁴ IPN BU 0364/50, vol. 1, A motion to end the inspection case of operational work codenamed "Burza" [Tempest], Warszawa 29 February 1980, c. 9.

¹⁵ IPN BU 0639/21, vol. 1, A plan of political and operational action in the object case codenamed "Alfa" [Alpha], reg. no. 1032, Warszawa 20 May 1980, c. 115.

¹⁶ Ibid., c. 121.

gional activists.¹⁷ Thanks to these measures, the Security Service had no major difficulties in controlling the situation within the Association. It influenced the filling of top posts and looked after “political correctness.”

In 1980, after the foundation of the Independent Self-governing Trade Union Solidarność [Solidarity], the PAX Association, which was then led by Ryszard Reiff (1923 – 2007),¹⁸ supported the transformation of the political system in Poland. Some of its members joined Solidarność, while its local offices hosted branches of the Solidarność Union.¹⁹

According to the Security Service, in the years 1980 – 1981, PAX departed from the *alliance with the party and sought allies within the structures of Solidarność, whose component it became.*²⁰ In this view, the situation revealed the need for the reactivation of operational work. It focused then on leading PAX activists to reinstate their loyalty; among other measures operational dialogues were employed. At the same time, supervision was extended to those PAX members who sympathised with the opposition and adopted attitudes hostile to the existing political system. Within the framework of object cases undertaken towards different branches of the Association, the employed measures included: disintegration,

¹⁷ For more information on secret agents in PAX and its branches cf. KUTA, Cecylia. “Działacze” i “Pismaki”, op. cit., pp. 282-293; KUTA, Cecylia. *Działania SB wobec Oddziału Wojewódzkiego Stowarzyszenia PAX w Krakowie w latach 1957–1989* [The Security Service Measures towards the Krakow Voivodship Branch of the PAX Association in the Years 1957-1989]. In MUSIAŁ, Filip – WENKLAR Michał. (ed.) *Strażnicy sowieckiego imperium. Urząd Bezpieczeństwa i Służba Bezpieczeństwa w Małopolsce 1945–1990* [Guards of the Soviet Empire: The Department of Security and Security Service]. Kraków : Wydawnictwo Dante, 2009, pp. 519-538; BUSSE, Krzysztof. *Utopia i rzeczywistość. Stowarzyszenie PAX w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym PRL i III RP na przykładzie województwa radomskiego (1975–1993)* [Utopia and Reality: The PAX Association in the Political, Social and Economic Life of the People’s Republic of Poland and the Third Republic of Poland as Exemplified by Radom Voivodship]. Lublin – Radom : Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział, 2014, pp. 253-261.

¹⁸ GONTARCZYK, Piotr. „Bliźni” – agent „Albinów” [“Neighbour”— an Agent of “Albins”]. In *Gazeta Polska*, 2006, No. 37. GONTARCZYK, Piotr. *Druga twarz kapitana „Jacka”* [The Other Face of Captain “Jack”]. In *Gazeta Polska*, 2006, No. 34.

¹⁹ For more information on the attitude of PAX to Solidarity Movement cf. SKWARSKI, Ryszard. *Za zieloną kurtyną* [Behind the Green Curtain]. London : Polska Fundacja Kulturalna, 1990, 184 p.; BUSSE, Krzysztof. *Utopia i rzeczywistość. Stowarzyszenie PAX w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym PRL i III RP na przykładzie województwa radomskiego (1975–1993)* [Utopia and Reality: The PAX Association in the Political, Social and Economic Life of the People’s Republic of Poland and the Third Republic of Poland as Exemplified by Radom Voivodship]. Lublin – Radom : Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział, 2014, 379 p.; DWORACZEK, Kamil. *Stowarzyszenie PAX wobec narodzin „Solidarność” i Niezależnego Zrzeszenia Studentów* [The PAX Association versus the Birth of Solidarity and the Independent Student Association]. In PTASZYŃSKI, Radosław – SIKORSKI Tomasz (ed.). *Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy – aktywność – myśl. Studia i szkice* [Sensus Catholicus: Catholic Laity in the People’s Poland: Attitudes – Activity – Thought: Studies and Sketches]. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2014, pp. 287-299.

²⁰ IPN BU 001708/3286, Roman Jankowski, *Działalność Oddziału Wojewódzkiego Stowarzyszenia PAX we Włocławku w latach 1980–1987* [The Voivodship Branch Office of the PAX Association in Włocławek in the Years 1980-1997]. A diploma thesis written under the supervision of Lieutenant Andrzej Siemiątkowski MA, Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego 1988, p. 63.

misinformation as well as inspirational actions. Disintegrative activity aimed at introducing controversy and disagreement among activists and executives, and the internal breakdown of a branch of the Association that attempted to realise tasks viewed as undesirable by the Secret Service. Misinformation was employed with the aim of weakening the inner unity and effectiveness of various PAX cells. Finally, inspirational actions were meant to further among members, candidates and people sympathising with PAX, such tendencies or occurrences that were deemed beneficial for the policy of the party and the state.²¹

Operational and political measures were also undertaken towards the PAX Association and its leader to *curb or tone down politically negative initiatives and speeches coming from R. Reiff*, and to weaken his position within the organisation. Secret services intended to inspire action on the part of members from regional offices and those removed from the Association that could be used to attack Reiff's policy. The plan also included creating conditions conducive to the change of the leader. It was predicted that if an opportunity to remove Reiff from his leadership position in the Association could be created, it would be necessary to prepare a "personal alternative" for this post.²²

After the introduction of martial law in Poland on the 13th December 1981, the PAX Association, together with other organisations and associations, was suspended and Ryszard Reiff was removed from his position. As a result of the authorities' decision or of their own choice, many members of the younger generation left, since they identified with the programme of the Association as it had been defined during the sixteen months of legalised Solidarity Movement.²³ After the reinstatement of the Association at the end of January 1982, PAX returned to its former programme. Zenon Komender (1923 – 1993), who was at the disposal of the communist authorities, became the leader.

²¹ IPN BU 001708/3286, pp. 64-68. Cf. also IPN BU 001708/3810, Sławomir Marciniak, Stefan Działamara, *Działalność Stowarzyszenia PAX na terenie województwa konińskiego w latach 1980–1985* [The PAX Association in the Konin Voivodship in the Years 1980-1985]. A diploma thesis written under the supervision of Captain Ryszard Przybyś MA, Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego 1989, c. 73, 75-76.

²² IPN BU 00170/286, vol. 1-7, Materials referring to Ryszard Reiff. Working files of the agent codenamed "Bliźni" [Neighbour], "Jack," "Demagog" [Demagogue]: Ideas concerning the main courses of action towards the PAX Association and its leader, Ryszard Reiff, Warszawa 29 September 1981, c. 93-94.

²³ DWORACZEK, Kamil. *Stowarzyszenie PAX wobec narodzin „Solidarności” i Niezależnego Zrzeszenia Studentów* [The PAX Association versus the Birth of Solidarity and the Independent Student Association]. In PTASZYŃSKI, Radosław – SIKORSKI Tomasz (ed.). *Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy – aktywność – myśl. Studia i szkice* [Sensus Catholicus: Catholic Laity in the People's Poland: Attitudes—Activity—Thought: Studies and Sketches]. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2014, p. 299; BUSSE, Krzysztof. *Utopia i rzeczywistość. Stowarzyszenie PAX w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym PRL i III RP na przykładzie województwa radomskiego (1975–1993)* [Utopia and Reality: The PAX Association in the Political, Social and Economic Life of the People's Republic of Poland and the Third Republic of Poland as Exemplified by Radom Voivodeship]. Lublin – Radom : Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział, 2014, p. 63.

The Security Service had the situation within PAX under continuous control, so whenever any sign of the Association departing from its set course appeared, operational measures were intensified. In December 1895, in connection with the upcoming General Assembly of PAX and some signs that it might be disturbed by certain delegates, they worked out a “Plan to Safeguard the General Assembly of the PAX Association and the Period of Electoral Campaign.” The task was to *use the already available operational means to influence the election of the PAX leaders so that a continuation of its current political course could be guaranteed* and to introduce into the statutory cells of the Association as many secret collaborators as possible.²⁴ Those delegates who had already been secret collaborators were instructed to support Zenon Komender as a candidate for the leader, and to exert influence on others to do the same.²⁵ It was important for the Security Service to safeguard such a choice of PAX leaders that could ensure realisation of a certain political course which would meet the expectations of the communist authorities. Secret services achieved their aims. Not only was Zenon Komender, along with other “appropriate” candidates, chosen to fill the executive posts, but also:

[S]ecret collaborators were introduced into the statutory cells of the PAX Association so that they could have a significant impact on shaping the current political programme of PAX; out of six members of the Executive Board (President, Deputy-President, Secretary) there are three secret collaborators; out of thirteen Presidium members there are seven secret collaborators; out of ninety-six members of the Central Administration there are thirty-two secret collaborators.²⁶

It was very important for the authorities to keep control over the PAX Association so the armed forces of the communist party, i.e. secret services, did their best to maintain it. They assessed that the PAX Association was essentially loyal to the authorities of the People’s Republic of Poland, only at times of particular social activity it strove to fulfil objectives other than those declared in the Statute of the Association.²⁷

Being allowed to exist on the political arena, the PAX Association was an object of close surveillance to safeguard its loyalty and usefulness in the legiti-

²⁴ IPN BU 0639/21, vol. 1, The plan of safeguarding the General Assembly of the PAX Association and the period of electoral campaign, Warszawa 6 December 1985, c. 196.

²⁵ Ibid., c. 197.

²⁶ IPN BU 0639/21, vol. 1, A note drawn up at Branch V of Department IV of the Ministry of the Interior, Warszawa 7 January 1986, c. 290.

²⁷ IPN BU 001708/3286, Roman Jankowski, Działalność Oddziału Wojewódzkiego Stowarzyszenia PAX we Włocławku w latach 1980–1987 [The Voivodeship Branch Office of the PAX Association in Włocławek in the Years 1980–1987]. A diploma thesis written under the supervision of Lieutenant Andrzej Siemiątkowski MA, Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego 1988, pp. 88–89.

sation of the system. It was watched over by secret services never to exceed the limits set for it. The Security Service took various measures towards it depending on the changing political conditions. It was never the aim of secret services to liquidate PAX but to seize full control over it. To this end, all possible operational methods were used: work of agents and operational techniques such as bugging of phones and rooms or surveillance of correspondence. Manipulating methods were employed to support these members of the group that showed loyalty to the communist authorities and identified with their policy. At the same time, the Security Service strove to neutralise those who adopted, as it was termed, "hostile attitudes."

RESUMÉ

Príspevok analýzy činnosť komunistických tajných služieb pôsobiacich v Poľsku po druhej svetovej vojne proti združeniu PAX. Bola to jedna z dôležitých organizácií laických katolíkov pôsobiacich v tom čase v Poľsku. Bola oficiálne zaregistrovaná 9. apríla 1952, ale od roku 1945 bola skutočne aktívna ako skupina nazvaná Dziś i Jutro (dnes a zajtra), ktorej meno vzniklo titulom publikácie zverejnenej od októbra 1945. Stredisko bolo centrovane okolo svojho vedúceho Boleslawa Piaseckiho (1915–1975) sa definoval ako "sociálne progresívny" a podporoval myšlienky "socializmu vo viacerých svetových pohľadoch", ako aj "radikálneho katolíckeho veriacého", ktoré sa chápali ako katolíci, ktorí sa aktívne zúčastňujú spoločenského a politického života komunistického štátu. Združenie PAX malo svojich zástupcov v Sejmu (dolná komora poľského parlamentu), legitimizovalo konanie komunistických orgánov a využilo ich uvedené orgány na rozdelenie a rozbitie katolíckej cirkvi v Poľsku. Napriek tomu, podobne ako v ostatných katolíckych organizáciách a kruhoch, ktoré v tom čase pôsobili v Poľsku, pritiahla veľkú pozornosť zo strany komunistických tajných služieb.

Až do roku 1958 sa represívny aparát nezaoberal veľkým záujmom o organizáciu pod vedením Boleslawa Piaseckiho – jeho aktivita v rámci miestnych centier bola len pozorovaná. Až po zmene najvyšších orgánov v krajine v roku 1956 došlo k podozreniam a obavám, či vedúci združenia PAX sa môže snažiť transformovať organizáciu na politickú stranu. Potom tajné služby začali hlbšie pozerať na ruky a činy ľudí spojených s PAX.

Združenie PAX bolo predmetom dôkladného sledovania, aby sa zabezpečila jeho lojalita a užitočnosť pri legalizácii systému. Sledovali ho tajné služby, ktoré nikdy neprekročili stanovené limity. Bezpečnostná služba prijala voči nej rôzne opatrenia v závislosti od meniacich sa politických podmienok. Nikdy nebolo cieľom tajných služieb likvidovať PAX, ale prevziať plnú kontrolu nad ním. Na tento účel boli použité všetky možné operačné metódy: práca agentov a operačné techniky, ako je napríklad odposluch telefónov a miestností alebo sledovanie korešpondencie.

Na podporu týchto členov skupiny, ktoré prejavili lojalitu voči komunistickým orgánom a identifikovali ich politiku, boli použité manipulačné metódy.

Zachovávajúc plnú kontrolu nad združením PAX, komunistické tajné služby ovplyvnili jeho činnosť a mohli ju viesť smerom k nim prospešné, rovnako ako jej použiť na rozbitie katolíckej cirkvi v Poľsku.

SUMMARY

The article analyses the activities of communist secret services operating in Poland after World War II against the PAX Association. It was one of the important organizations of lay Catholics operating in Poland at that time. It was formally registered on April 9th, 1952, but it had actually been active since the year 1945 as a group called Dziś i Jutro [Today and Tomorrow], whose name originated from the title of a paper published since October 1945. The milieu centre around its leader, Bolesław Piasecki (1915 – 1975), defined itself as “socially progressive” and supported the ideas of “multi-worldview socialism” as well as “the radical Catholic believer”, which were understood as Catholics actively taking part in the social and political life of the communist state. The PAX Association had its representatives in Sejm [the lower house of Polish Parliament], legitimised the actions of the communist authorities and used the said authorities to divide and shatter the Catholic Church in Poland. Despite this fact, it attracted a great deal of attention of the communist secret services similarly to other Catholic organisations and groups active in Poland at that time.

Until the year 1958, the apparatus of repression had not taken much interest in the organisation led by Bolesław Piasecki – its activity within the local centres was merely observed. Only when the change of top authorities in the country in 1956 took place, suspicions and concerns aroused whether the leader of the PAX Association could strive to transform the organisation into a political party. Then the secret services started to look more closely at the hands and doings of people associated with PAX.

The PAX Association was an object of close surveillance to safeguard its loyalty and usefulness in the legitimisation of the system. It was watched by secret services which never went beyond the set limits. The Security Service took various measures depending on the changing political conditions. It was never the aim of the secret services to destroy PAX but to seize full control over it. For this purpose all the possible operational methods were used: work of agents and operational techniques such as bugging of phones and rooms or surveillance of correspondence. Manipulating methods were employed to support these members of the group that showed loyalty to the communist authorities and identified with their policy.

Maintaining full control over the PAX Association, the communist secret services influenced its activity and could steer it in the direction beneficial to them, as well as use it to shatter the Catholic Church in Poland.

Adresa autorky:

Cecylia Kuta PhD

Oddziałowe Biuro Badań Historycznych Instytutu Pamięci Narodowej
w Krakowie

[Historical Research Office of the Institute of National Remembrance –
Branch Office in Krakow]

ul. Reformacka 3, 31-012 Kraków

e-mail:cecylia.kuta@ipn.gov.pl

**DAROVACIA LISTINA ŠTEFANA V. MLADŠIEHO UHORSKÉHO
KRÁĽA A ÚDELNÉHO SEDMOHRADSKÉHO VOJVODU
Z ROKU 1261**

Daniel Boleš

*THE DONATION LIST OF STEPHEN V. OF THE YOUNGER KING OF HUNGARY
AND THE RULING DUKE OF TRANSYLVANIA FROM 1261*

Stephanus dei gracia rex primogenitus illustris regis Ungarie, dux Transilvanus omnibus presens scriptum cernentibus salutem in eo ||

qui regibus dat salutem. Circumspeccio regum provida condignis premiis sibi obsequentibus sic debet occurrere, ut alii eorum exemplo prouocati ad ||

fidelitatis et seruiciorum studia forcius accendantur. Hinc est igitur ut ad universorum presencium posteriorumque noticiam harum serie volumus peruenire ||

quod nos attendentes fidelitatem Echy comitis et seruicia ipsius que nobis pro suo posse diligenter impendit exhibendo nobis et nostris delicias gratanter et ||

devote, ad supplicationem eiusdem, ut idem ad obsequendum nobis abilior promptiorque habeatur, quandam terram in districtu predii nostri de Souuar existentem ||

vbi ecclesia ad honorem beatissimi Ladizlaui regis est constructa super qua quidam auceps Mico nomine de permissione Karissimi patris nostri B. illustris regis ||

Vngarie antea residebat, ipsi Echy comiti et per eum suis heredibus heredumque successoribus de regia liberalitate contulimus perpetuo possidendam. In cuius terrae ||

corporalem possessionem eundem per fidelem nostrum Tecus comitem de Sarus fecimus introduci. Cuius terre mete prout ab eodem Tecus comite percepimus, hoc ||

orande (sic!) distinguntur. Prima meta incipit in fluuio Taarcha, ab oriente in ponte et ibi exit ad Scylospotoc, ibique eundo superius peruenit ad puteum Burcut ||

deinde in eadem valle per sinistram eundo ascendit in Berch, ubi sunt tres arbores Bykfa crucesignate a parte meridionali. Inde descendit in vallem ||

Ereuspotoc. Deinde vadit superius ad viam, que ducit in villam Radath et eundo in alla (sic!) via exit ad aliam viam, que ducit ad duas metas antiquas ad partem ||

aquilonis. Abhinc reflectit se iuxta siluam, in Berch uenit ad orientem usque ad caput Toplo et per riuulum Toplo descendens per magnam vallem cadit in flu ||

uium Taarcha et per eandem aquam descendens peruenit ad locum, vbi est portus subtus molendinum Michaelis et ibi exit ad partem orientalem ad unam || viam, que vadit paululum per fenetum et ibidem intrat in Malacam per quam itur ad fluuium Scukcha et fluuius ille cadit iterum in Taarcha et per Taar || cha descendit inferius usque ad predictum pontem vbi prima meta fuit incepta ibique terminatur. Ut ut (sic!) huiusmodi nostra donacio robur obtineat perpetue || firmitatis presentes nostras litteras eidem contulimus sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus magistri Benedicti prepositi Scybiniensis aule nostre || vicecancellarii. nno (sic!) domini m°. cc°. Lx°. I.

Preklad:

Štefan, z milosti božej prvorodený kráľ osvieteného kráľa Uhorska, vojvoda Sedmohradský všetkým, ktorí pozorne čítajú tento list pozdrav v tom,

ktorý dáva blaho kráľom. Starostlivá pozornosť kráľov má povinnosť odvdáčať sa tým, ktorí im slúžia, aby ostatní povzbudení týmto príkladom

sa ešte viac oduševnili v úsilí verne slúžiť. Preto teda dávame týmto na známosť všetkým, ktorí sú teraz i tým, ktorí prídu po nich,

že keď pozorne sledujeme vernosť komesa Echy a služby, ktoré ochotne a úctivo preukázal na radosť nám i našim (blízky) podľa svojich možností

a takisto na jeho žiadosť, aby bol schopnejší i ochotnejší nám slúžiť; sme toľmuto komesovi Echy a skrze neho i jeho dedičom, ako aj nástupcom po jeho dedičoch, z našej kráľovskej štedrosti darovali istú zem, ktorá sa rozprestiera v okrsku nášho prédia v Solivare,

aby ju navždy vlastnil. Na tejto zemi je postavený kostol ku cti sv. Ladislava kráľa a na nej predtým sídlil istý vtáčkar Miko z dovolenia nášho najdrahšieho otca B. osvieteného kráľa

Uhorska. Do vlastníctva majetku sme ho nechali uviesť našim verným Tekusom, ktorý je komesom v Šariši.

Hranice tejto zeme, ako sme zistili od tohto komesa Tekusa, sú po poriadku ustanovené takto.

Prvý medzník začína na rieke Torysa z východu na moste, odkiaľ hranica prechádza ku Scylos potoc,¹ a tam vyjde nahor až k prameňu Borkut.

Potom vystúpi po ľavej strane v tom istom údolí na kopec, na ktorom sú tri buky označené krížom z južnej strany. Odtiaľ zostúpi do údolia

Ereuspotoc.² Ďalej pokračuje vyššie k ceste, ktorá vedie do dediny Radačov a po tejto ceste hranica vyjde k inej ceste, po ktorej dôjde k dvom starobylým medzníkom zo severnej strany.

¹ *Scylospataka* – ústi do rieky Torysy oproti Haniske pri Prešove. – ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*. Nákl. učené spoločnosti Šafaříkovy, Bratislava, 1932, s. 411.

Odtiaľto zabočí popri lese a ide po kopci na východ až ku prameňu Toplo, po potoku Toplo zostupuje po veľkom údolí do rieky

Torysy. Po nej hranica zostúpi a príde k miestu, kde je brod, poniže Michalovho mlyna, a tam vyjde na východnú stranu k jednej ceste,

ktorá vedie trošku cez lúku, a tam vstupuje do Malacam, cez ktorú ide hranica k rieke Sekčov, po ktorej opäť vstúpi cez jej ústie do Torysy a po Toryse

zíde nižšie až k spomínanému mostu, kde hranica začala a tam i končí. Aby toto naše darovanie nadobudlo platnosť

vydali sme mu túto našou listinu potvrdenú našou pečaťou. Dané rukou magistra Benedikta prepošta zo Szebény,

vicekancelára našej dvorany. V roku Pána 1261.

Táto listina je svedectvom o existencii už zaniknutej dediny – villa, medzi tokmi rieky Torysy a riečky Sekčova. Dedina sa nazývala podľa patrocínia kostola sv. Ladislava – Szent László. Od roku 1411 sa územie tejto dediny stalo súčasťou chotárneho celku mesta Prešova. Listina je uložená v Štátnom oblastnom archíve v Prešove v stredovekej zbierke pod č. 1. a v odpise kráľa Žigmunda z roku 1411 pod č. 109. Preto ju aj v regeste spomína Iványi.³ Listinu publikoval in extenso Gusztáv Wenzel.⁴ Szentpétery ju kladie medzi pravé listiny.⁵

Adresa autora:

ThDr. Konštantín Daniel Boleš, O.Praem.

Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach

Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice

e-mail:danielb.posta@gmail.com

² Ľavý prítok severne od Radačova. „Silný potok“ alebo „potok Silného“. – ŠMILAUER, Vladimír: *Vodopis starého Slovenska*, s. 404.

³ IVÁNYI, Béla. Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245 – 1526, Szeged : *Acta litterarum ac scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Iosephinae*. Sectio iuridico-politica. Tom. 2, 1931, nr.2, s. 9.

⁴ WENZEL, Gusztáv. *Árpád-kori újkormánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. III. tom. 1260 – 1272, Pest : Kiad. M. Tudom. Akadém. 1862, nr. 3, s. 4 – 5.

⁵ SZENPÉTERY, Imre. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*. II. köt., 1. füzet 1255 – 1272, Budapest : Magyar Tudományos Akadémia 1943, nr. 1779, s. 8.

VOJTECH KLIMKOVIČ: KRST KRISTA, SVÄTÝ JÁN KRSTITEĽ

Dana Kataniková

VOJTECH KLIMKOVIČ: THE BAPTISM OF CHRIST, SAINT JOHN THE BAPTIST

„... nie ten je umelec, kto verne zobrazí prírodu, ale kto do nej vleje dušu, koho farby sa stanú slovami; kto neodráža skutočnosť ako studené zrkadlo, ale ako hladina plynúcej rieky, v ktorej divák vidí celú prírodu a navyše v obraze aj to, čo by v nej sám nepostrehol, a za ním srdce umelca.“ Uvádza sa o tvorbe Vojtecha Klimkoviča v súvislosti s jeho obrazom pre kostol vo Valalikoch.¹

Vojtech Klimkovič – autoportrét

Vojtech Klimkovič (22. 3.1833, Košice – 10. 2.1885, Košice) patrí k najvýznamnejším osobnostiam umenia 19. storočia u nás. Ako najmladší člen starého umeleckého

¹ Správa o obraze Vojtecha Klimkoviča pre rímskokatolícky (ďalej r. k.) Kostol Všetkých svätých vo Valalikoch uverejnená v roku 1867 v košických novinách *Abaujmegyei Közlöny*. Autor článku zároveň vyslovil ľútosť, že Vojtechov talent si nenašiel mecéna a kvôli nedostatočným príležitostiam sa nemohol naplno rozvinúť. – MIHÓKOVÁ, Mária (ed.). *Výtvarný život a výstava Košíc v rokoch 1848 – 1918: Tematická bibliografia*. Košice 1987, s. 60.

rodu svojím talentom, usilovnosťou, nadšením a láskou k umeniu i kultúre povzniesol úroveň výtvarnej tvorby na rozľahlom území dnešného Slovenska a jeho diela možno nájsť i za južnými hranicami našej krajiny. Uznanie získal hlavne vďaka svojím žánrovým prácam a sakrálnym kompozíciám. Množstvo jeho diel je dodnes umiestnených v kostoloch a stále plnia svoju liturgickú funkciu (Smolník, Torysa, Veľký Slivník, Čerhov, Pohorelá, Füüzerradvány, Abaújszántó, atď.). V jeho tvorbe sa prelína viacero výtvarných štýlov – od biedermeieru, realizmu, až naturalizmu, cez barokové inšpirácie, nazarenizmus až po romantizmus. Vojtech Klimkovič bol nielen agilným umelcom, ale i skúseným a obľúbeným pedagógom. Okrem toho zberateľskou, organizačnou a osvetovou činnosťou významnou mierou prispel k založeniu a ďalšiemu fungovaniu Hornouhorského múzea, dnešného Východoslovenského múzea v Košiciach.²

Základy umeleckého školenia získal nasledujúc vzor svojich predkov v domacom prostredí. Už ako malý chlapec pracoval u otca Ignáca Klimkoviča (1800 – 1853) v rodinnej dielni, ktorá sa zameriavala prevažne na produkciu diel so sakrálnou tematikou. Svoj prvý obraz namaľoval vo veku desať rokov a išlo o zobrazenie Panny Márie s Ježiškom (1843).³ V roku 1851 bol na základe vynikajúco zvládnutých prijímacích skúšok prijatý na Akadémii výtvarných umení vo Viedni a neskôr prešiel do tunajšej súkromnej školy Ferdinanda Georga Waldmüllera (1793 – 1865). Keďže sa predpokladalo, že z piatich žijúcich súrodencov⁴ bude práve Vojtechovi zverené vedenie rodinnej dielne po smrti otca, aj počas viedenského štúdia sa náboženské témy stali dôležitým objektom jeho záujmu. Osemnásťročný mladík teda navštevoval zbierky v Belvederi a kopíroval diela starých majstrov.⁵

Uvedené skutočnosti len dokladajú všeobecný vývoj umenia v 19. storočí u nás. Sakrálna tvorba často vychádzala z diel slávnych umelcov, ktoré boli vystavené predovšetkým v cisárskych kolekciách. Tie sa stali prirodzenou inšpiráciou

² Vojtech Klimkovič sa v roku 1877 stal prvým riaditeľom Hornouhorského múzea v Košiciach a zároveň tu pracoval ako jeden z troch kustódov (spravoval zbierku numizmatiky a histórie). Vojtech v múzeu pôsobil až do svojej smrti v roku 1885. – AMBRUŠOVÁ, Uršula. Dr. Imrich Henszlmann – filantrop, vedec, priekopník dejepisu umenia a jeden zo zakladateľov Hornouhorského muzeálneho spolku v Košiciach. In AMBRUŠOVÁ, Uršula – FEDORČÁK, Peter (eds.). *Studia Historica. Košice – inštitucionálna základňa kultúry, školstva a vedy. K 140. výročiu založenia Východoslovenského múzea v Košiciach*. Košice 2012, s. 24.

³ *Panna Mária s Ježiškom*. 1843. Olej. – HERUCOVÁ, Marta. Listy, osudy a diela Klimkovičovcov. In *Acta Musaei Scepusiensis 2012 – 2013*. Levoča 2015, s. 30.

⁴ Ignác Klimkovič bol otcom šiestich detí, z ktorých päť sa dožilo dospelosti: Štefan (1824 – 1824), František (1826 – 1890), Barbora (1828 – 1870), Florián (1831 – 1907), dvojčičky Gabriel (1833 – 1891) a Vojtech. – KATANIKOVÁ, Dana. *Umelecká rodina Klimkovičovcov z Košíc*. Diplomová práca. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 30, 131.

⁵ Generácie rodiny Klimkovičovcov sa pri svojej tvorbe s cieľom osvojiť si výtvarné postupy a rozvíjať vlastné schopnosti taktiež do veľkej miery inšpirovali predlohami, najmä tými grafickými. Túto skutočnosť potvrdzuje i Danica Zmetáková, keď uvádza, že v pozostalosti rodiny boli nájdené dva albumy s grafikami z 18. a 19. storočia, ktoré dopĺňali voľné kresby i novinové výstrižky. – ZMETÁKOVÁ, Danica. *Kresba 19. storočia na Slovensku*. Bratislava 1976, s. 14.

a zároveň povinným študijným materiálom pri hodinách kreslenia práve pre študentov akadémií. Týmto spôsobom sa mnohokrát prostredníctvom mladých umelcov i do odľahlejších oblastí Uhorska dostali kompozície uznávaných starých majstrov.⁶ Navyše, na význame v tomto období nabrala grafika. Umenie v skorších dobách dostupné len úzkej vrstve zámožného obyvateľstva sa stalo prostredníctvom populárnych grafických reprodukcii a pohľadníc vecou verejnou.⁷

Dôkaz o tom, že Vojtechovi slúžili náčrty sakrálnych kompozícií neskôr ako vzory pre cirkevné objednávky poskytuje maľba Madona s Ježiškom (okolo 1852 – 1870) pre r. k. Kostol Najsvätejšej Trojice v Žarnove.⁸ Inšpiráciu k zhotoveniu diela našiel vo viedenských zbierkach v maľbe Madona s dieťaťom od Carla Dolciho (1616 – 1686).⁹ Kým v tomto prípade je Vojtechom zhotovená maľba takmer úplne totožná s dielom barokového majstra, ďalšia práca vykazuje značný odklon v stvárnení. Skica Michala archanjela (okolo 1852),¹⁰ ktorú maliar vytvoril podľa Giordanovho (1634 – 1705) diela¹¹ a následná realizácia oltárneho obrazu Michala archanjela (1853)¹² pre r. k. Kostol sv. Michala Archanjela v Držkovciach zaznamenávajú posun v štýlovom prevedení. Konzervativizmus cirkevného objednávateľa odmietol dramatickú a nadnesenú barokovú kompozíciu, ktorá však odhaľuje umelcov temperament a bezprostrednosť pri zaobchádzaní s ceruzou. Autor vyhovejúc žiadosti zadávateľa sa nakoniec priklonil k meravejšiemu, no naratívnejšiemu poňatiu vecného nazarenizmu.¹³

⁶ Dielami známych umelcov sa inšpiroval napríklad i Jozef Czauczik (1781 – 1857). Maliar vytvoril na území Spiša vyše tridsať oltárnych obrazov, pričom tri ako priame kópie podľa Carraciho (1560 – 1609) alebo Guida Reniho (1575 – 1642). Reniho maľba bola napríklad základom pre oltárny obraz *Panna Mária Asumpta* v kostole v Ľubici. Czauczikov žiak Theodor Boemm (1822 – 1889) zas našiel vzory v prácach Antonysa van Dycka. – BEŇOVÁ, Katarína. Arssacra. Sakrálné maliarstvo 19. storočia na Slovensku a Konrád Švestka. In BEŇOVÁ, Katarína – CHMELINOVÁ, Katarína (eds.). *Pamiatky františkánskeho rádu v 19. storočí na Slovensku a Konrád Švestka*. Martin 2013, s. 18, 24.

⁷ Ibidem, s. 9, 14.

⁸ *Madona s Ježiškom*. Okolo 1852 – 1870. Olej, plátno. 95 x 77 cm. Neznačené. R. k. Kostol Najsvätejšej Trojice, Žarnov. – KATANIKOVÁ 2016 (cit. v pozn. 4), s. 217.

⁹ *Madona s dieťaťom*. Carlo Dolci. Okolo 1660 – 1670. Umeleckohistorické múzeum (ďalej KHM), Viedeň. Dostupné na internete:

< https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Carlo_Dolci_006.jpg > [2018-02-19].

¹⁰ *Michal archanjel/Zápas archanjela Michala s drakom*. Okolo 1852. Ceruza, papier. 23,8 x 16,8 cm. Neznačené. Súkromný majetok, Bratislava. Na rube: *Bojujúci archanjel Michal*. Perokresba. – KATANIKOVÁ 2016 (cit. v pozn. 4), s. 208.

¹¹ *Archanjel Michael vrhá vzbúrených anjelov do priepasti*. Luca Giordano. Okolo 1666. KHM, Viedeň. Dostupné na internete: < <http://www.minoritenkirche-wien.info/daten/mkschatze6.htm> > [2018-02-19].

¹² *Michal archanjel*. 1853. Olej, plátno. 166 x 109 cm. Značenie: vpravo dole: fes. Klimkovics Béla 1853. R. k. Kostol sv. Michala Archanjela, Držkovce. – KATANIKOVÁ 2016 (cit. v pozn. 4).

¹³ Pre umenie nazarénov je charakteristická orientácia na stredovekú spiritualitu, konkrétne tvorivosť renesančných talianskych a nemeckých umelcov. K najvýznamnejším predstaviteľom tohto hnutia patria Friedrich Overbeck (1789 – 1869), Franz Pforr (1788 – 1812), či Julius Schnorr von Carolsfeld (1794 – 1872). Cieľom nazarénov sa stalo zdôrazniť duchovnosť maľby a priviesť umenie opäť do služieb náboženstva. Bertalan Székely o svojom profesorovi uviedol: „*Führichovým názorom bolo, že celé umenie je len pre to, aby oslavovalo náboženstvo.*“ – BEŇOVÁ – CHMELINOVÁ 2013 (cit. v pozn. 6), s. 12, 13.

Podobná situácia nastala i pri scéne zobrazujúcej Krst Krista¹⁴ podľa biblického textu:

„V tých dňoch prišiel Ježiš z galilejského Nazareta a Ján ho pokrstil v Jordáne. Vtom, ako vystupoval z vody, videl otvorené nebo a Ducha, ktorý ako holubica zostupoval na neho. A z neba zaznel hlas: „Ty si môj milovaný Syn, v tebe mám zaľúbenie.“¹⁵

Lavírovaná perokresba na papieri odzrkadľuje veľkorysosť barokovej výstavby diela.¹⁶ Trojuholníková kompozícia zachytáva Krista stojaceho po lýtka v rieke v ľavej časti diela. Ježiš je odetý len v dlhej plachte zahaľujúcej bedrá. S rukami zloženými na prsiach v pokornom sklone prijíma požehnanie skrze krst z Jánových rúk. Krstiteľ jednou nohou kľáči na balvane vyvýšeného skalnatého brehu, čím mu v zobrazení patrí hierarchicky vyššia pozícia ako Kristovi. Ján je polo zahalený do odevu z ľavej srsti, ktorý spevňuje povraz. Svätec si ľavou rukou s báznou položenou na hrudi pridržiava palicu v tvare kríža s páskou. V pravej ruke má mušľu, z ktorej vylieva vodu na Kristovu hlavu. Nad postavami sa vznáša Duch Svätý v podobe holubice zachytenej ľahkými dotykmi pera. Akoby zo zobáka holubice prúdi lúč svetla cez vylievajúcu sa vodu na Kristovu hlavu. Prírodnú povahu pozadia naznačuje kmeň stromu črtajúci sa za postavou Krstiteľa. Suverénne vedená kresba výjavu je doplnená tvarujúcimi sivými lazúrami. Dynamiku v postoji figúr, hybné a vrúcne gestá dotvára modelujúca svetelnosť a precízne znázornené detaily (svaľy, riasenia drapérií).

Toto celkové zacielenie na efektnosť a mystickosť výjavu sa stretlo u zadávateľa objednávky s nevôľou a umelec nakoniec pre Kostol Narodenia sv. Jána Krstiteľa v Kokošovciach vytvoril maľbu v odlišnom štýle.¹⁷ Maľba vznikla v roku 1866 pravdepodobne v súvislosti s obnovou kostola, ktorá začala o rok skôr.¹⁸ Od tohto obdobia závesný obraz Vojtecha Klimkoviča slúžil ako súčasť hlavného oltára. Dnes sa dielo nachádza na južnej stene lode chrámu.

¹⁴ Náčrt k oltárnemu obrazu *Krst Krista*. Okolo 1857 – 1863. Pero, lavírovanie, papier. 24 x 16,8 cm. Značenie: vpravo hore: 49. Východoslovenská galéria v Košiciach, inv. č. K 84. – KATANIKOVÁ 2016 (cit. v pozn. 4), s. 215.

¹⁵ Evanjelium podľa Marka, 2; 9 – 11. Dostupné na internete: <<http://www.biblia.sk/citanie/ssv/mk/1/9>> [2018-04-04].

¹⁶ Klimkovičova štúdia sa približuje napríklad maľbe *Krst Krista* (1723) od Francesca Trevisaniho (1656 – 1746), talianskeho maliara neskorého baroka až rokoka.

¹⁷ *Sv. Ján Krstiteľ*. 1866. Olej, plátno. 255 x 177 cm. Značenie: vpravo dole: fest. Klimkovics Béla 1866. R. k. Kostol Narodenia sv. Jána Krstiteľa, Kokošovce. – KATANIKOVÁ 2016 (cit. v pozn. 4), s. 219.

¹⁸ R. k. kostol v Kokošovciach bol postavený v roku 1815 v klasicistickom štýle dvorskou Komorou. Obnovou prešiel v roku 1865 a 1935. – GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (ed.). *Súpis pamiatok na Slovensku, II*. Bratislava 1968, s. 59.

Krst Krista, perokresba Vojtecha Klimkoviča

V porovnaní s vyššie opísaným náčrtom, istými zmenami prešla už kompozícia výjavu. Rozdiely spočívajú predovšetkým v umiernennejších gestách a postoji figúr (Ján Krstiteľ stojí oboma nohami pevne na vyvýšenom brehu bez pokľaknutia. Ľavú ruku nemá položenú na hrudi, ale drží v nej iba palicu. Kristus sa ukláňa len zľahka a jeho ruky sú zložené k modlitbe). Výjav je v ľavom dolnom rohu doplnený o postavu anjela, ktorý svojím hmatateľným fyzickým zjavom pripomína skôr obyčajného človeka ako nebeskú bytosť. Symbolizujúc nadprirodzenú sféru je stvárnený porovnateľnými maliarskymi prostriedkami a rovnako hutnými farebnými valérmi ako Kristus a Krstiteľ predstavujúci reálny pozemský svet. Anjel pri-

držiava Ježišovi plášť purpurovej farby, ktorá sa od staroveku symbolicky spája s cisárskym odevom. Výrazné miesto patrí krajinej scenérii. Olejomaľba znázorňujúca Sv. Jána Krstiteľa je značne statickejšia, vyznačuje sa čistotou farebných tónov a tvrdými obrysmi. Oproti energetickej, pátosom predchutej kresby pripomínajúcej maliarsky spôsob práce, sú linky hotového obrazu omnoho pevnejšie, viac sústredené na kontúry a pevnú výstavbu tvaru. Vážna a pokojná štylizácia postáv, plasticky modelované riasenia drapérii, pozorne prevedená krajina, patria k formálnym prvkom nazarenských malieb.¹⁹

Závesný obraz *Sv. Jána Krstiteľa* v kostole Narodenia sv. Jána Krstiteľa v Kokošovciach

Pre nazarenizmus, nové náboženské umenie 19. storočia, bola stredoveká kultúra jasným vzorom tvoriť umenie s novou vážnosťou a pravdivosťou. Vo svo-

¹⁹ V tomto štýle Vojtech zhotovil napríklad i maľbu *Kalvária* (1861) v r. k. kostole v Košickej Belej, či obraz *Pieta/Bolestná Panna Mária* (1868) pre r. k. kostol v Smolníku.

jom prejave predstavitelia tohto štýlu zlúčili akademickú kresliarsku prípravu a poučenia stredovekými majstrami. Nazaréni pochopili, „že nadprirodzené bytosti môžu byť presvedčivé a plasticky podané namiesto neurčitosti a beztvarosti, že svätci môžu byť zobrazovaní jednoducho, dôstojne, vážne a jasne a že šaty môžu byť ich neoddeliteľnou charakteristickou súčasťou, namiesto beztvárnych hmlistých foriem, či mokro priliehavých drapérií.“²⁰ Toto vzdialenie sa iluzívnosti baroka a príklon k realite a vecnosti sa stávalo novým prostriedkom pre vzdelávanie a pozývanie veriacich do spoločenstva cirkvi. Na rozdiel od barokového spracovania prehovárajúceho k človeku cez vonkajšiu efektnosť sa i v popisovanej maľbe autor sústredil predovšetkým na jej imanentné teologické posolstvo. Týmto spôsobom vyhovel preferenciám dobového cirkevného umenia, ako ich v liste z roku 1852 vystihol prepošt Michal Haas – vyzdvihnúť morálne hodnoty, krásu a jednoduchosť.²¹

Dielo znázorňujúce krst Krista a ostatné vyššie spomenuté práce Vojtecha Klimkoviča podávajú všeobecný prehľad o cirkevnej tvorbe tohto košického majstra. Predstavujú ukážku pre neho typického suverénneho balansovania medzi niekedy úplne odlišnými štýlmi. Vďaka tejto flexibilitě voči požiadavkám objednávateľa a nepochybne i kvalite prác patril Vojtech k najžiadanejším umelcom svojej doby. Klimkovič sa v oblasti náboženskej maľby pridržiaval pomerne konzervatívneho prúdu. Buď využíval populárne, najmä barokové vzory alebo čerpal z vecného, aktuálnejšieho nazarenizmu obhliadajúceho sa do minulosti. Týmto svojím výtvarným smerovaním zároveň zrkadlil charakter cirkevného umenia v 19. storočí na našom území.

Adresa autorky:

Mgr. Dana Kataniková

Vihorlatské múzeum v Humennom

Námestie slobody č. 1

066 01 Humenné

email: galeria@muzeumhumenne.sk

²⁰ MACHALÍKOVÁ, Pavla – TOMÁŠEK, Petr. *Josef Führich (1800 – 1876). Z Chrastavy do Vídne*. Praha 2014, s. 130.

²¹ Spomínaný dôraz na pravdivosť, umiernenosť a pokoru sa prejavil aj v umení ďalších umelcov pôsobiacich na území Horného Uhorska, napr. v diele Petra Michala Bohúňa (1822 – 1879) alebo Jozefa Božetecha Klemensa (1817 – 1883), ktorý túžil svojimi dielami zušľachťovať veriacich. – BEŇOVÁ – CHMELI-NOVÁ 2013 (cit. v pozn. 6), s. 21, 26.

SPRÁVY Z KONFERENCIÍ // REPORTS OF CONFERENCES

Správa o vedeckej konferencii s názvom *JUDr. František Paňák SJ a prenasledovaní na východnom Slovensku*, ktorá sa uskutočnila v dňoch 24. a 25. januára 2018 Ústavom pamäti národa v spolupráci s Teologickou fakultou v Košiciach Katolíckej univerzity v Ružomberku a Teologickou fakultou Trnavskej univerzity.

V dňoch 24. a 25. januára 2018 Ústav pamäti národa v spolupráci s Teologickou fakultou v Košiciach Katolíckej univerzity v Ružomberku a Teologickou fakultou Trnavskej univerzity pripravil vedeckú konferenciu s názvom „JUDr. František Paňák SJ a prenasledovaní na východnom Slovensku“.

Podujatie sa konalo pri príležitosti 110. výročia od narodenia pátra Františka Paňáka SJ, ktorého životný príbeh je unikátnym svedectvom politického väzňa, kňaza, kritika komunistického režimu, no rovnako aj predsedu spolku Detvan v Prahe a publicistu.

Konferencia sa začala v predvečer narodenín P. F. Paňáka v aule Domu Spoločnosti Ježišovej v Košiciach jeho predstavením. Tejto úlohy sa ujal promótor celej tejto aktivity Mgr. František Neupauer, PhD. Po predstavení bola sv. omša v Spoločnosti Ježišovej, do ktorej P. Paňák sám patrila.

Na druhý deň sa program začal opäť sv. omšou v košickom Dóme sv. Alžbety, kde P. Paňák vo vyhradenej spovednici niekoľko rokov vytrvalo a trpezlivo spovedal. Konferencia potom pokračovala v aule Teologickej fakulty. Zaznelo niekoľko prednášok a svedectiev, ktoré sa rámcovo, príp. celkovo dotýkali „narodeninového oslávenca“.

Prednášky:

Mons. Alojz Tkáč, arcibiskup (Košice): *Spomienky na pátra Paňáka*

Cyril Hišem (TF KU Košice): *Prenasledovanie kňazov Košickej diecézy po roku 1945*

Marián Gula (ÚPN, Bratislava): *Cirkev v registroch ŠtB – na príklade pátra Paňáka*

Peter Borza (UPJŠ, Košice): *Východné Slovensko – osobnosti, perzekúcie (aj na príklade biskupa V. Hopku)*

Cyril Urban (synovec pátra Paňáka): *Korešpondencia s ujom Ferkom Paňákom*

Ján Ďáčok SJ (Pápežská Gregorova univerzita, Rím; TF TU Bratislava): *Páter F. Paňák SJ – verný syn svätého Ignáca*

Jozef Gnip (kňaz, farnosť Trebišov): *Spiritualita pátra Františka Paňáka*

Daniela Kimličková SSS (rehoľná sestra, Košice): *Páter František Paňák a duchovná formácia Sociálnych sestier*

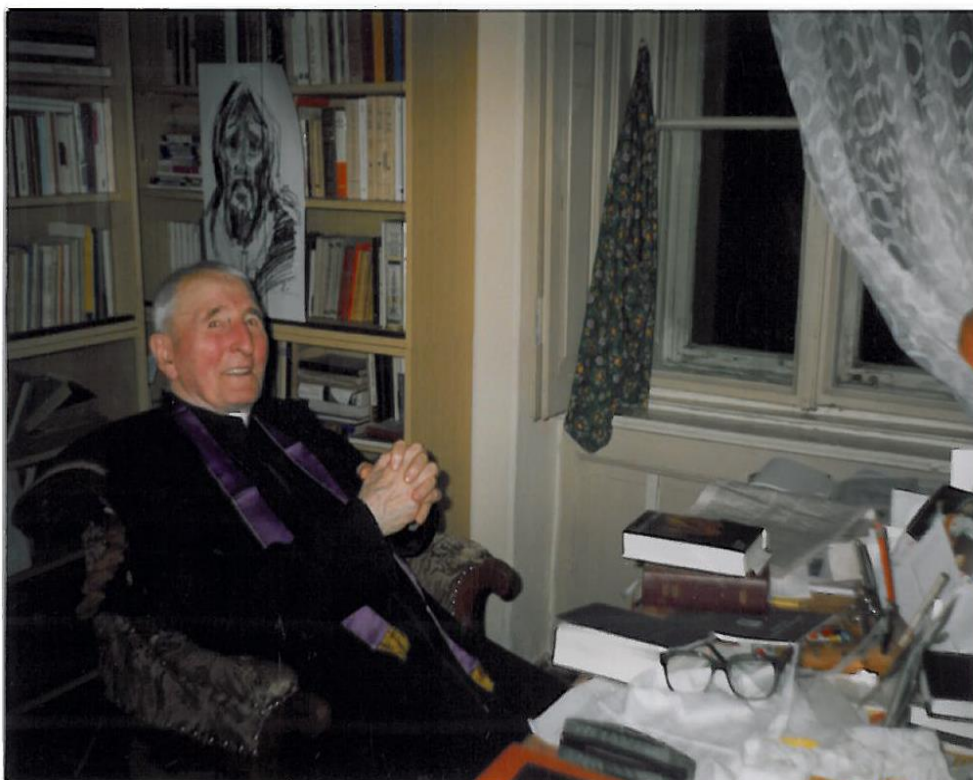
Milan Hudaček SJ (kňaz – jezuita, Bratislava): *Rehoľná komunikácia pátra Františka Paňáka v hláseniach TS ŠTB*

Aula Teologickej fakulty počas celej konferencie bola takmer plná. Táto osobnosť oslovila počas svojho života mnohých ľudí a v aule bolo vnímať, že medzi ľuďmi je i naďalej takýto záujem.

Z konferencie bude publikovaný zborník, ktorý chce byť svedectvom pri zviditeľňovaní takýchto skvelých aktivít.

Fotografie zo života pátra Františka Paňáka SJ

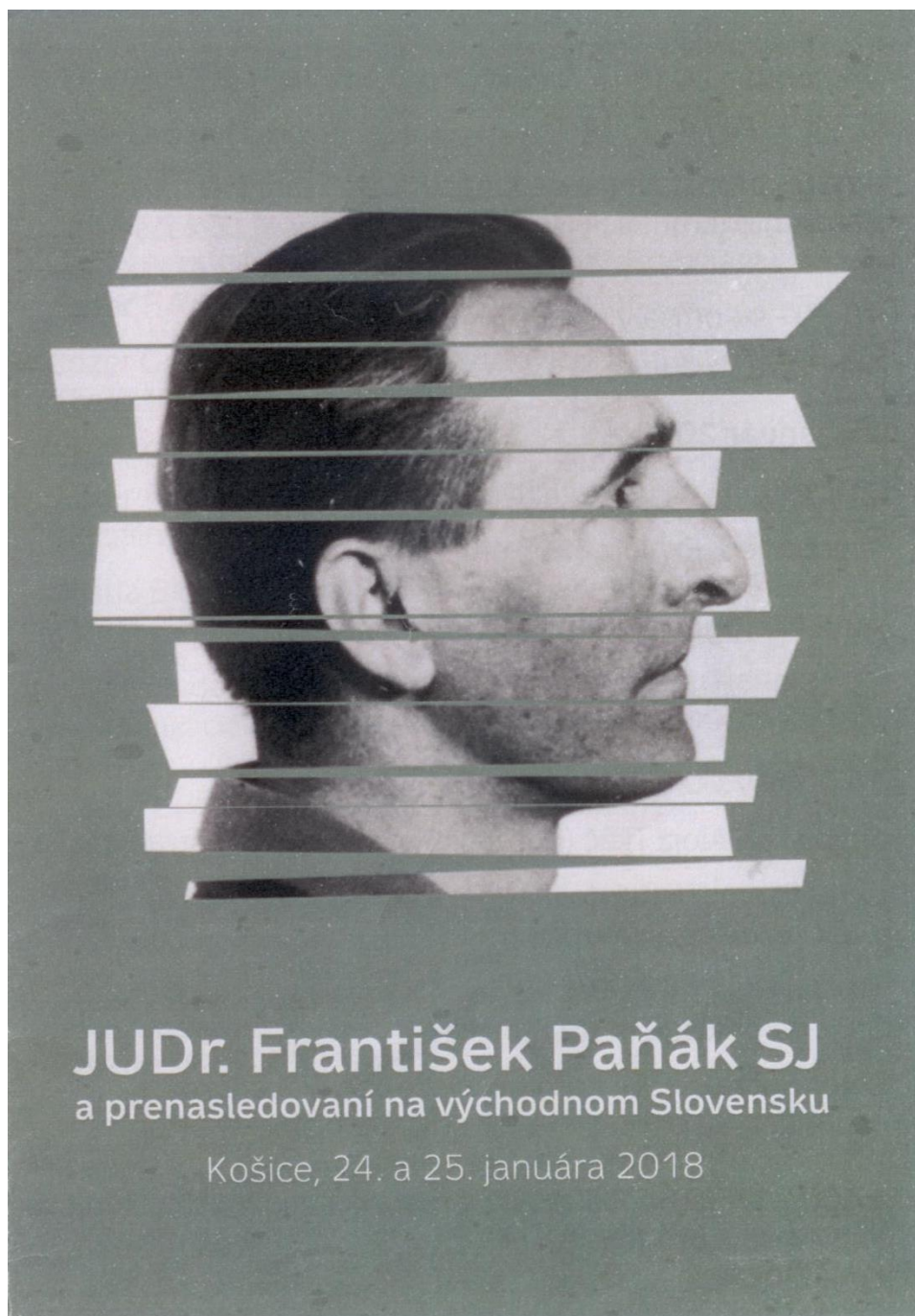

Fotografie z konferencie – JUDr. František Paňák SJ a prenasledovaní na východnom Slovensku

Teologická fakulta v Košiciach plánuje aj do budúcnosti ďalšie podobné aktivity aj v spolupráci s ÚPN, keďže je mnoho osobností a životných príbehov prenasledovaných na východnom Slovensku, ktorých svedectvo a príklad nemajú zostať nepovšimnuté.

prof. ThDr. Cyril Hišem, PhD.

RECENZENTI PRÍSPEVKOV | REVIEWERS

prof. ThDr. Cyril HIŠEM, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach

Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice

e-mail: cyril.hisem@ku.sk

ThDr. Konštantín Daniel BOLEŠ, O.Praem.

Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach

Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice

e-mail: danielb.posta@gmail.com

doc. ThDr. Peter BORZA, PhD.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Filozofická fakulta

Moyzesova 9, 040 59 Košice

e-mail: peter.borza@upjs.sk

doc. PhDr. Jaroslav CORANIČ, PhD.

Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity

Katedra historických vied

Ul. biskupa Gojdiča 2, 080 01 Prešov

e-mail: jaroslav.coranic@unipo.sk

doc. Jurij DANILETS, PhD.

Uzhhorod National University

Faculty of History and International Relations

Universytets'ka St, 14, Uzhhorod,

Zakarpats'ka oblast, Ukrajina, 88000

email: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua

prof. ThDr. PaedDr. PhDr. Jozef JURKO, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku

Teologická fakulta

Hlavná 89, 041 21 Košice

e-mail: jurko@ktfke.sk

doc. Viktor Vasilovič KICHERA, PhD.
Uzhhorod National University
Faculty of History
Universytets'ka St, 14, Uzhhorod,
Zakarpats'ka oblast, Ukrajina, 88000
email: vkichera@ukr.net

ThDr. Angelus Štefan KURUC O.Praem., PhD.
Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach
Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice
e-mail: stefan.kuruc@gmail.com

prof. PhDr. ThDr. Štefan LENČIŠ, PhD.
Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach
Inštitút cirkevných dejín, Hlavná 89, 041 21 Košice
e-mail: stefan.lencis@ku.sk

prof. ThDr. Gabriel RAGAN, PhD.
Katolícka univerzita v Ružomberku
Teologická fakulta
Hlavná 89, 041 21 Košice
e-mail: gabriel.ragan@ku.sk

prof. PaedDr. ThDr. Ambróz Martin ŠTRBÁK, O.Praem., PhD.
Rehoľný dom premonštrátov
Hlavná 67, 040 01 Košice
e-mail: martin.strbak@gmail.com

prof. PaedDr. ThLic. Martin WEIS, ThD.
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Kněžská 8, 370 01 České Budějovice
e-mail: weis@tf.jcu.cz

Notitiæ historiæ ecclesiasticæ

vedecký recenzovaný časopis | *Scientific peer-reviewed journal*

ročník | *Volume 7, číslo | Issue 1, rok | Year 2018*

Adresa vydavateľa | *Addres of Editorial Publisher:*

© 2017 Verbum – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku

Hrabovská cesta 1A, 034 01 Ružomberok

web: www.ku.sk

Adresa redakcie | *Addres of Editorial Office:*

© Inštitút cirkevných dejín, Teologická fakulta

Katolícka univerzita v Ružomberku

Hlavná 89, 041 21 Košice

web: www.icd.ktfke.sk

email: icd@ktfke.sk

Tlač | *Print:*

Tlačiareň a vydavateľstvo SLZA, spol. s r.o. Poprad

Pokyny pre autorov | *Instructions for Authors*

www.icd.ktfke.sk

Na prednej obálke časopisu sa nachádza drevený kostolík sv. Michala archanjela z roku 1764, ktorý bol v 70. rokoch minulého storočia prevezený z Novej Sedlice do skanzenu v Humennom.

Na zadnej strane sú dve fotografie:

Prvá znázorňuje oltár vo svätyni s baldachýnom, zdobený polychrómiou, drevorezbou a ikonami. Hore ikona korunovania Panny Márie za prítomnosti Najsvätejšej Trojice, dolu na čelnej strane pod menzou obeta Noemova po potope sveta. Na oltári darochraniteľnica s motívom Eucharistie.

Druhá znázorňuje Ikonu patróna chrámu sv. Michala archanjela z druhej polovice 17. storočia (južná strana lode).

Foto: PhDr. Miroslav Strakoš

ISSN 1338-9572

Evidenčné číslo: EV 4697/12

IČO vydavateľa: 37 801 279

Dátum vydania periodickej tlače: jún 2018